

FİLISTİN

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bulletin of Palestine Studies

ISSN: 2587-2532 e-ISSN: 2587-1862 Sayı/Issue: 9 Yıl/Year: Yaz/Summer 2021

ISSN: 2587-2532 e-ISSN:2587-1862

FİLİSTİN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bulletin of Palestine Studies

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Sayı/ Issue 9 Yaz / Summer 2021

Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

SCIENTIFIC INDEXING

CEEOL

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

DRJI

İSAM

Asos İndex

Filistin Araştırmaları Dergisi Uluslararası Hakemli bir dergidir.

Bulletin of Palestine Studies is a refereed international journal.

Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

Index Copernicus, Scientific Indexing Services,

CEEOL, DRJI, İSAM, ASOS İndex

Yayın Türü/ Publication Type

Uluslararası Süreli Yayın/ International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır (Yaz ve Kış).

The Journal is published biannually (Summer and Winter).

ISSN: 2587-2532 e-ISSN:2587-1862

Sayı/ Issue 9 Yaz / Summer 2021

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief:

M. Mustafa KULU

Sayı Editörü/ Issue Editor

Doç. Dr. Gülsüm POLAT

Doç. Dr. Süleyman POLAT

Editör Yardımcısı/ Associate Editor

Can DEVECİ / Dr. Öğretim Üyesi

Tashih/ Proofreading

Alaattin DOLU | Can DEVECİ | Selim TEZCAN | Mustafa KULU

E-Posta/ E-mail

filistindergisi@gmail.com

Web adresi/ Web Address:

<http://dergipark.gov.tr/fiad> | <http://filistin.org>

Yazışma Adresi/ Mailing Address

Filistin Araştırmaları Dergisi Şükran Mahallesi, Mimar Muzaffer Cad.

121/ 236, 42200 Meram/ Konya

Baskı / Cilt:

Tez-Mer (Kitap-Kırtasiye-Fotokopi) ERÜ İlahiyat Fakültesi ÖSYM

Bürosu Karşısı/KAYSERİ

Dış Kapak Resmi:

İstanbul Üniversitesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

Koleksiyonu

Link: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90775---0007.jpg>

Filistin Araştırmaları Dergisinde yayınlanan makaleler, tablolar ve resimlerin hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

30 Haziran 2021

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Alaattin DOLU/ Dr. Öğretim Üyesi/Asst. Prof.

Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Kastamonu University, Faculty of Science and Literature, Department
of History

E-Posta (e-mail): adolu@kastamonu.edu.tr

Can DEVECİ / Dr. Öğretim Üyesi

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Erciyes University, Faculty of Literature, Department of History
E-Posta (e-mail): candvc@gmail.com

M. Mustafa KULU / Arş. Gör./ Res. Asst.

Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası
İlişkiler Bölümü
Selcuk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of International Relations

E-Posta (e-mail): mkulu@selcuk.edu.tr/mmkulu@gmail.com

Selim TEZCAN/ Doç. Dr. / Assoc. Dr.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler
Fakültesi, Tarih Bölümü
Social Sciences University of Ankara, School of Humanities and Social
Sciences, Department of History

E-Posta (e-mail): selimtez76@gmail.com

Bilim ve Danışma Kurulu

Ali BALCI, Prof. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye,
<alibalci@gmail.com>

Ali MAHAFAZH, Prof. Dr., Department of History, The University of Jordan, Amman, Jordan,
<ali.mahafzah@ju.edu.jo>

Asuman GÖLPINAR, Dok. Öğr., Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı İstanbul, Türkiye, @AsumanGlpnar, <golphinar@hotmail.com>

Ayşe Ömür ATMACA, Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye, @omuratmaca, <oatmaca@hacettepe.edu.tr>

Ceyhun ÇİÇEKÇİ, Öğrt. Gör. Dr, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bandırma Üniversitesi, Bandırma, Türkiye, @CeyhunCicekci, <ceyhun.cicekci@gmail.com>

Eldar HASANOĞLU, Doç. Dr., İslami İlimler Fakültesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye, @Eldar_Hasanoglu, <eldarhasanoglu@gmail.com>

Halil ERDEMİR, Doç. Dr., Uluslararası ilişkiler Bölümü, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye, <uygula@yahoo.com>

Hasan Hüseyin GÜNEŞ, Doç. Dr., Tarih Bölümü, Bartın Üniversitesi, Bartın, Türkiye, hgunes@bartin.edu. <hasan.h.gunes@gmail.com>

Hatice PALAZ ERDEMİR, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye, <haticeerdemir@yahoo.com.tr>

Işıl IŞIK BOSTANCI, Yrd. Doç. Dr., Tarih Bölümü, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye, iibostanci@mku.edu.tr ibostanci@mku.edu.tr – <i.i.bostanci@gmail.com>

Ibrahim SLAİBİ, Assistant Professor , Al Quds University, Palestine, Department of basic education, Faculty of Educational Science

İlhan ARAS, Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir, Türkiye, <ilhanaras@nevsehir.edu.tr>

Mahmoud YAZBAK, Prof. Dr., Department of Middle Eastern History, University of Haifa, Haifa, Israel, <myazbak@univ.haifa.ac.il>

Muhammad AL-HIZMAWI, Prof. Dr., Department of History, Qatar University, Qatar, <mhizmawi@qu.edu.qa>

Mustafa GÜLER, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon Türkiye, <mguler@aku.edu.tr>

Ömer Faruk HARMAN, Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye, <ofharman@fsm.edu.tr>

Özlem TÜR, Prof. Dr., Department of International Relation, Middle East Technical University, Ankara, Turkey, <tur@metu.edu.tr>

Philipp O. Amour, International Relations, Sakarya University, Turkey

Roberto MAZZA, Prof. Dr., Department of History, University of Limerick, Limerick, Ireland, <roberto.mazza@ul.ie>

Selim Ferruh ADALI, Yrd. Doç. Dr., Tarih Bölümü, ASBÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, selim.adali@asbu.edu.tr

Şeyma AY ARÇIN, Doç. Dr., Turizm Rehberliği Bölümü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye, <seymaay@gmail.com>

Tuğçe ERSOY, Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir Demokrasi Üniversitesi, tugce.ersoy@idu.edu.tr, İzmir, Türkiye

Yasemin AVCI, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye, <yavci@pau.edu.tr>

İsme göre alfabetik sıralı/ Sorted by name

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Editör Doç. Dr. Gülsüm POLAT / Doç. Dr. Süleyman POLAT	
Takdim Yazısı.....	I
Altay Tayfun ÖZCAN	1-19
<i>Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri</i>	
Eros CALCARA	20-39
<i>The Reports Of Venetians And Pilgrims On Ottoman Palestine In The Italian Sources (Xvith-Xviith Centuries)</i>	
Tuncay YILMAZER	40-76
<i>Armageddon Yolun Sonu, Yıldırım Orduları Kuzey Filistin'i Nasıl Terk Etti?</i>	
Tuğçe Ersoy CEYLAN	77-107
<i>1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu?</i>	
Pınar Özden CANKARA	108-150
<i>Hanan Aşravi'nin Filistin Mücadelesi ve Twitter Üzerinden Kamu Diplomasisi Faaliyetleri</i>	

Kitap Tanıtımı/Book Review

Özgür ŞAHAN.....	151-155
<i>James Barr, Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi</i>	

Takdim Yazısı

Filistin Araştırmaları Dergisi'nin 9. Sayısı ile siz değerli okuyucularımızla birlikte olmanın heyecanını yaşıyoruz. Bu sayının editörlüğünü üstlenerek çalışmalara başladığımız günden itibaren Filistin ve özellikle Kudüs yine dünyanın gündeminde olmaya devam etti. Bu kadim toprakların ismiyle müsemma dergimizin 2021 yaz sayısında da bölgeyle ilgili kıymetli yazıları akademik dünyanın ilgisine sunmaktan dolayı mutluyuz.

Bu sayımızda beş makale ve bir kitap tanıtımı ile okuyucularımızın karşısına çıkıyoruz. Bunlardan ilki Prof.Dr. Altay Tayfun Özcan'ın "Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri" isimli çalışmasıdır. Özcan, çalışmasında Moğol hükümdarı Hülegü'nün Kudüs'ü alması ve akabinde bölgedeki Haçlılar ile Kudüs üzerinden gelişen siyasi ilişkileri ele almaktadır.

Bir diğer çalışma ise Palermo Üniversitesi'nden Eros Calcara'ya aittir. Calcara'nın çalışması "The Reports of Venetians and Pilgrims on Ottoman Palestine in the Italian Sources (XVIth – XVIIth Centuries)" ise İtalyan kaynaklarını esas alarak Filistin gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun doğudaki topraklarında varlık gösteren Venedikli tüccarların ticari faaliyetlerine ve Hristiyanların hac ziyaretlerine odaklanmaktadır.

Üçüncü çalışma ise Tuncay Yılmaz tarafından kaleme alınmıştır ve "Armageddon Yolun Sonu, Yıldırım Orduları Kuzey Filistin'i Nasıl Terk Etti?" başlığını taşımaktadır. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin son savaşı olan I. Dünya Savaşı'na ve bu savaşın dramatik son günlerine odaklanmaktadır. Filistin coğrafyasında İmparatorluğun son kuvvetlerinin nasıl çekildiğini, bu çekiliş esnasında yaşanan askeri, taktiksel sorun ve tartışmaları ele almaktadır.

Dördüncü olarak Doç. Dr. Tuğçe Ersoy Ceylan'ın "1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu" isimli makalesi dergimizin bu sayısında yerini almaktadır. Bu çalışmada İsrail'in Filistin'de kimlik bilincine yönelik yürüttüğü unutma rejimi üzerinde durulmaktadır.

Bir diğer çalışma ise Dr. Öğr. Üyesi Pınar Özden Cankara'ya aittir. Dergimizin beşinci yazısı olan "Hanan Aşravi'nin Filistin Mücadelesi ve Twitter Üzerinden Kamu Diplomasisi Faaliyetleri" başlıklı çalışmada Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) ilk kadın Yürütme

Komitesi üyesi olan Hanan Aşravi'nin kamu diplomasisi faaliyetlerine ve bu bağlamda Aşravi'nin Twitter üzerinden yürüttüğü mücadeleye değinilmektedir.

Bu sayının son neşri ise bir kitap tanıtımıdır. Doktora Öğrencisi Özgür Şahan tarafından kaleme alınan ve James Barr'ın Türkçeye "Kırmızı Çizgi. Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi [Çev. Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016. 5+472s, ISBN:978-605-343-921-9] ismiyle çevrilen eserin içeriğini irdelemektedir.

Yazarlarımıza ve yayın sürecinde hakemlik yaparak katkı sağlayan meslektaşlarımıza teşekkür ediyor ve Filistin tarihine katkı sağlamasını umduğumuz çalışmalarını siz okuyucularımızın ilgisine sunuyoruz.

Doç.Dr. Ü. Gülsüm POLAT
Doç.Dr. Süleyman POLAT
FAD, Sayı 9 Editörleri

Başlık/ Title: Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri

Yazarlar/ Authors

Altay Tayfun Özcan

ORCID ID

0000-0002-6409-9711

Bu makaleye atf için / To cite this article: Altay Tayfun Özcan, Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.9 (2021): 1-19.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 10.05.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

DRJI

SCIENTIFIC INDEXING

İSAM

CEEOL

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Altay Tayfun Özcan *

Hülegü'nün Ortadoğu Seferinde Kudüs ve Kentin Moğol-Haçlı İlişkilerinin Dönüşümündeki Yeri

Özet: Hülegü'nün İran'a gelişi şüphesiz ki Ortadoğu'da yeni bir dönem demektir. Bu yeni dönem, 1256'da Haşşaşi kalelerinin ortadan kaldırılması ve tarikatın İran'daki unsurlarının ezilmesi ile hemen ardından Abbasi Halifeliği'nin 1258'de yok edilmesi ile radikal bir değişim ile şekillenmiştir. Diğer taraftan değişimin bir diğer tarafında da Haçlılar bulunmaktadır. Her ne kadar Sidon'da yaşananlar Moğol-Haçlı mücadelesine neden olmuşsa da, Aynu Câlût muharebesinin Memluk Sultanlığı'nın zaferi ile neticelenmesi, iki tarafın ortak bir cephede buluşabilmesinin koşullarını ortaya çıkardı. Akka'daki Haçlı Kontluğu'nun 1261'de Hülegü'ye gönderdiği bir haberle başlayan bu yeni süreç Hülegü'nün 1262'de Papa IV. Urbanus'a ve Fransa Kralı IX. Louis'e gönderdiği iki mektupla devam etti. Bu mektuplardan günümüze erişebilen ikincisinde Hülegü, Kudüs'ü ele geçirmesini takiben Papalığa bırakması karşılığında Kral'a bir ittifak önerisinde bulunuyordu. Bu, Ortadoğu'da radikal bir değişimdi. Zira Haçlılar ilk defa, bölgedeki etkin bir güç ile ittifak yapabilecekleri bir gündem içerisine girmiş oluyordular. Değişim diğer taraftan Moğol siyaseti için de geçerlidir. Nitekim daha önceki yıllarda Batılı güçleri kendilerine boyun eğmeye davet eden Moğollar şimdi onları ittifaka davet ediyorlardı. Bu davetin odağında da tek bir nokta, Kudüs bulunuyordu. Bu çalışmada Kudüs'ün Moğol-Avrupa ilişkilerindeki değişimdeki diplomatik rolü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Hülegü, Moğollar, Kitboga, Haçlılar.

Jerusalem During Hülegü's Middle East Expedition And The Place Of The City In The Transformation Of Mongol-Crusader Relations

Abstract: Hülegü's arrival in Iran undoubtedly meant a new era in the Middle East. This new period was shaped by a radical change with the elimination of the Assassin castles and the crushing of the elements of this sect in Iran in 1256, and after that with the destruction of the Abbasid Caliphate in 1258. Another impact on the change was brought about by the Crusaders. Although the events in Sidon led to a Mongol-Crusader struggle, the conditions for reaching a consensus between the two sides became possible as the Aynu Câlût battle ended with a Mamluk victory. A new process has started with a letter sent by the Crusaders in Akka to Hülegü followed by Hülegü himself sending letters in 1262 to Pope Urban IV and King of France Louis IX. The letter addressed to the King of France survived. The letter discloses an alliance proposal to the King which says Jerusalem could be left to the Pope after conquest as part of the alliance. This would mark a radical change in the Middle East. Because, it was the first time the Crusaders could ally with an active power in the region. A similar change was also observed in the Mongol politics. The Mongols who had formerly invited the western powers to submit to themselves, were now inviting them to an alliance. The focus of this invitation was a single point, Jerusalem. This study will focus on the diplomatic role of Jerusalem in the change of Mongol-European relations.

Keywords: Jerusalem, Hülegü, Mongols, Kitboga, Crusaders.

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD. e-mail: altayfun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6409-9711.

1255'in Eylül ayında Moğolistan'a ulaşır Büyük Han Möngke'nin huzuruna çıkan Kilikya Ermeni Prensi Hetum, Korykoslu Hayton'un aktardığına göre memleketine Kudüs ile ilgili çok önemli bir haberle, Möngke Kağan'ın Kudüs'ü Moğolların fetih planı içerisinde aldığı haberiyle dönüyordu:

Kutsal Topraklarla ilgili olarak: eğer mümkünatı olsaydı İsa adına bizzat buraya giderdim. Buraya sefer düzenlemek hususunda kararlıyız. Ancak burada tanzim edilecek çok işimiz olmasından ötürü kardeşimiz Hülegü'yü Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları dinsizlerin elinden alması ve tekrar Hristiyanlara vermesiyle görevlendirdi¹.

Bu haber, “eğer gerçek ise”, zamanı için büyük bir haberd. Çünkü başında “Rahip Johannes” adlı bir kişinin bulunduğu doğulu bir Hristiyan gücünün İran'ı aşır Müslümanlara saldırması, Sancar'ın 1141'de Karahıtaylar karşısında aldığı yenilgiden itibaren Haçlıların rüyalarını süslüyordu². Elbette bu zaferin sahibi olan Karahıtayların Budist olmaları gerçeği Haçlıların üst düzeydeki görevlileri için pek önemli değildi. Zira, – çoğu şeyde olduğu gibi– “gerçek Katavân”dan çok “algılanan Katavân” önemliydi. Çünkü ancak bununla, adeta bir Müslüman okyanusu içerisinde bir adacık gibi kalakalmış Haçlıların morali yüksek tutulabilir ve belki de böylelikle Avrupa'dan yeni gönüllülerin Ortadoğu'ya gelişleri teşvik edilebilirdi. Lakin, beklenen “Hristiyan ordusu” asla ama asla gelmedi.

Katavân muharebesinden yaklaşık 80 yıl sonra Harezmi ikinci bir saldırı ile karşı karşıya kaldığında unutulup gitmiş “Rahip Johannes” miti adeta küllerinden yeniden doğuyordu³. Buna mukabil Moğolların durumu

¹ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan), (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 103. Aynı yazar, eserinin ilerleyen satırlarında Hülegü'nün, komutanı Kitbuga'yı Kudüs ve çevresindeki toprakları ele geçirerek Hristiyanlara vermesini emrederek Suriye'den ayrıldığını ifade ile İlhan'ın Büyük Han'ın emrini takip ettiğini üstü kapalı ifade eder. Ancak yeri geldiğinde de ifade edileceği üzere, Hülegü'nün böyle bir emri söz konusu olmamıştır. Hayton'un kaydı için bk. Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 113.

² Rahip Johannes miti ile ilgili geniş bir literatür vardır. Ancak bu konuda temel incelemeler şunlardır. Bk. L.H. Hornstein, “The Historical Background of the King of the Tars”, *Speculum*, Vol. XVI/ No. 4, (1941): 435-445; J. Richard, “L'extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean”, *Annales d'Ethiopie*, Vol. 2, (1957): 225-244; J. Richard, “The Relatio de Davide as a Source for Mongol History and the Legend of Prester John”, *Proceedings of the 35th Permanent International Altaistic Conference*, (Taipei: 1993), 417-429; I. de Rachewiltz, “Prester John and Europe's Discovery of East Asia”, *East Asian History*, N.11, (1996): 59-74.

³ Moğollarla ilgili olarak Latinlerin kulaklarına erişen ilk bilgilere dair bk. J. Richard, *The Crusades c.1071–c.1291*, Translated by J. Birrell, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999),

Karahıtaylardan epey farklıydı. Nitekim gerek Moğollar arasında ve gerekse komşuları Kereyitler gibi boylar arasında Hristiyanlık Nasturi misyonierlerinin gayretleri ile iyice yayılmış, hatta Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Alan Goa ile ilgili kıssaya bakıldığında bu dini benimsememiş boyları da etkisi altına almıştı⁴. Bu etki, bölgeye giden seyyahların da dikkatinden kaçmamıştı. Mesela 1246'da Moğolistan'da bulunmuş Plano Carpinili Johannes Hristiyanlığın bu topraklarda ne kadar güç kazandığını kendi gözleri ile görmüştü⁵. Buna karşın bu ihtiyar Fransiskan, henüz, Moğollarla Müslümanlara karşı bir ittifakın kurulabileceğini aklından bile geçiremeyeceği bir dönemin insanıydı. Zaten burada bulunmasının asıl amacı da Moğolların yeniden Avrupa'ya bir sefer düzenleyip düzenlemeyeceklerini öğrenmekti. Moğol yurdunda geçirdiği günler ona Moğolların böyle bir niyet taşıdıklarını göstermişti. Dahası, 1246'da memleketine uğurlanırken Papa'nın Moğolistan'a gelerek Moğol Hanı Güyük'e biat etmesinin istenildiği bir mektupla dönecekti⁶. Şimdi Avrupalılar ikinci bir Moğol saldırısının tedirginliğine düşmüşlerdi. Bununla birlikte sadece iki yıl sonra ikili ilişkilerde farklı bir atmosfer kendisini gösterecekti.

1248'de İran'daki Moğol komutanı Elçigiday'dan, Eyyubi Sultanlığı'na karşı şiddetli bir mücadele içerisine girmiş bulunan Fransa Kralı IX. Louis'ye gönderilen elçilik heyeti, şimdiye kadar devam eden temasların dışında farklı bir ilişki zemininin de kurulabileceği yönünde yepyeni bir dönemi müjdeliyordu. Mektubunda Elçigiday, doğudaki Hristiyanları kölelikten kurtardıklarını, vergi yükümlülüğünden azat ettiklerini ve artık iyi durumda olduklarını ifade ediyor ve sonrasında, düşmanlarına karşı Kral'a

408. Bu konuda daha detaylı bilgiler ve tartışmalar için bk. R. Hautala, "Early Latin Reports About the Mongols (1221): Reasons for Distortion of Reality", *Zolotoordinskoe Obozrenie*, Vol. 7/3, (2019): 50-67; D. Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, *Studies in Anthropological History*, (Leiden: Brill Publishing, 2015), 49 vd.

⁴ Moğollar arasında Hristiyanlık ile ilgili olarak bk. T.H.F. Halbertsma, *Early Christian Remains of Inner Mongolia: Discovery, Reconstrution and Appropriation*, (Leiden: Brill Publishing, 2008), 56. Alan Goa ile ilgili Moğolların Gizli Tarihi'ndeki kayıt için bk. *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. A. Temir), (Ankara, TTK Yay., 1995), 8.

⁵ Giovanni di Pian di Carpine, *Storia Dei Mongoli*, a cura di P. Daffinà, C. Leonardi, M.C. Lungarotti, E. Menesto e L. Petech, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, (Spoleto: 2006), 327.

⁶ Söz konusu metin için bk. Fr. Benedictus Polonus, "Relatio Fr. Benedicti Poloni", *Sinica Franciscana*, Vol. I (Itinera et Relationes Fratrum Minorum), Collegit, ad fidem codicum redigit et ad notavit P. Anastasius van den Wyngaert, Quaracchi-Firenze (1929): 142-143

zafer diliyordu⁷. Bu, bir müttefiklik teklifi değildi, ancak yine de Plano Carpinili Johannes zamanında Papa IV. Innocentius'a gönderilen ulti-matom ile karşılaştırıldığında Moğol siyasetindeki radikal bir değişime işaret ediyordu. Bu iyi niyet mektubunun gölgesinde Fransa Kralı, muhtemelen, batıdan kendilerinin doğudan da Moğolların Müslümanlara saldıracağı, böylelikle Ortadoğu'daki Müslüman gücünü –yani tam olarak Eyyubileri–kıskaç içerisine alabilecekleri bir geleceği düşlemeye başlamıştı. IX. Louis'nin hayali, hiç şüphe yok ki, böylesi bir kıskaçı zaferle taçlandırabilirlerse takip eden süreçte Kudüs'e muzafferâne bir şekilde girmesi ve ardından da Latin Haçlı Krallığı'nı yeniden, ancak bu sefer teh-ditten azade bir şekilde ihya etmesiyle devam ediyordu. Ancak Fransa Kralı böylesi bir sefere başlamak için Moğol hükümdarı ile nihai bir anlaşma yapması gerektiğini biliyordu. İşte bu, Moğol yurduna ikinci bir seyahati gündeme getirdi ve Longjumeau'lu Andre'nin başkanlığındaki bir heyeti vakit kaybetmeksizin Moğolistan'a gönderdi. Bununla birlikte Andre Moğolistan'a vardığında burada havanın farklı olduğunu görecektir ve tüm beklentileri suya düşecekti.

Büyük Han Güyük'ün ölümünden sonra, muhtemelen 1249 yazında Moğolistan'a ulaşan Fransız elçi Andre Hanlık merkezinde Moğol hükümdarının dul eşi Ogul Kaymış ile beklediği şekilde geçmeyen bir görüşme yaptı ve akabinde, Moğol tarafının Fransız hükümdarının bizzat Moğolistan'a gelerek kendilerine biat etmesini istedikleri bir ulti-matomla geri yollandı⁸. Ancak IX. Louis'nin ümitleri yitip gitmedi. Nitekim birkaç yıl sonra, Altın Orda hükümdarı Batu'nun oğlu Sartak'ın Hristiyanlığı kabul ettiği haberi üzerine bu sefer Willem adlı bir başka elçisini Moğollara gönderdi. Ancak o da Moğolların Avrupalılarla ittifak hâlde Müslümanlara saldırmak gibi bir niyet içerisinde bulunmadıklarını görmüştü. Hatta

⁷ Lavrentii Mosheimi, *Historia Tartarorum Ecclesiastica*, (Helmstadi: 1741), 47-48. Söz konusu mektubun içeriği ve neticeleri ile ilgili olarak bk. D. Aigle, "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?", *Inner Asia*, Vol.7, (2005): 145-152.

⁸ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, (Çev. C. Kanat), (Ankara: Vadi Yay., 2002), 183. Andrew'in huzuruna çıktığı kişinin Güyük'ün dul eşi ve eşinin ölümü üzerine yeni Büyük Han seçilinceye kadar İmparatorluğu naibe sıfatı ile idare eden Ogul Kalmış olduğunu Willem'e bizzat Möngke söylemişti. Bernard Gui'nin eserinde ise bu görüşmede Ogul Kalmış'ın yanında "Verumptamen regina et filius ejus visis et acceptis..." sözleri ile oğlu da yerleştirilir ki doğrusu bu olsa gerektir, yoksa neden bir evlat ayrıntısı eklensin. Bk. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253–1255)*, (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), (İstanbul: Kitap Yay., 2010), 258-259; Bernardi Guidonis, "Vitae Pontif Romanorum", *Rerum Italicarum Scriptores*, Tomus III, (Mediolani: 1723), 591. Bernard Gui'nin eserindeki kayıt için ayrıca bk. P. Jackson – D. Morgan, "Giriş", Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253–1255)*, (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), (İstanbul: Kitap Yay., 2010), 52-53.

Willem, başında Hülegü'nün olduğu bir ordunun Haşşaşilerle ve Abbasi Halifeliği ile savaşmak üzere Ortadoğu'ya gönderildiğini öğrenmesine⁹ karşın Batı yardımını talep etmeyi akıllarından bile geçirmediğini kendi gözleri ile görmüştü. Moğolların Batılılara yaklaşımı 1255'te de Plano Carpinili Johannes'in gözlemlediğinden, Andre'nin deneyimlediğinden hiçbir farklılık taşııyordu. Kendileri ile temas kuranları huzurlarına davet ediyor ve biat etmelerini emrediyorlardı. Aksi bir durumda Batılılar sadece bir hedeftiler, müttefik değil. Bunu gösteren bir ültimatom, şimdi Willem'e de veriliyordu¹⁰. Ancak bunun ardından IX. Louis, Müslümanları yenip ardından da muzafferane bir şekilde Kudüs'e adım atacağı hayallerinin çıkmaza girdiğini görüyordu¹¹.

Tam bu noktada yeniden, Willem'in ayrılmasından sadece iki ay sonra Moğolistan'a ulaşan Ermeni Prensi Hetum'un, Möngke'den Kudüs'ü de Moğol fetih programının içine dâhil ettiği sözünü aldığını akla getirecek olursak ne gibi bir yorum yapmalıyız? Rubruklu Willem'in, Moğolistan'dan ayrılmasından sadece iki ay sonra, Möngke'nin Haşşaşilerle ve Halifelikle mücadele planına Kudüs'ü de dahil etmeye karar verdiğini mi? Yoksa kaydın sahibi olan Hayton'un, gerçekte verilmemiş bir sözü eserine taşıdığını mı? Öyle görünüyor ki bunlardan ikincisini dikkate almalıyız. Nitekim Prens Hetum'un çağdaşı olup Moğolistan seyahati ile ilgili daha teferruatlı bilgiler veren Kiragos'un eserinde, Möngke'nin, Hayton'un aktardığı şekilde bir söz verdiğine ilişkin bir beyanda bulunulmadığı gibi¹² Reşidüddin'in eserinde de buna yönelik bir iz yoktur. Aksine bu eserde Hülegü'nün Horasan'dan Bağdat'a ve buradan da Suriye'yi kasıtlı Mısır topraklarına kadar bir "nizam vermek"le görevlendirildiği bir manzara karşımıza çıkar¹³. Dolayısıyla Hayton'un kaydı, ne Willem tarafından ne de Reşidüddin tarafından doğrulanmış uydurma bir beyan olduğu

⁹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 232.

¹⁰ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, 258-260.

¹¹ J. Richard, "The Mongols and the Franks", *Journal of Asian History*, Vol. 3/1, (1969): 51.

¹² Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Müt. Edvar Dulaurier), (Haz. G. Solmaz), (Ankara: Elips Kitap, 2009), 70.

¹³ Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh: Compendium of Chronicles*, A History of the Mongols, Part Two, English Translation and Annotation by W.M. Thackston, (Ed. Ş. Tekin, G.A. Tekin), (Harvard: Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilization, 1999), 479. Bununla birlikte T.T. Allsen ve G. Lane, Mısır'ı da sefer planına dâhil ederler. Bk. T.T. Allsen, *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, (New York: Cambridge University Press, 2001), 19-20; G. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*, (London: Routledge-Curzon Press, 2003), 18, 74. Ayrıca J. Richard, Reşidüddin'in eserinde Hülegü'nün Haçlılara saldırmakla da görevlendirildiğini ifade eder. Bununla birlikte, eserin yukarıda zikredilen tercümesinde bu şekilde bir kayıt bulunmamaktadır.

anlaşılmaktadır. Hayton'un böylesi hatalı bir kaydı paylaşması, Peter Jackson'ın da değerlendirdiği şekilde, hanedanını ve halkını yüceltmek isteği¹⁴ yanında eserinin, Haçlı-Moğol ortak seferi ile Kudüs'ün ele geçirilmesi tasarısı olarak kaleme alınmış olmasıyla da ilişkiliydi. Böylelikle okuyucuları –bilhassa da eserin sunulduğu Papa V. Clementis– Möngke Han'ın Hülegü'yü Kudüs'ü ele geçirmekle görevlendirmesinden ötürü hem Moğollara sempati ile yaklaşacak, hem de bunun yaratıcısı olmalarından ötürü Kilikya Ermeni Prensliği'ne şükran duyacaktı. Ayrıca Hayton, “Moğollar eğer Kudüs üzerine bir sefer düzenlemeye karar verirlerse bunun anahtarını elinde tutan Ermeni Kilikya Prensliğidir” mesajı da veriyordu. Hayton bu niyetlerin gölgesinde Möngke'nin emirini tahrif etse de, bir konuda haklıydı: Hülegü'nün batı seferi sırasında Kudüs gerçekten de Moğolların hedefi olacaktı.

*

Bağdat'ın 1258'in hemen başlarında zapt edilmesi, Ortadoğu'nun bir dönemini kapatan, bölgede farklı bir çağı başlatan çok önemli bir hadiseydi. Bağdat şimdi Moğol egemenliğinde geçireceği yeni bir döneme adım atarken Hülegü ise 1259'un sonlarında gözlerini yeni bir hedefe, Suriye'ye çevirmişti. Ancak bu yeni seferi, ağabeyi Büyük Han Möngke'nin 11 Ağustos 1259'daki ölümü haberini alması üzerine beklediğinden kısa sürdü ve İlhan, 24 Ocak 1260'ta Halep'in ele geçirilmesinin ardından Van'a doğru çekilmeye başladı. Fakat bu, bölgedeki Moğol kazanımlarından vazgeçtiği manasına gelmiyordu. Aksine bu bölgeyi elinde tutması, Çin'den başlayan İpek Yolu'nun Akdeniz'e ulaştırılması için son derece önemliydi ve bundan ötürü de şimdiye değin önemli başarılarla nam salmış Kitboga adlı öncü komutanını, zaptedilen toprakları emniyet altında tutması ve aynı zamanda Suriye'deki Haşşaşi kalelerini yok etmesi göreviyle Suriye'de bıraktı¹⁵. Bununla birlikte Kitboga'nın, Hülegü'nün emri ile 1260'ın Şubat ayı sonunda Dimaşk üzerine yürümesi üzerine kentin efendisi el-Nasır'ın güneye, Nablus'a çekilmesi bir anda Moğolların bölgedeki faaliyetlerini farklı bir noktaya sürükledi. Kitboga, sulh yoluyla Dimaşk'ı ele geçirdikten

¹⁴ P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, *The English Historical Review*, Vol. 95/3, (1980): 486. Hayton'un kaydı J. Richard tarafından da “gerçeklikten uzak” olarak değerlendirilmiştir. Bk. J. Richard, *The Crusades*, 409.

¹⁵ Kitboga'nın Suriye'nin güvenliği için vazifelendirilmesi ile ilgili olarak bk. Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503; S. der Nersessian, “The Chronicle of the Constable Smpad or of the ‘Royal Historian’”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.13, (1959): 160. Ayrıca bk. J. Masson Smith, “Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 44/2, (1984): 310, 313; A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Isparta: 2018), 19.

sonra¹⁶ çevresindeki bölgeyi kontrol altına alma eğilimi içerisine girerken diğer yandan da Hüsameddin Kuşlukhan adlı bir komutanı da muhtemelen hem keşif yapmak hem de el-Nasır'ın yerini tespit etmek ve eğer olabiliyor ise onu ele geçirmek için güneye sevk etti. Bununla birlikte bu harekât, alışlagelmiş bir keşif seferinden ziyade başlı başına bir sefere dönüşerek bölgede ciddi bir korku ve paniğe yol açtı¹⁷. Tüm bu hareketler, Moğolları, Hülegü'nün çizdiği emirlerin dışına çıkarıyor ve yeni bir takım tarihî hadiseleri de tetikliyordu. Şimdi, İlhan'ın Suriye'nin korunması ile vazifelendirdiği Moğol kuvveti kendisini bir anda Havran ve Nablus ile çevresinde akın yapıp, buradan Gazze, Cubrin, Hebron, es-Selt, Birketü'z-Zeyza ile Mevcibü'l Kerek ve çevresinde bulduğu gibi Ölüdeniz'in öte yakasına da geçerek Kudüs'e saldırdığı yeni hadiselerin içinde buluvermişti¹⁸. Hatta İbn Şeddad, İbn Vasıl ve Nahmanides'in birbirlerinden habersiz bir şekilde aktardıklarına göre kentte katliamda bulunmakla kalmayarak Kudüs'e "egemen" de oldular¹⁹. Benzer bilgi Aknerli Grigor tarafından da paylaşılır. Epey de abartıyla. Nitekim kaynak yazarı, Kudüs ile Kutsal Kabir'in, Sultan Selahaddin'den bu yana Arapların elinde bulunduğunu duyan Hülegü'nün kentin üzerine yürüyerek Kudüs'ü zapt ettiğini ve ardından da "Kamame Kilisesi'ne girip kutsal kabir önünde yüzükoyun" bir şekilde yattığını ifade eder, ardından da sözlerini şehirde askerî bir güç bırakarak geri çekildiği ile sonlandırır²⁰. Şüphesiz ki bu ve diğer kayıtlar, Moğolların Kudüs'teki birkaç günlük istirahatlerinin yarattığı bir atmosferin ürünüydü ve gerçekte bir ilgisi yoktu. Nitekim kaynaklar Moğol kuvvetlerinin yavaş yavaş bölgeyi boşaltarak yeni üsleri olan Dimaşk'a çekildikleri bir süreci gösteriyor. En azından Ebu Şâme, Nisan ayı

¹⁶ Dimaşk'ın zaptı ile ilgili olarak bk. Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503; İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar), (Çev. D.A. Batur), (İstanbul: Selenge Yay., 2013), 35.

¹⁷ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine (AD. 1260 and 1300)", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.2, (1987): 237.

¹⁸ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 237; P. Jackson, *The Mongols and the West*, (Harlow: Pearson-Longman Press, 2005), 116. Ne yazık ki Moğol kaynakları bu seferin detaylarını paylaşmıyor. Bununla birlikte sadece Reşidüddin Moğol kuvvetlerinin Karak'a kadar gittiklerini ifade ediyor ki bu el-Nasır'ın ele geçirilmesi ile ilgilidir. Bk. Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503.

¹⁹ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 237-238, 247

²⁰ R.P. Blake, R.N. Frye, "History of the Nation of the Archers by Grigor Akanc Hitherto Ascribed to Malaki'ia the Monk", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol.12, No.3/4,(1949): 349. Elbette bu kaydı, yaşanan hadiselerin Ermenistan'daki yansımaları ile Grigor özelinde Ermeni din adamlarının Hülegü'ye bakışlarını düşünerek değerlendirmek gerekmektedir. İlerleyen yıllarda *Hristiyan kaynaklarında Hülegü imajı* ile ilgili bir çalışma yapmak imkânım olur ise bu kaydı orada daha doğru bir çerçeveye yerleştirebileceğimi düşünüyorum.

dolaylarında bu bölgede faaliyet gösteren birliklerin büyük yağmalar ve çok sayıda esirle birlikte Dımaşk'a dönüşlerine tanıklık etmişti²¹. Ancak, yine de, Kitboga'nın, bölgeye sevk ettiği komutanı Hüsameddin Kuşlukhan'ın hala bölgede faal olduğu anlaşıyor. Bu etkinliklerin birinde el-Nasır da Nisan ayının sonlarında Moğolların eline geçti²². Bu gelişme Nisan sonu Mayıs başında bile Moğolların bölgenin bu kadar güney bir noktasında faal olduklarını gösteriyor ki Memlûk sınırlarındaki bu hareketler şüphesiz ki Mısır'daki gündemi de şekillendiriyordu. Ancak biz şimdilik bu önemli hadiseleri bir kenara bırakalım ve yüzümüzü Haçlılara çevirerek harekâtın onlar üzerindeki yansımalarına odaklanalım.

Kudüs'ün ele geçirilmesini de kapsayan güney harekâtının, bölgedeki bir diğer taraf Haçlılar tarafından memnuniyetle karşılanması beklenebilirdi. Belki memnuniyetle karşılanıyordu da. Nitekim Papalığın bölgedeki en önemli dinî temsilcilerinden birisi olup Berthelem Piskoposu olan Lentinolu Thomas Agni tarafından Ocak 1260'ta, Halep'in ele geçirildiği sırada Hülegü'nün huzuruna gönderilen İngiliz asıllı Ashbyli David, muhtemelen bu memnuniyet çerçevesinde yeni aktörleri ziyaret ediyordu²³. David, Hülegü tarafından büyük bir memnuniyetle kabul edildi ve dahası, İlhan, egemenliğindeki topraklardaki Fransız mülklerini güvenliğini garanti altına almaya ve Latin misyonerlerini de vergiden muaf tutacağına söz verdi²⁴. Bu, şüphesiz ki ilişkilerin olumlu bir seyir alması açısından önemli bir gelişmeydi ve Hülegü, bunu başlatan kişi olmasa da yaratan kişiydi. Bununla birlikte bu iyi niyetin yarattığı rüzgâr henüz Haçlı egemenliğindeki kentlerde esmiyordu. Yine de Moğolların şimdiye değin sürdürdükleri faaliyetler büyük oranda memnuniyetle değerlendiriliyordu. Ancak bu, yine de tedirgin olmadıkları manasına gelmiyor. Aksine mevcut hâlin, memnuniyetle karışık korku ve tedirginlikle karşılandığı anlaşılmaktadır. Mesela 1 Mart 1260 tarihli bir mektupta Moğolların Bağdat'ı ele geçirdikleri, Halife'yi de akrabalarıyla birlikte "kılıcın ağzı ile" katlettikleri ifade edildikten sonra Moğolların Halep ve Dımaşk'a doğru ilerledikleri, halkının da "onları yemek için peşlerine düşmüş atmacalardan kaçan kuşlar gibi

²¹ R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 237.

²² Rashiduddin Fazlullah, *Jami'u't Tawarikh*, 503. Tarihleme ile ilgili olarak bk. R. Amitai, "Mongol Raids into Palestine", 238.

²³ Ashbyli David'in Hülegü'yü ziyareti ile ilgili olarak bk. J. Richard, "The Mongols and the Franks", 53; G. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*, 48; L. Venegoni, "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest", 38-39.

²⁴ I. de Rachewiltz, *Papal Envoys to the Great Khans*, (London: Faber and Faber Publ., 1971), 150. Bu hususta ayrıca bk. A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 28.

Hristiyanların ellerine, deniz kıyısına” kaçıkları ifade ediliyor²⁵. 4 Martta kaleme alınan bir diğerinde de Halife’nin akrabalarıyla birlikte öldürüldüğü ve ardından da Moğolların Suriye’deki kentlerde faaliyette bulunduğundan bahsedildikten sonra Hülegü’ye yönelik övgü dolu ifadeler kullanılıyor. Bununla birlikte aynı mektupta, diğerinden çok daha baskın bir Moğol korkusu kendisini gösterir. Nitekim çeşitli kalelerde alınan önlemlerden bahsedilmesi ile tedirginliğin had safhada olduğunu hissettiren beyanlar bu manada dikkat çekicidir²⁶. Aynı ay kaleme alınmış bir başka mektupta da Moğolların Akka’ya kadar bölgeyi yakıp yıktıkları belirtildikten hemen sonra Hristiyanların, Tanrı yardım etmezse onlara karşı koyamayacağı bildiriliyor²⁷. Bu mektuplar Moğol tehlikesinin içinde memnuniyet hislerinin de yer aldığını, ancak yine de bu saldırıların her an kendilerine de dönebileceğinden çekinildiği bir atmosferin varlığına işaret etmektedir. Bu ortamın Nisan ayında daha gergin bir hâl aldığı görülüyor. Nitekim 4 Nisan’da İngiltere Kralı Henry’e gönderilen bir diğer mektupta, şimşğe benzetilen Moğol saldırılarının şiddetinin kendi sınırlarına kadar dayandığından bahsedildikten sonra “*Tatar çılgınlığı*”nın artık “*yatıştığı*”ndan bahsedilip “*ilahi merhamet nefes aldırdı*” gibi sözlerle de genel bir rahatlama hali ifade edilir. Ardından da Kutsal toprakların özgürleştirilmesinin tam da vakti olduğu belirtilerek bir dilekte bulunulur²⁸.

Bu türden mektupların içerisinde Moğollarla Latinler arasında uzlaşa sağlandığına işaret eden bir veri bulunmuyor. Bununla birlikte bir Arapça kaynakta Kitboga’nın Safed’e geldiğinde kendisi için büyük bir çadır kurulduğundan bahsedilmesi²⁹, muhtemelen bu sıralarda, yani Nisan-Mayıs 1260 gibi bir tarihte taraflar arasında iyi ilişkilerin olgunlaşmaya başladığının sinyallerini vermektedir. Benzer sinyalleri Korykoslu Hayton’un eserinde de gözlemlemek mümkündür. Nitekim Kitboga’nın seferinden bahsettiği satırlarında Hayton, Moğol komutanının, “*Hristiyanlara büyük şefkat*” gösterdiğini ifade eder ve ardından da onun Hristiyan geçmişine vurgu yapıp faaliyetlerini – Hülegü’nün emrine uygun

²⁵ “Menkonis Chronicon”, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, Tomus XXIII, (Edidit Georgius Henricus Pertz), (Hannoverae: 1874), 547-549.

²⁶ “Annales de Burton”, *Annales Monastici*, (Edited H.R. Luard), (London: 1864), 491-495.

²⁷ *Flores Historiarum*, (Edited H.R. Luard), Vol. II, (London: 1890), 452. Söz konusu kayıtlar için ayrıca bk. J. Paviot, “England and the Mongols”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 10/3, (2000): 306-307.

²⁸ *Foedera Conventiones Literae et Cujuscunque Generis Acta Publica inter Angliae*, Tomi I, Pars II, Accurantibus Thoma Rymer et Roberto Sanderson, (Editio Tertia), (1745), 54. Buradaki kayıt ile ilgili olarak ayrıca bk. J. Paviot, “England and the Mongols”, 307.

²⁹ R. Amitai, “Mongol Raids into Palestine”, 239; B. Lewis, “Mısır ve Suriye”, *İslam Tarihi*, C.1, (Çev. H. Aktaş), (İstanbul: Kitabevi Yay.,1997), 220.

olarak Hülegü'nün emrine uygun olarak– Kutsal Toprakları Hristiyanlara vermek isteği ile ilişkilendirir³⁰. Buraya kadar gerek Korykoslu Hayton'un ifadeleri ve gerekse diğer kaynaklardaki bilgiler karşımıza Moğol-Haçlı ilişkilerinin her iki tarafın birbiri ile yakın ilişkiler kurabilecekleri yeni bir evreye doğru yol aldığını göstermektedir. Bununla birlikte bu veriler, aslında Haçlılardan sadece bir kısmının, karşı karşıya kalınan tehlikeli ortam içerisinde takındıkları tutum ile ilgiliydi. Kıta Avrupa'da ise bakış bundan çok farklıydı. Moğol öfkesini İtalya'da, sadece kendilerine gönderilen mektuplardaki ifadelerden hissedebilen Papalık, Moğollarla uzlaşa yaratarak bölgedeki durumu acil olarak çözmek siyaseti gütmek yerine, uzlaşa alternatifini bir tarafa kaldırarak klasik silahı olan Haçlı seferi ilanına sarıldı. 25 Mayıs 1260'ta Marsilya piskoposu Benoit'ye *Audiat orbis* başlıklı bir ferman ile Kutsal Toprakları Tatar tehdidine karşı korumak amaçlı bir Haçlı seferi düzenleme görevi verilmesi³¹, aslında süreci soğukkanlılıkla yönetemediklerini gösteriyordu. Elbette Moğolların Avrupa'yı istilalarının üzerinden henüz yirmi yıl bile geçmediği, Moğol ultimatolarının "havada uçuştugu" bir dönemde belki bunu beklemek yersiz olabilir. Bununla birlikte yine de, istilanın üzerinden birkaç yıl geçmiş olmasına karşın Plano Carpinili Johannes'i Moğolistan'a gönderen diplomatik tutumun 1260'ta kendisini göstermemiş olması ilgi çekicidir. Bunun nedenleri üzerinde ayrıca durmak mümkündür. Ancak bu hususu bir kenara bırakıp konumuza odaklanacak olursak Papalığın Moğolların bölgedeki faaliyetlerine karşı böylesi bir tutum takınması öyle görünüyor ki Orta Doğu'daki Haçlı tutumunu da şekillendiriyordu. Bilhassa da Moğollarla savaşmayı kendi çıkarlarına uygun görebilecek kimseler bu duruştan etkilenerek bir anda ilişkilerde bir daha kapanmayacak yaralar açabilirlerdi. Bu ihtimal kısa süre içerisinde Sidon'da gerçek oldu. Korykoslu Hayton gelişmeleri şu sözlerle aktarır:

Hülegü'nün Suriye ve Filistin'de bıraktığı Kitboga ülkeyi huzur ve sükûnet içinde idare etti ve Hristiyanlara büyük şefkat gösterdi. Zira o da (tıpkı Dokuz Hatun gibi) İsa'nın doğumunda hazır bulunanların soyundan geliyordu. Şevk içerisinde Kutsal Toprakları Hristiyanlara vermeye çalışırken ne yazık ki iblis, onunla Hristiyanlar arasında anlaşmazlık tohumu ekti. Bu şu şekilde oldu. Sidon bölgesindeki Bellifortis adlı bölgede çok sayıda Müslüman yerleşim birimi vardı ve Tatarlar buraları sayımdan geçirmişlerdi. Sidon ve Bellifortis'ten bazı kimseler bir araya gelerek civardaki köy ve kasabaları harap edip çok sayıda Müslümanı katlettiler. Arda kalanlarına ise hayvanlarıyla beraber el koydular. Bu durum

³⁰ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 113, 117-118.

³¹ J. Richard, *The Crusades*, 411-413. Ayrıca bk. A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 27.

üzerine Kitboga'nın akrabalarından birisi, kendine eşlik eden süvarileriyle vakit kaybetmeksizin aldıklarını geri vermeleri için Hristiyanları takibe koyuldular. Ancak Hristiyanlar ona saldırdılar ve beraberindeki Tatarlardan bazılarıyla birlikte Kitboga'nın akrabasını öldürdüler. Bununla da yetinmeyip kafalarını kesip yanlarında taşıdılar.

Kitboga, akrabası ile beraberindeki Tatarların bu şekilde öldürüldüklerini haber alınca hemen ordusuyla Sidon kentini kuşatma altına aldı ve (kentin dışında) nerede bir Hristiyan'la karşılaştıysa katletti. Sonunda Sidon'u ele geçirdi, ateşe verdi ve surlarının önemli bir kısmını yıktı. Yine de, bir adaya kaçarak hayatlarını kurtardıklarından ötürü kent ahalisinin pek azı hayatını kaybetti³².

Daha başka kaynaklardaki bilgiler de yaşanan sürecin Hayton'un aktardığı şekilde geliştiğini doğruluyor. Hatta, hadiselerin patlak vermesine neden olan Haçlı kontunun adının Julian olduğu da bu kayıtlarda ifade ediliyor. Ancak ifade edilmeyen, Moğolların bölgedeki faaliyetlerinin bazı Haçlı kontlarını harekete geçmeye sevk etmesiydi. Korykoslu Hayton'un kaydı, Julian'ın maksadının iktisadî olduğunu gösteriyor. Zaten daha başka kayıtlar da onun bunu iktisadî gerekçelerle yapmış olabileceğini destekliyor³³. Dolayısıyla Julian'ı Moğollara saldırtan, garip bir şekilde kumar borçluydu. Neticede, Julian şimdi Moğol öfkelerini Sidon üzerine çekmiş bulunuyordu ve kent 11 Ağustos 1260'ta Moğol saldırısına uğradı ve yakılıp yıkıldı. Kentin ahalisinin önemli bir kısmı, canını yakında bulunan Ceneviz gemilerine binerek kurtardılar. Ancak Sidon, liman kısmı hariç Moğollar tarafından yakılıp yıkıldı³⁴.

Sidon'un Moğollar tarafından ele geçirilmesi Haçlıların birkaç aydır korktukları şeyin başlarına gelmesi demekti. Bununla birlikte Moğollar, Sidon'un ardından sadece Cavea de Tyron'a saldırdıktan sonra³⁵ Haçlılara yönelik bir başka hücumda bulunmadılar. Bu, Moğolların "Sidon kazası"nı Haçlılara genellemediklerini göstermesi açısından önemlidir. Ancak yine de Moğolların Haçlıları bundan sonra potansiyel bir düşman olarak

³² Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 117-118.

³³ Nitekim Julian bu tarihlerde kumarda oldukça çok para kaybeden bir kişi olarak kayıtlara geçmiştir ki bu, onu yakınındaki Moğollara saldırmaya teşvik etmiş olabilir. Julian'ın kayıpları ile ilgili olarak bk. H.E. Mayer, "The Life and Afterlife of Julian of Sidon", *Crusades*, (Ed. J. Kedar, J. Phillips, I. Shaghir), Vol. 18, (2020): 78. Bu çalışmayı bana gönderen Üniversitât Wien'den Canan Arıkan'a teşekkür ederim.

³⁴ H.E. Mayer, "The Life and Afterlife of Julian of Sidon", 78-79; P. Jackson, "The Crisis in the Holy Land in 1260", 499; J. Richard, *The Crusades*, 411; R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, (Çev. H. İnalçık), (Ankara: TTK Yay., 2011), 365; J. Richard, *The Crusades*, 411; L. Venegoni, "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest (1256-1260)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S.6, (2007): 39.

³⁵ P. Jackson, "The Crisis in the Holy Land in 1260", 500.

gördüklerini de düşünebiliriz. Bu açıdan bakıldığında “Sidon kazası”nın Moğol-Haçlı ilişkilerinde keskin bir yol ayrımı olduğu görülmektedir. Korykoslu Hayton’un bu havayı iyi analiz ettiği görülmektedir. Nitekim Sidon’un düşüşü ile ilgili kaydından hemen sonra, yaşananların neticesini şu sözlerle tespit eder: “*Bundan sonra, Suriye’deki Hristiyanlar Tatarlara güvenmemeye başladı. Tatarlar için de Suriye’deki Hristiyanlar bundan böyle itimada şayan görülmedi*”³⁶.

*

Sidon’un düşüşü, Haçlılara, Moğol tehdidinin kendi üzerlerine de yönelebileceği, bir sonraki hedefin de kendileri olabileceği bir ihtimalin güçlü olduğunu gösteriyordu. Bu vaziyet içerisinde hızlı bir şekilde önlem almaya çalışırken, bir anda kapılarında hiç beklemedikleri bir misafir buldular. Onlar, Mısır’daki Eyyubi idaresini sona erdirdikten sonra yeni bir idarenin kurucuları olan Memlûkların elçileriydiler ve bu tehlikeli ortam içerisinde “düşmanları” Moğollara karşı ittifak teklif ediyorlardı. Bir buçuk asırdır birbirleri ile kıyasıya mücadele eden Müslümanlar ve Haçlılar, şimdi, “bölgelerini” tehdit eden ortak düşmana karşı müttefik olabilecekleri yeni bir siyasi iklimle karşı karşıya kalmışlardı. Temaslar süratle ilerledi ve Memlûk elçileri Akka Latin Krallığını ziyaret ederek Moğollara karşı çıkacakları seferde kendilerine yardım etmelerini istediler. Akka, Memlûk ordusunun Filistin kıyılarından serbest bir şekilde geçmelerine izin verdiği gibi limanlarını kullanmalarına ve geçişleri sırasında da onlara erzak sağlamaya rıza göstererek bu teklife olumlu yaklaştı. Dahası, ilerleyen süreçte Baybars Akka’ya geldiğinde onu ve diğer önemli Memlûk komutanlarını da misafir ettiler³⁷. Buna karşın bir askeri destek vermekten uzak durdular ki bu, muhtemelen, Moğollar karşısında alınabilecek bir yenilginin kendileri için kesin bir son demek olduğunu kestirmeleriyle ilgiliydi. Bu, onlar adına iyi bir siyaset olsa da yardımları karşısında muhataplarına ilettikleri taleplerinin öngörüsüz olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Haçlıların tek talebi kaynaklara ele geçirilecek Moğol atlarının kendilerine uygun bir fiyattan satılması olarak yansımıştır³⁸.

³⁶ Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 118.

³⁷ Söz konusu gelişmeler için bk. B. Lewis, “Mısır ve Suriye”, 221; P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 502-503; P. Jackson, *The Mongols and the West*, 117-118; L. Venegoni, “The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü’s West Conquest”, 39; R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, 366. K.Y. Koprman, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın, A. Çetin),(Ankara: Berikan Yay., 2005), 97; A. Aktan, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *Belleten*, C.LXIII, S.237, (1999): 415.

³⁸ Yardım karşılığında Haçlıların talebi ile ilgili olarak bk. J. Richard, *The Crusades*, 411.

Bununla birlikte bu kadarı bile Memlûk ordusu için yeterliydi. Zira bu izinle Memlûk ordusu hiç beklenmedik bir noktada Moğolların karşısına çıkmış ve takip eden günlerde Kitboga'yı peşlerine takarak pusu kurdukları Aynu Câlût'a kadar sürüklemişlerdi. Nihayetinde Kitboga, Haçlıların verdikleri izinle bu bölgeye gelmiş olan Memlûklar karşısında 3 Eylül 1260'de ağır bir yenilgi aldı ve hayatını kaybetti³⁹. Takip eden aylarda bir Moğol ordusu bu yenilginin intikamını almak üzere Hıms'a kadar sokulduysa da kolaylıkla püskürtüldü⁴⁰. Kitboga tehdidi böylelikle yok edilmiş, dahası Fırat Irmağı'nın batısındaki Moğol kazanımları da geri alınmıştı. Memlûklar, bu önemli zaferi şüphesiz ki kendi taktikleri ile, kendi silahları ve cesaretleri ile kazanmışlardı. Bununla birlikte Sidon'da kırılan Haçlı-Moğol ilişkileri ve ardından gelişen Memlûk-Haçlı ittifakı da zafere giden yolda, pek göze görünmeyen ama önemli bir etkeni.

Bu yenilgiler serisinin ortaya çıkmasında Memlûk başarısının yanında, şüphesiz Moğol dünyasında yaşanan hassas vaziyet de önemli bir etkeni. Möngke'nin 11 Ağustos 1260'da ölümü üzerine Moğolistan-Çin ekseninde yaşanan mücadelenin kendisini Kafkasya'nın iki yakasında derinden hissettirdiği günlerde Hülegü, ordularını, Altın Orda hükümdarı Berke'nin olası bir saldırısına karşı İran'da tutmak durumunda olduğunu gayet iyi biliyordu. Bu vaziyet içerisinde Suriye ve güneyinde kalan topraklarda duruma mani olamayan ve takip eden zamanlarda da müdahale edebilmesinin imkânsızlığı ile karşı karşıya kalan Hülegü⁴¹, şimdi Elçigiday'ın 1248'deki "zorundalık"ları ile karşı karşıya bulunuyor ve Avrupalılarla diplomatik ilişkiler kurmayı masaya yatırmaya hazırlanıyordu. Benzer "zorundalık" Haçlılar için de geçerliydi. Zira Haçlılar da, Aynu Câlût'un ardından Ortadoğu'da yeni bir sürecin şekillenmeye başladığını görmüş, daha önce Moğollar karşısında hassas bir konumda bulunan ve hatta bundan ötürü de kendilerinin yardımını isteyen Memlûkların bu sefer kendileri için bir tehdit hâline geldiklerini

³⁹ Muharebe ile ilgili olarak bk. A. Özeydin, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, C. 4, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1991), 275-276; L. Venegoni, "The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü's West Conquest", 39-40. Ayn Calut yenilgisinde Haçlıların Memluk Sultanlığı ile ilişkilerinin etkisine dair bk. R. Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s.366; E. Schütz, "The Decisive Motives of Tatar Failure in the Ilkhanid-Mamluk Fights in the Holy Land", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 45/1, (1991): 7.

⁴⁰ R. Amitai, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, (New York: Cambridge University Press, 2004), 50-52; J.A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Ilkhans", *The Cambridge History of Iran*, Vol.V, (Ed. J.A. Boyle), (New York: Cambridge University Press, 1968), 352; A. Kirişoğlu, *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*, 21.

⁴¹ Hülegü'nün, Ortadoğu'da kendisini karşı karşıya bırakan zorundalıkları için bk. E. Schütz, "The Decisive Motives of Tatar Failure", 7-10.

farketmişlerdi. Bilhassa Baybars'ın, Hülegü'nün Ortadoğu'ya gelmesinden önce, 1246 gibi erken bir tarihten itibaren Moğollara tâbi duruma gelmiş ve Kitboga'nın seferine doğrudan veya dolaylı destek vermiş Antakya Haçlı Prensi Bohemond'u⁴² cezalandırmak üzere bir tutum içerisine girmesi –her ne kadar Bohemond'un tutumu Katolikler tarafından kınanmış olsa da⁴³– Haçlıları farklı bir sürece sürüklüyordu. Hatta bazı haberler, Kutuz'un katlini Baybars'ın Haçlılara saldırma teklifini geri çevirmesiyle ilişkilendirir⁴⁴. Tüm bunlar, Haçlıların şimdi tam olarak “*Scilla'dan kaçtıklarını düşünürlerken, Caribdim'e girmiş*”⁴⁵ oldukları bir durumu yansıtmaktadır. Haçlıların kararı, beraberinde yeni bir süreci getirecekti.

Haçlıların kararının ne olduğunu gösteren gelişme, Baybars 1261'de Halep'e doğru ileri harekâta geçtiğinde bu hareketlenmeyi bir ulak ile Moğollara haber vermeleri oldu⁴⁶. Hassas bir dönemde Haçlıların böylesi bir girişimde bulunmalarını, Moğollarla ittifak kurmak veya onlara sempatik görünmek istemeleri ile mi izah etmeliyiz? Böylesi bir düşünce, kritik bir zamanda radikal bir kararın ipuçlarını aramak noktasında çekici olsa da elde bulunan veriler bu zannı desteklememektedir. Nitekim muharebeden hemen sonra Haçlıların Moğollara karşı tetikte beklediklerini gösteren işaretler vardır⁴⁷. Muhtemelen Haçlıların Memlûk ilerleyişini Moğollara bildirmelerindeki asıl neden, Aynu Câlût muharebesinden sonra kendi aleyhlerine dönen bölge dengelerini şimdi iki rakibi karşı karşıya getirerek yeniden düzenlemek stratejisiyle ilgiliydi⁴⁸. Bu açıdan Haçlıların, Moğolların İran taraflarına geldikleri sırada Haşşaşilerin yardım isteklerini değerlendiren Wintonien Piskoposu Peter'in hislerine döndüklerini söylemek mümkün görünmektedir: “*Köpeklere, yok olup gitmeleri için birbirlerini kemirmelerine izin verelim. İsa'nın düşmanlarından hangisi kalırsa*

⁴² Bohemond'un Hülegü'nün seferine iştirak etmesi ve Suriye seferindeki faaliyetleri için bk. J. Richard, *The Crusades*, 410. Ancak Bohemond bundan çok önce, 1246'da Moğollara tâbi olmuştu. Bk. A.T. Özcan, “Chronica Maiora'da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu*, S.XVI, (2013): 56.

⁴³ Bohemond'un Moğollara tabiyeti Papalık ve genel olarak Haçlılar tarafından kınanan bir davranış olmuştu. Hatta Kudüs Patriği tarafından aforoz bile edilmişti. Ancak bu, en nihayetinde ona tamamen sırtlarını dönmek manasına gelmiyordu. Bohemond'un Moğollara tabiyetinin Katolikler arasındaki yansımalarına ilişkin bk. J. Richard, *The Crusades*, 410-411.

⁴⁴ P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 508-509.

⁴⁵ Messina ile Sicilya arasındaki iki kötü girdaba yönelik Homer'den itibaren kullanılan bir söz oyunu.

⁴⁶ P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 509.

⁴⁷ J. Richard, “The Mongols and the Franks”, 51.

⁴⁸ P. Jackson'un değerlendirmelerine de bk. P. Jackson, “The Crisis in the Holy Land in 1260”, 509.

dünyanın tek bir kilisenin, Katoliklerin hâkimiyetine geçmesi için gelir, katleder ve kutsal toprakları temizleriz. Sonuçta tek bir çoban ve tek bir sürü olur”⁴⁹.

Ancak bu sırada Moğolların daha başka planları vardı ve 1262’de Hülegü, birisi Papa IV. Urban’a, diğeri de Fransa Kralı IX. Louis’e iletmek üzere iki mektup kaleme aldırdı. Bu mektuplardan, John adlı bir din adamı tarafından Roma’ya götürülen ilki kaybolmuşsa da⁵⁰ Louis’ye gönderilen metnin günümüze erişmiş olmasından⁵¹ ötürü Hülegü’nün her iki mektubunda da aynı niyeti dile getirdiği muhakkaktır: Memlûk Sultanlığı’na karşı Avrupalılarla ittifak. Louis’ye gönderilen mektubunda Sidon’un ele geçirilmesi hadisesini “Emirlerimizin dışına çıkıp Frankların yerleşim birimlerine karşı saldırıda bulunan askerlerimizden bazıları (...)” tarafından yapılmış, kendi emri dışındaki bir “üzücü hadise” olarak sunan⁵² Hülegü, geçmişte Fransa Kralı IX. Louis’nin Moğolistan’a gönderdiği elçilik heyeti ile kurulan ilk temasları hatırlatıyor, bu sırada yaşanan bazı sorunlara temas etmeden muhatabına yeni bir sayfa açmayı teklif ediyordu⁵³. Ancak İlhan, Fransa Kralı’nın Moğollarla yeni bir ittifak kurmak için reddedemeyeceği bir teklif sunması gerektiğini de şüphesiz ki biliyordu. Bundan ötürü, Kudüs’ün ele geçirilerek Papa’ya teslim edilmesini emrettiğini ifade ile, üstü kapalı bir şekilde kendileriyle ittifak kurulduğu takdirde karşılığında Kudüs’ü Batılılara teslim edeceği sözünü veriyordu: “Uzun yıllardır kutsal şeylere saygısız kimseler tarafından zapt edilmiş bulunan Kutsal Kent Kudüs ile çevresindeki diğer tüm bölgenin yeniden kendisine (=Papa’ya) verilmesini emrettik”⁵⁴. Ancak Hülegü’nün, doğrudan bir koşul olarak ifade etmese de, bu teslimin karşılığında bir şartı vardı: Memlûk Sultanlığı ile mücadelesinde Batılıların desteğini elde etmek. İran-Akdeniz

⁴⁹ A.T. Özcan, “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar”, 33.

⁵⁰ Bununla birlikte Papa IV. Urban’ın bu mektuba karşılık olarak gönderdiği *Exultavit cor nostrum* başlıklı mektubun içerisinde Hülegü’nün vaftiz olmak isteğinden –ki bu ifade bence Papalığın, Hülegü’nün ifadelerini aşırı yorumla tahrif etmesi ile mektuba iliştilirilmiş olabilir– duyulan memnuniyet ifade edildiğine bakacak olursak bunun da Fransa Kralı’na gönderilen gibi samimi bir dille kaleme alındığını açıklıkla ifade etmek mümkündür. Söz konusu mektup ile ilgili olarak bk. J.A. Boyle, “The Il-khans of Persia and the Princes of Europe”, *Central Asiatic Journal*, Vol. 20/1-2, (1976): 28; G. Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*, 48.

⁵¹ Mektubun tam metni P. Meyvaert tarafından bulunmuş ve ardından Latince metin halinde neşredilmiştir. Bk. P. Meyvaert, “An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France”, *Viator*, Vol. 11, (1980): 245-259.

⁵² P. Meyvaert, “An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France”, 258.

⁵³ P. Meyvaert, “An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France”, 257-258.

⁵⁴ P. Meyvaert, “An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France”, 258.

koridorunun en kısa hattının üzerinden geçtiği Suriye egemenliğini hiç şüphe yok ki devleti için bir beka meselesi olarak gören Hülegü için bu desteğin sağlanması son derece önemliydi⁵⁵. Çünkü aklındaki şey, Memlûk ordusunun, kendisinin Suriye egemenliğine yönelik bir tehdit teşkil etmeyecek şekilde yok edilmesi idi. Hadiseler umduğu şekilde gidebilirse bu, ona, Memlûk Sultanlığı'nın kendisine biat ettiği yeni bir evrenin kapısını açabilir, böylelikle de Ortadoğu'daki Moğol egemenliği artık karşı konulamaz bir noktaya gelebilirdi. Ancak Hülegü'nün istediği Fransız desteği nasıl bir destekti?

Hülegü'nün aklındaki Fransız desteği, Fransız donanmasının Memlûk deniz gücünü etkisiz hale getirmesi ve limanlarını da abluka altına almasıyla sınırlıydı. İlhan'ın, haleflerinden farklı olarak Avrupalılardan bir kara gücü talep etmemesi dikkat çekicidir. Çünkü Hülegü, Memlûk ordusunu yeke yek bir mücadelede yenebileceğini, hatta imha edebileceğini düşünüyor, bununla birlikte elinden kaçabilecek unsurları da göz önüne alarak kaçan Memlûk birliklerinin imhasının ancak ve ancak limanların tutulmasıyla mümkün olabileceğini fevkalade bir öngörü ile tespit ediyordu⁵⁶. Herhangi bir donanma gücüne sahip olmayan Hülegü'nün bu eksikliğini giderecek donanma, Fransız donanmasından başkası değildi. II. Dünya savaşında İngiliz ordusunu Dunkirk limanından tahliyesine engel olamayan ellerinden kaçırarak Alman Genel Kurmayı akla getirilecek olunursa, Hülegü'nün titiz bir plan ortaya koyduğunu belirtmek gerekir.

Hülegü, Memlûk ordusunun imhası noktasında iyi bir plan ortaya koymuştu. Bununla birlikte hadiseler beklediği şekilde cereyan etmeyecek ve 1263'te Altın Orda sınırında başlayan askerî hareketlilik İlhan'ı farklı bir maceranın içerisine sürükleyecekti. Diğer taraftan Haçlı seferi meselelerini artık gerisinde bırakmış Fransa Kralı için de bu teklif bir zamanlar peşinden düştüğü arzularını ona hatırlatan nostaljik bir tekliften öteye geçmiyordu⁵⁷. Bununla birlikte Hülegü'nün Fransa Kralı ile temas kurma girişimi, sonraki yıllarda daha ciddi bir şekilde devam edecek olan yeni bir süreci

⁵⁵ Moğolların Suriye'ye egemen olamaması ilerleyen yıllarda İlhanlıların Kafkasya üzerinden Trabzon ile Sivas üzerinden Ayas limanlarını kullanmaları ile neticelenecek ve bu bölgedeki ticarî hayatı uzun vadede şekillendirecektir. Moğol-Memlûk mücadelesinin Hindistan-İran-Akdeniz ticaretini Sivas-Ayas hattına itmesi ile ilgili olarak bk. T. Sinclair, *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages*, (London: Routledge, Taylor And Francis Group, 2020), 4-7, 71-72, 298-299.

⁵⁶ P. Meyvaert, "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France", 281.

⁵⁷ Fransız Kralı'nın bakışı ile ilgili olarak bk. D. Aigle, *The Mongol Empire between Myth and Reality*, 182.

beraberinde getirdi. Nitekim Hüleğü'nün haleflerinin tamamı –İslam'ı kabul etmiş Teküder hariç– Avrupalılarla ittifak konusunda yoğun çabalar sarf edecek, karşılıklı gidip gelen elçilik heyetleri Avrupa–İran hattında mekik dokuyacaklardır. Bu görüşmeler içerisinde Kudüs de ittifak çabalarının merkezinde olmaya devam edecektir. Bu açıdan bakıldığında Hüleğü'nün, her ne kadar ittifak girişiminde başarıya ulaşmasa da Haçlı–Moğol ilişkilerinin ittifak zemininde ele alınabileceği yeni bir çehreyi ortaya koyduğunu ifade etmek gerekiyor. Bu yönü ile Hüleğü, sadece İlhanlıların kurucusu değil, aynı zamanda Moğol–Avrupa ilişkilerinin de ittifak boyutunda bir mimarı oldu. Bunu yaparken Hüleğü klasik Moğol siyaset kültürünü de bir tarafa kaldırmıştı. Nitekim 1262'ye kadar devam eden süreçte Moğolların Avrupalılarla iyi ilişkiler başlatabilmek için temel şartları kendilerine tâbi olmaları iken şimdi Hüleğü onlarla eşit bir güç olarak yaklaşıyordu. Bu, Moğol siyasetinde bir devrimdi. Ancak sadece diplomasi ile de sınırlı değildi. Nitekim Hüleğü, Fransa Kralı IX. Louis'ten askerî destek isteyerek, halkının en son Cengiz Han'ın Tuğrul ile girdiği “iki eşit gücün askerî ittifakı” atmosferini Moğollara yeniden solutuyordu. Ancak tek bir farkla: Moğollar, deniz gücünün stratejik ehemmiyetiyle karşı karşıya bulunuyorlardı ve denizlerdeki eksiklikleri onlara Cengiz zamanındaki “zorundallıkları” yeniden dayatıyordu. Şüphesiz ki Moğollar şimdi yeni bir sınavla, yeni bir dönemle yüzyüze gelmişlerdi. Diğer taraftan benzer bir “zorundallık” Berke için de geçerliydi. Nitekim Altın Orda Hanı, Hüleğü ile mücadelesi arifesinde Memlûk Sultanı Baybars ile ittifak kuracaktı. Bununla birlikte Berke ile Baybars arasındaki ilişkiler, ikisinin de Müslüman olmalarından ötürü dindaşlık hislerinin gölgesinde sağlanmıştı. Hüleğü ile Avrupa arasındaki ilişkilerde ise bu şekilde bir “dini ortak payda” bulunmuyordu. Bunun yerine bir kent, Kudüs, ortak payda olmayı üstlenmişti. Şimdi bu kent, iki kıtanın en ucundaki iki ülkeyi, Fransa'yı ve Moğolistan'ı birleştiriyordu. Kudüs'ün bu birleştirici gücü, daha sonraki yıllarda İngiltere ile Aragon ve Avrupa'nın daha başka ülkelerini de Moğollara yakınlaştıracaktı.

Kaynakça

- Aktan, A. "Memlûk-Haçlı Münasebetleri". *Belleten*, C.LXIII, S.237, (1999): 411-452.
- "Annales de Burton". *Annales Monastici*. (Edited H.R. Luard), London: 1864.
- Aigle, D., "The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?". *Inner Asia*, Vol.7, (2005): 143-162.
- Aigle, D. *The Mongol Empire between Myth and Reality, Studies in Anthropological History*. Leiden: Brill Publishing, 2015.
- Allsen, T.T. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. New York: Cambridge University Press, 2001.
- Amitai, R. "Mongol Raids into Palestine (AD. 1260 and 1300)". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.2, (1987): 236-255.
- Amitai, R. *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*. New York: Cambridge University Press, 2004.
- Bernardi, Guidonis. "Vitae Pontif Romanorum". *Rerum Italicarum Scriptores*, Tomus III, Mediolani (1723): 588-684.
- Blake, R.P.-Frye, R.N. "History of the Nation of the Archers by Grigor Akanc Hitherto Ascribed to Malaki'ia the Monk". *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol.12, No. 3/4, (1949): 269-399.
- Boyle, J.A. "Dynastic and Political History of the Ilkhans". *The Cambridge History of Iran*, Vol.V, (Ed. J.A. Boyle), New York: Cambridge University Press, (1968): 303-421.
- Boyle, J.A. "The Il-khans of Persia and the Princes of Europe". *Central Asiatic Journal*, Vol. 20/1-2, (1976): 25-40.
- Flores Historiarum*. Vol. II, (Edited H.R. Luard), London: 1890.
- Foedera Conventiones Literae et Cujuscunque Generis Acta Publica inter Angliae*. Tomi I, Pars II, Accurantibus Thoma Rymmer et Roberto Sanderson, (Editio Tertia), 1745.
- Fr. Benedictus Polonus. "Relatio Fr. Benedicti Poloni". *Sinica Franciscana*, Vol. I (Itinera et Relationes Fratrum Minorum), Collegit, ad fidem codicum redegit et ad notavit P. Anastasius van den Wyngaert, Quaracchi-Firenze, (1929): 133-143.
- Giovanni di Pian di Carpine. *Storia Dei Mongoli*. a cura di P. Daffinà, C. Leonardi, M.C. Lungarotti, E. Menesto e L. Petech, Fondazione Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo, Spoleto: 2006.
- Grousset, R. *Stepir İmparatorluğu*. (Çev. H. İnalçık), Ankara: TTK Yay., 2011.
- Halbertsma, T.H.F. *Early Christian Remains of Inner Mongolia: Discovery, Recontruction and Appropriation*. Leiden: Brill Publishing, 2008.
- Hautala, R. "Early Latin Reports About the Mongols (1221): Reasons for Distortion of Reality". *Zolotoordinskoe Obozrenie*, Vol. 7/3, (2019): 50-67.
- Hornstein, L.H. "The Historical Background of the King of the Tars". *Speculum*, Vol. XVI/ No. 4, (1941): 435-445.
- İbni Tagrıberdi. *En-Nücûmu'z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar). (Çev. D.A. Batur), İstanbul: Selenge Yay., 2013.
- Jackson, P. – Morgan, D. "Giriş", Ruysbroeckli Willem. *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253–1255)*. (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), İstanbul: Kitap Yay., (2010): 17-72.
- Jackson, P. "The Crisis in the Holy Land in 1260". *The English Historical Review*, Vol. 95/3, (1980): 481-513.
- Jackson, P. *The Mongols and the West*. Harlow: Pearson-Longman Press, 2005.
- Kirişoğlu, A. *İlhanlı-Avrupa İlişkileri*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.
- Koprman, K.Y. "Mısır Memlûkleri (1250–1517)". *Makaleler*, (Haz. E.S. Yalçın, A. Çetin), Ankara: Berikan Yay., 2005: 81-159.

- Korykoslu Hayton. *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. (Çeviren ve Notlandıran A.T. Özcan), İstanbul: Selenge Yay., 2015.
- Lane, G. *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*. London-New York: Routledge-Curzon Press, 2003.
- Lavrentii Mosheimi. *Historia Tartarorum Ecclesiastica*. Helmstadi: 1741.
- Lewis, B. “Mısır ve Suriye”. *İslam Tarihi*, C.1, (Çev. H. Aktaş), İstanbul: Kitabevi Yay., 1997: 183-239.
- Masson Smith, J. “Ayn Jalut: Mamluk Success or Mongol Failure?”. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 44/2, (1984): 307-345.
- Mayer, H.E. “The Life and Afterlife of Julian of Sidon”, *Crusades*. (Ed. J. Kedar, J. Phillips, I. Shaghir), Vol. 18, (2020): 67-92.
- “Menkonis Chronicon”. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*. Tomus XXIII, (Edidit Georgius Heinricus Pertz), Hannoverae: 1874: 523-572.
- Meyvaert, P. “An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France”. *Viator*, Vol. 11 (1980): 245-259.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (Çev. A. Temir), Ankara: TTK Yay., 1995.
- Müverrih Kiragos. *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*. (Müt. Edvar Dulaurier), (Haz. G. Solmaz), Ankara: Elips Kitap, 2009.
- Nersessian, der S. “The Chronicle of the Constable Smpad or of the ‘Royal Historian’”. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.13, (1959): 143-168.
- Özaydın, A. “Aynicâlût Savaşı”. *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, (1991): 275-276.
- Özcan, A.T. “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar”. *Tarih Okulu*, S.XVI, (2013): 23-77.
- Rachewiltz, I. De. “Prester John and Europe’s Discovery of East Asia”. *East Asian History*, N.11, (1996): 59-74.
- Rachewiltz, I. De. *Papal Envoys to the Great Khans*. London: Faber and Faber Publ., 1971.
- Richard, J. “L’extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean”. *Annales d’Ethiopie*, Vol.2, (1957): 225-244.
- Richard, J. “The Mongols and the Franks”. *Journal of Asian History*, Vol. 3/1, (1969): 45-57.
- Richard, J. “The Relatio de Davide as a Source for Mongol History and the Legend of Prester John”. *Proceedings of the 35th Permanent International Altaistic Conference*, Taipei: (1993): 417-429.
- Richard, J. *The Crusades c.1071–c.1291*. (Translated by J. Birrell), Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Ruysbroeckli Willem. *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk (1253–1255)*. (Ed. P. Jackson, D. Morgan), (Çev. Z. Kılıç), İstanbul: Kitap Yay., 2010.
- Schütz, E. “The Decisive Motives of Tatar Failure in the Ilkhanid–Mamluk Fights in the Holy Land”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 45/1, (1991): 3-22.
- Sinclair, T. *Eastern Trade and the Mediterranean in the Middle Ages*. London: Routledge, Taylor And Francis Group, 2020.
- Venegoni, L., “The Political Background of the Mongolian Conquest and Hülagü’s West Conquest (1256–1260). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 6, (2007): 29-42.

Başlık/ Title: The Reports Of Venetians And Pilgrims On Ottoman Palestine In The İtalian Sources (Xvith-Xviith Centuries)

Yazarlar/ Authors

Eros Calcara

ORCID ID

0000-0002-8986-3093

Bu makaleye atf için / To cite this article: Eros Calcara, The Reports Of Venetians And Pilgrims On Ottoman Palestine In The İtalian Sources (Xvith-Xviith Centuries), *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.9 (2021): 20-39.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 01.05.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

DRJI

SCIENTIFIC INDEXING

İSAM

CEEOL

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Eros Calcara *

**İtalyan Kaynaklarında Osmanlı Filistini'ne Dair Venediklilerin ve Hacıların Raporları
(XVI.-XVII. Yüzyıllar)**

Özet: Akdeniz, geleneksel olarak insanların, malların ve icatların geçit yeri olmuştur. Annales tarihçisi Fernand Braudel, Akdeniz'i "tüm bilgileri yavaş yavaş emen muazzam bir sünger" olarak değerlendirmiştir. Burada birkaç önde gelen aktör vardı: Batı Akdeniz'de İspanyol monarşisi ve Cenevizliler, Doğu Akdeniz'de ise Hristiyan Batı'nın büyük düşmanı Osmanlı İmparatorluğu ile diyalog halinde olan Venedik Cumhuriyeti ile kolonileri. Konstantinopolis'in ele geçirilmesinin ardından (1453), Mare Nostrum'a bakan bu yeni siyasi aktör, yalnızca Balkanları değil Akdeniz bölgesini de içeren yayılmacı bir politika başlattı. İmparatorluğun feodal bir yapısı ve Arap Yarımadası dahil çok sayıda vassal bölgesi vardı. Bu çok kültürlü ortamda Serenissima gibi bir ticari güç, Türkler ile Batı dünyası arasındaki dini husumete rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin ve diğer bölgelerinde çıkarlarını korumayı başarıyordu. İtalyan kaynaklarının analizi yoluyla bu çalışma, ticaret alışverişinin gerçekleştiği ama aynı zamanda hacıların Hristiyanlık için kutsal yerleri ziyarette geldiği Filistin'de Babialı ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri araştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti, İtalyan kaynakları, Akdeniz, Filistin.

**The Reports Of Venetians And Pilgrims On Ottoman Palestine In The Italian Sources
(Xvith-Xviith Centuries)**

Abstract: The Mediterranean has traditionally been a place of transit for men, goods and inventions. Fernand Braudel, a historian of the Annales School, saw the Mediterranean as "an immense sponge that has slowly become imbued with all knowledge." There were several protagonists here: In the western Mediterranean, the Spanish monarchy and the Genoese, and in the eastern Mediterranean the Republic of Venice with its colonies of the State da Mar. The latter was in dialogue with the great enemy of the Christian West, the Ottoman Empire. This new political actor, following the capture of Constantinople (1453) overlooking the Mare Nostrum, embarked on an expansionist policy that involved not only the Balkan area, but also the Mediterranean. The empire had a feudal composition, with a large number of vassal territories including the Arabian Peninsula. Within this multicultural context, a commercial power such as the Serenissima managed to defend its interests in various regions of the Ottoman Empire, including Palestine, despite the religious adversity between the Turks and the Western world. Through an analysis of the relevant Italian sources, this study explores the relations between the Sublime Porte and the Republic of Venice in Palestine, a region where commercial exchanges took place, but also pilgrims arrived to see the places sacred for Christendom.

Keywords: Ottoman Empire, Republic of Venice, Italian sources, Mediterranean. Palestine.

* Dipartimento Culture e Società Università degli Studi di Palermo Italy, eros.calcara93@gmail.com, ORCID ID:0000-0002-8986-3093

Introduction

In the sixteenth century the Mediterranean became a stage in which there were various protagonists: Spaniards, Turks and representatives of various regions of the Italian peninsula such as the Republics of Genoa and Venice. Among the characteristic features of the Mare Nostrum in this century was firstly the war between Spain and the Ottoman Empire, which did not only take place over a very large region, but was also characterized by privateers who ruled some areas of the empire and plundered the Italian coasts during their raids; and secondly the trade between certain Mediterranean powers like the Republic of Venice and the Ottoman Empire, which despite their enmity were in excellent commercial relations.¹ Indeed, the recent research by Maria Pia Pedani shows that there was a close link between the commercial development and the evolution of the Venetian consulates.² In recent years, much research has brought to light new interpretations concerning the mercantile and political relations of the Serenissima with the main Ottoman commercial centers. This work will seek to explore, through the Italian sources, the relations between the Sublime Porte and the Serenissima in Palestine.

In 1517, Sultan Selim I (1465-1520) conquered Egypt, which until then was under Mamluk rule, and the Arabian Peninsula.³ This event was important in a religious sense and also in the context of Ottoman expansionism, insofar as Arabia housed the two places sacred for the Islamic religion, Mecca and Medina. Even though the Ottomans, especially after the fall of Constantinople, were seen as a threat to Christianity and the Mediterranean, Selim gave ample commercial maneuver to the Republic of Venice.

¹ The corsairs in the service of the Sublime Porte were mostly Christians who converted to the Islamic faith. Some of these voluntarily decided to serve the sultan, while others were slaves who, in order to make a career and be favored by social mobility, embraced Islam. Among these were famous names such as Khayr Al-Din Barbarossa or the Calabrian renegade Uluç Ali. On privateers and renegades, see S. Bono, *Guerre Corsare Nel Mediterraneo: Una storia di incursioni, arrembaggi, razzie* (Bologna: il Mulino, 2019); L. Scaraffia, *Rinnegati: Per una storia dell'identità occidentale* (Rome-Bari: Laterza, 1993); G. Fiume, *Schiavitù mediterranea: Corsari, rinnegati e santi di età moderna* (Milano: Bruno Mondadori, 2009).

² M. P. Pedani, *Consoli veneziani nei porti del Mediterraneo in età moderna*, in *Mediterraneo in armi* (secc. XV-XVIII), ed. R. Cancila, vol. 1 (Palermo: Associazione Mediterranea, 2007), 175- 205; Pedani, *Venezia: porta d'Oriente* (Bologna: il Mulino, 2010), 77-178; Pedani, "Venetian Consuls in Egypt and Syria in the Ottoman Age," *Mediterranean World* 18 (2006): 7-21.

³ S. Faroqhi, *L'impero ottomano* (Bologna: il Mulino, 2008), 66-67.

The Serenissima, unlike the Ottoman Empire ruled only by the sultan, was a republic ruled by an oligarchic government through the modern age until the signing of the Treaty of Campo Formio (1797). At the head was the Doge, an elective office that was exercised until death. He was elected by the vote of an assembly made up of forty-one members, who were chosen by lot to avoid fraud. Once elected, the new Doge chose forty members who, together with those of the colleges, added up to 160 members. The judges rotated, starting from the colleges, whence they arrived at the Criminal Quarantia and worked for eight months in each assembly, remaining in office for two years and eight months.⁴ The Venetian state was characterized by the Dogado, the State of Tera and the State of Mar, the latter extending along the coasts of the Adriatic and the Aegean with various domains like the Duchy of Durres and Naxos; the fiefdoms of Corfu, Kefalonia and Zakynthos; the Duchy of Candia and the Grand Duchy of Lemnos.⁵ Outside its own state, through the colonies in the Aegean Sea and along the coasts of the Balkan Peninsula, the Republic of Venice could count on a consular system and the work of the bailiff of Constantinople.

The bailiff was the representative of the Republic of Venice at the Sultan's court, standing in close contact with the Ottoman world, a world that always fascinated Venetians. There is a testimony from that time, belonging to a cousin of Antonio Tiepolo and dated 1573, which shows the enthusiasm of having been authorized by the Serenissima to undertake the completion of a trip to Turkey. The author spoke of "such a beautiful occasion, born in such an opportune time" to come into contact with the Ottoman world and its culture. The office of the bailiff was located in the center of the Galata district, later to be moved to a peripheral area known as "Vineyards of Pera." This district was preferred by several bailiffs to Galata, as it had fewer restrictions on out-of-hours travel and its location was ideal for smuggling slaves. The house where the bailiffs resided was both the daily workplace and the place where they used to welcome prominent personalities and to organize parties.⁶

⁴ S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, vol. 8 (Venice: Pietro Naratovich, 1859), 336-337.

⁵ Within his work *Civilization and Mediterranean Empires in the Age of Philip II*, Fernand Braudel, through the analysis of the Reports by Andrea Giustiniani (1576), provides a description of the possessions of the Republic of Venice and its population number. On the population numbers in the Venetian possessions in the Ionian and Aegean, see F. Braudel, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, Vol. II (Torino: Einaudi, 2010), 897-898.

⁶ E. Dursteler, *Venetians in Constantinople* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006), 25-27.

The main task of the bailiff was not only representing the Republic of Venice at the Sublime Porte, but also acquiring information and keeping an eye on every movement and plan of the Ottomans. They usually received this information through their extensive networks of friends, their family, and a network of spies. This latter consisted of a network of informants among merchants and their associates and included even people who from within the Ottoman bureaucracy. The development of the consular network in the Sultan's territories continued even during the seventeenth and eighteenth centuries, which was a sign of the permanent presence of Marcan ships or Venetian merchants in the Levantine markets. There were also agents in other foreign embassies.

Despite the relations that linked the Ottoman Empire and the Republic of Venice, continuous wars took place between these two powers of the eastern Mediterranean from the fifteenth to the eighteenth century. In order to maintain its possessions and its privileged position in trade within the eastern Mediterranean, the Republic of Venice continued to be one of the tributaries of the Sublime Porte, paying a tax called the *harac*.⁷ In Palestine, the main topic of this study, the Republic of Venice not only maintained commercial relations with the Sublime Porte, but kept up a remarkable mobility of its people. All sorts of goods such as spices, soap and fine fabrics arrived from the Ottoman Empire to the Serenissima while it was not only goods that arrived from Venice to the ports of the Middle East like as Aleppo in Syria and Jaffa in Palestine, but also the pilgrims who made their own journey to the holy places of Christianity. Especially those who made this itinerary represent an indispensable source for understanding the landscape of Palestine and the culture and mentality of and its native inhabitants as well as its visitors. Especially through the accounts of pilgrims such as the Dominican Stefano Mantegazza, Giovanni Zuallardo, and Pietro Della Valle, different perspectives may be gained on Palestine and how these travelers saw it.

⁷ Although during the sixteenth century war and peace alternated between the Republic of Venice and the Ottoman Empire, the two powers always maintained relations characterized by opportunism. Indeed, the Sublime Porte, even after the battle of Lepanto (1571), continued to export to and import goods from Venice. Consult P. Baldocci, "L'impero ottomano nelle relazioni degli ambasciatori veneziani." *Nuova Antologia* 605 (2010): 333-334.

1. The Lion and The Crescent Moon: The Relations Between Republic of Venice and The Sublime Porte

As already mentioned, the relations between the lagoon Republic and the Ottoman Empire during the sixteenth century were not always exclusively of an economic nature, since during the sixteenth century the two powers entered into conflict. The so-called Turkish-Venetian wars are proof of the malleability of relations between the two states. During the fourth conflict between the Ottoman Empire and the Serenissima (1570-1573), which included the defeat of the Turks at Lepanto in 1571, the Republic of Venice lost control of the island of Cyprus. With the fifth Turkish-Venetian war (1645-1669) in which the Republic lost the island of Candia, the last major Turkish offensive in the eastern Mediterranean took place. As explained in the 19th century by Romanin, author of *Storia di Venezia*:

As the Republic saw that all its projects were useless, that the Christian powers did not undertake vigorous measures and corresponding commitments in its favor, that it was very easy in the following year to lose the island of Candia where they were on the point of giving themselves over to the Turks and already many were on the run, that Dalmatia was oppressed and there were rumors of a gathering of Turkish troops preparing to rush to Friuli, it was decided to make peace with the Pascha, who showed himself very well disposed, by taking advantage of the efforts of a doctor called Rabi Salomon Askanasi, who had a great influence with the great vizier and also offered his services to the ambassador of France. Finally, after many difficulties, this man reached an agreement on May 7, 1573. The previous treaties were confirmed.⁸

Although the battle of Lepanto had marked the Turkish defeat and ended the unbeatability of the Ottomans on the sea, the consequences for the Republic of Venice were deleterious. The treaty that was stipulated at the end of the conflict between the doge Alvise I Mocenigo (1507-1577) and the sultan Murad III (1546-1595), whose testimony is contained in the State Archives of Venice, denotes a considerable advantage in favor of the Ottoman Empire.⁹ In fact, the conditions that were listed were so clearly in favor of the Turks that, rather than a peace between the two powers, it signaled a crushing victory of the Ottomans over the Venetians. Whence the

⁸ Romanin, 236-237.

⁹ A. Zorzi, *La Repubblica del Leone: Storia di Venezia* (Milano: Bompiani, 2009), 348.

following passage from the documentation contained in the State Archives of Venice:

Of all the agreements which are written in the letter of the aforementioned Bailiff, and also, which are in the continuation of the aforementioned Chapters, this is the present: May the Lords de Venetia give the three hundred thousand sequins given them in the time of this lord my father Sultan Selim II, which is written in the Chapters. And besides may they give the Castle named Soppoto along with the artillery that they have removed. Of the people who are inside, may those willing to remain do so, and those who are not willing go to wherever they like with all their goods, children, and wife, without being prevented by anyone.¹⁰

Many of the territories that were under the control of the Republic of Venice were returned to Ottoman control, such as the castle of Soppoto, currently located in Albanian territory. Venice, however, was not only forced to abandon this strategic point but also had to pay damages to the Turks in the amount of three hundred thousand ducats in three years. Despite everything, the Serenissima, as Romanin states when speaking of Venetian pride, began to raise its head and work to re-implement its trade and navigation:

The main care of the Republic after the peace was achieved was to develop trade, navigation, and national industries with prizes, encouragement, and orders... However, despite the long wars, the interruption of trade, the loss of territories, such was the Venetian industriousness at that time that the wounds soon healed, and the private and public wealth were wonderfully displayed on solemn occasions.¹¹

In the history of the Republic there were not only moments of conflict with the Ottoman Empire. An old saying, still used today, says: "The enemy of my enemy is my friend." Indeed, the Republic of Venice had bad relations with the Papacy, the Holy Roman Empire, and France in the sixteenth

¹⁰ (ASV), Documenti Turchi, f. 13r.

¹¹ Romanin, 238.

century.¹² In 1582 changes were made to the powers of the Council of X which delimited its autonomy in financial management and foreign policy, leaving unaltered the competences relating to justice and state security. Especially, as we have seen, great importance was held by the bailiff in the relations between the Sublime Porte and the Republic of Venice. Gino Benzoni states in this context: "It is through the mouth of Bailo that Venice speaks to the Sublime Porte because there would be no permanent Ottoman representation at the Serenissima."¹³

The relations between the two powers of the eastern Mediterranean, as already mentioned, were marked by periods of war and peace, but despite everything the commercial exchanges between the two never ceased. Benzoni himself observes that these never failed even during conflicts, and adds that "Venice was the city of Europe from which the most people went to Constantinople and to which the most people came from Constantinople."¹⁴ Despite the divisions that separated the Republic of Venice and the Ottoman Empire, Venice always had this closeness to and fascination for the East. Indeed, coffee was drunk and the Koran translated there. A testimony by Senator Costantino Garzoni, dated 1573, stated in this connection: "The Turks have very different customs from ours, indeed many, it must be said, completely contrary, as ... burying the dead without lights... dressing with the shirt outside the pants, and many other things that would take too long to narrate them."¹⁵

There were also linguistic links between the Serenissima and the Sublime Porte, insofar as the Venetian ambassadors were fascinated by the Turkish language which they considered a glue of the imperial territories. Many terms of the Turkish political language entered the Venetian linguistic panorama: *sultan*, *pascià* (from Turkish *paşa*), *vizier*, *agà* (from *ağa*), commander of the Janissary corps, *cazà* (from *kaza*), *cadì* (from *kadı*), *dragomanno*, *sign* (from *ferman*), *sangiacco* (from *sancakbeyi*), *timariota* (from *timar*), *odalisque* (from *odalık*) and *janissaries*. Also words of the culinary language like *bey-armüdi* which meant the prince's pear to evoke the softness and refinement of the fruit; sorbet, fruit parfait, from the Turkish *şerbet* which means a fresh drink; the tulip flower whose shape evokes the

¹² M. Soykut, "Note sui rapporti tra Italia, Islam e impero ottomano (secoli XV-XVII)," *Archivio Storico Italiano* (2011): 228.

¹³ G. Benzoni, "A proposito dei baili veneziani a Costantinopoli: qualche spunto, qualche riflessione," *Studi Veneziani* 30 (1995): 69.

¹⁴ *Ibidem*, 70.

¹⁵ E. Albèri, *Le relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, Firenze, all'insegna di Clío, 1840-1863, serie III: Stati ottomani, vol. 1, 399.

enormous turban of the imperial dignitaries, as the flower was also called *lale* in Turkish; finally, one cannot do without the evocation of coffee, in Turkish *kahve*.¹⁶ These terms may certainly be considered the result of close relationships and the desire for knowledge of the Turkish language and culture promoted by the activity of the bailiffs in the Ottoman capital.

2. The Eyes of The Lion: The Bailiffs at The Service of The Serenissima

As previously mentioned, the bailiff was a prominent and vital figure in the foreign policy of the Serenissima. It could be said that this ambassador represented the eyes of the Republic within the court and the Ottoman capital. The bailiff is a very ancient office, whose roots date back to the Middle Ages; precisely to the period after the Fourth Crusade (1204) through which the Byzantine Empire was replaced by the Eastern Latin Empire (1204-1261). A thriving Venetian community settled in Constantinople, residing in a separate quarter, a state within the state, which was led by a man whose job was to head the same community. The Venetians of the neighborhood chose Mario Zen, investing him with the title of "Venetian podestà and despot of Constantinople, and deputy ruler of a quarter and a half of the Roman empire."¹⁷ Even if the appointment of Zen by the Venetian community was not well received by the government of the Republic, Venice eventually had to accept him to maintain its control over the Venetians living in the Constantinopolitan capital.¹⁸

With the end of the rule of the Latin Empire of the East and the accession of Michael VIII Palaeologus (1223-1282) to the Byzantine throne, the office temporarily lost its importance, to gain it again in the early modern age. For the first time, the title of bailiff appeared in the documents of the time as "qui vocetur bajulus."¹⁹ His duties consisted of pursuing the important businesses of state that were worthy of concern.²⁰ In addition to these, the bailiff held the position of guardian of the interests of the community,

¹⁶ M. Viallon, "Venezia ottomana nel Cinquecento," *Epirotica chronica Ioannina* 42 (2008): 6-7.

¹⁷ S. Carbone, *Note ai dispacci al Senato dei rappresentanti diplomatici veneti* (Rome, 1974), 11; on the figure of the bailiff and the Venetian community in Constantinople, see also M. P. Pedani, "Come (non) fare un inventario d'archivio: Le carte del bailo a Costantinopoli conservate a Venezia," *Mediterranea ricerche storiche* 28 (2013): 387.

¹⁸ C. Coco and F. Manzonetto, *Baili veneziani alla Sublime Porte* (Venezia: Comune di Venezia, 1985), 13.

¹⁹ G. Benzoni, "A proposito dei bails veneziani a Costantinopoli: qualche spunto, qualche riflessione," *Studi Veneziani* 30 (1995): 69.

²⁰ Coco and Manzonetto, 14.

“rectorem supra gentem suam,” with the authority to settle legal issues, both civil and criminal.²¹

Although the 16th century bailiffs were scornful of Ottoman culture and customs, we can cite the cases of the two Venetian representatives at the Porta: Marino De Cavalli (1500-1573) and Bernardo Navagero (1507-1565). These were in favor of “the customs of the Turk,” despite pursuing the goals of consolidating the power of Venice and challenging its antagonist in the eastern Mediterranean by any means.²² Bailiffs were also heading an espionage institute. In 1492 relations were interrupted when the sultan discovered that the bailiff Gerolamo Marcello (1447-1493) was reporting the secrets of the palace to the Republic. In 1503 relations resumed with the appointment of the bailiff Leonardo Bembo (1510-1645), although it would be necessary to wait for the peace of 1540 to see a greater continuity in line of bailiffs in Constantinople. Even at times of war, except for rare circumstances, relations were not interrupted. The bailiffs were sent to Constantinople to negotiate truces with the sultan on behalf of the Venetian Republic.

According to Eric R. Dursteler, among the contemporaries of the sixteenth century there was no doubt that that the bailiff was one of the most important figures of the Venetian diplomatic corps. Dursteler argues in fact that “linked to the political duties of the baili was their responsibility to collect, analyze and communicate information relating the the Ottoman Empire to Venice. The theorists were unanimous in their agreement that this was one of the main tasks of any resident representative... The bailiff obtained a great deal of information from many sources.”²³

Reading the dispatches kept at the Venetian Archives, we see for example that Pietro Zen was sent to Constantinople in 1523 to congratulate Suleiman I for the success of the conquest of Rhodes. Daniello De Ludovisi was sent for delicate diplomatic issues that arose following an assault carried out erroneously against some Turkish ships; a report by his pen was read in the

²¹ *Ibidem*, 15.

²² Benzoni G., “Flash sull’Europa: le relazioni dei diplomatici veneti,” *Studi Veneziani* 30 (1995): 134. Despite the tendency of some bailiffs to accept Ottoman customs and culture, they “not only did not know Turkish, but refused to know anything Turkish. And this refusal was an indication of allergy, of closure to the other, to the different.” On the bailiwick of Bernardo Navagero, see E. Alberi, *Le Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III, vol. I (Firenze: Tipografia e calcografia all’insegna di Clio, 1840), 35-110; A. Bombaci, *I “Documenti Turchi” dell’Archivio di Stato di Venezia* (Rome: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali Ufficio centrale per i Beni Archivistici, 1994).

²³ E. R. Dursteler, “The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice’s Early Modern Diplomatic Corps,” *Mediterranean Historical Review* 16, 2 (2001): 4-5.

Senate on June 3, 1534 in which he brilliantly described the Ottoman Empire. Marino De Cavalli also gave a description of the Empire, advising the Doge to consider the Porte's practice of elevating renegades to the highest state offices. De Cavalli, like the other bailiffs of the previous forty years, faced an empire led by who was perhaps the most skilled of the Ottoman sultans, Suleiman the Magnificent. Bernardo Navagero, in his 1553 report, wrote about Suleiman: "And to come to the issues that matter most, which are those of the soul, he is reputed to be very just, so that when he is well-informed, he does no harm to anyone... He has always been by nature more inclined to peace than to war."²⁴ In addition, the bailiffs described the absolutely impeccable military organization, loyalty to the sovereign, and the practice of gifts in the Ottoman Empire: They personally observed the golden years of the Empire and were strongly impressed by it.

It could be said that the Venetian ambassadors, while always remaining aloof to oriental customs and traditions, changed these positive assessments in keeping with the events that took place in the Empire during the latter part of the century –from the short sultanate by Selim II (1566-1574) onwards– and switched to judgments characterized by a strong aversion: in these reports, the bailiffs began to speak of the dysfunctionality of the Empire, the decomposition of the military apparatus, the decay of the institution of the *timar*, the further degeneration of the practice of giving bribes into the most blatant corruption. The image of the Turk increasingly became that of the abject man, who had his cultural roots in the false religion of Islam. A testimony to this effect may be read, for example, in the detailed report by Lorenzo Bernardo, a great connoisseur of the palace, who was in Constantinople for the second time in 1592 –date of the report. In his report, Bernard wrote: "All this order is changing and decaying... the Janissaries lost their ancient worth... discord and disobedience have introduced themselves into civil and military corps."²⁵ The bailiffs, starting from observations about the decay of Ottoman institutions, generalized these to negative judgments of the customs of the Turks, and proceeded to the point of subjecting the "false" Islamic religion to a real trial. The aspects of the Empire they considered were therefore the same as in the past, but negative rather than positive evaluations prevailed.

²⁴ B. Navagero (1553), in E. Albèri, *Le relazioni degli ambasciatori veneti a Costantinopoli*, serie III, vol. I, Firenze 1839-1863, 85.

²⁵ L. Bernardo (1592), in *Le relazioni degli ambasciatori veneti a Costantinopoli*, ed. E. Albèri, serie III, vol. II (Firenze 1839-1863), 334.

It is interesting to note that the relations between the Republic of Venice and the Ottoman Empire were not exclusively of an economic or political, but also of a diplomatic nature. Indeed, studying the relations between the two Mediterranean powers between the sixteenth and seventeenth centuries, one may see Christian pilgrims arriving in the Holy Land to reach the holy places. It was Venice that constituted one of the starting points of these pilgrims' journeys.

3. Ottoman Palestine as seen by Merchants and Western Pilgrims in Italian Sources (Sixteenth-Seventeenth Centuries)

In 1516 Palestine became part of the Ottoman Empire, following the conquest carried out by Sultan Selim I in the conflict between the Ottomans and Mamluks. The following year, the Ottomans annexed Egypt, giving the territory a new administrative composition. By this time, the term Palestine had largely disappeared from the political map. Most of its historical territory ended up in the *Vilayet* of Damascus until 1660, and then in that of Sidon. During these ages, like today, Palestine was the region where the three great monotheistic religions converged.²⁶ Jerusalem, which in the Middle Ages became the terrain of encounter and confrontation between Christianity and Islam, was the seat of the Holy Sepulcher and the Dome of the Rock.²⁷

The relations between the Republic of Venice and the Ottoman Empire in Palestine are evidenced by sources dating back to the sixteenth century. Among the Venetian sources it is possible to trace a close commercial link between the Serenissima and some territories of the Ottoman Empire such as Aleppo, Syria and Palestine.²⁸ These reports are registered by the Consul

²⁶ R. Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness* (New York: Columbia University Press, 1996). Jerusalem during the Ottoman age was a sanjak of the Ottoman Empire and was part of the vilayet of Syria together with the jurisdictions (qaḍā) of Beersheba, Gaza, Jaffa and Hebron.

²⁷ L. Rostagno, "Pellegrini italiani a Gerusalemme in età ottomana: percorsi, esperienze, momenti d'incontro." *Oriente moderno* 17, 78 (1998): 63.

²⁸ Aleppo, in addition to being an important commercial center, was the place where pilgrims went to begin their pilgrimage. In the city there was a building called the Custody, in which the procurator of the Holy Land held the sum of money necessary to allow pilgrims to visit the holy places. As witnessed by the various travelers about the Custody: "This is a deposit, which each secular pilgrim is obliged to make when he leaves Jaffa for Jerusalem, and that money is used for the expenses which are necessary when visiting the several Shrines of Palestine. This is a very convenient practice insofar as you no longer think of anything until your return to Jaffa, since the Jerusalem Public Prosecutor's Office is responsible for doing all the shopping". G. Mariti, *Viaggi per l'isola di Cipro...*, cit., II, 321-322.

General of the Republic of Venice, Giovanni Antonio Maria Morana, in *Relazione del commercio d'Aleppo ed altre scale della Siria, e Palestina* (1816). While this work mainly refers to the nineteenth century, it can also provide an interesting insight into the commercial relations between the two powers during the previous centuries. As indicated by Morana in his report, the Venetians exported goods of different types from the regions in question: "maize or Turkish sorghum, fodder of all kinds, oil, pistachios, silk, wax, cotton, hides, linen, lane, tobacco, saffron, drugs, rubber, copper from the Tucat mines, honey etc. etc."²⁹

Palestine, as evidenced by Morana's work, was linked with Syrian ports which were in turn well connected with other trading posts in the Mediterranean. The city of Jaffa was a strategic point for commercial relations between the Serenissima and the Sublime Porte, as it was a landing place for merchants and Christian pilgrims who arrived in the Ottoman Empire. Jaffa had great importance for the production of soap and cotton, which in Europe, especially in the following centuries, had great success.³⁰

In addition to economic and commercial issues, another practice that the Christians carried out in this period was pilgrimage. However, the sharp decrease in the number of pilgrims in the 1500s made the system uneconomical, and the few Europeans who wanted to undertake the pilgrimage to Palestine had to organize their trip independently. The laity and ecclesiastics who made the pilgrimage had to be well equipped with the means necessary to undertake an expensive journey of unpredictable duration, and also endowed with a certain spirit of adaptation and the ability to cope with unknowns and dangers. In this context, the Belgian Giovanni Zuallardo spoke of a "very cool devotion" and a decline in the number of pilgrims.³¹ This decline was caused by the shift of the spiritual center of gravity from Jerusalem to Rome. Indeed, in a letter Pope Paul III urged Ignatius of Loyola, founder of the Jesuit Order, not to make his

²⁹ G. A. M. Morana, *Relazione del commercio d'Aleppo ed altre scale della Siria, e Palestina* (Venice: Per Francesco Andreola Stampatore dell'E. Governo, 1816), 8. From what Morana describes, Ottoman wheat not only supplied the territories of the Ottoman provinces, but also reached Europe.

³⁰ F. Braudel, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, vol I (Torino: Einaudi, 2010), 591. On the production of soap, which took place in Aleppo, we can cite the testimony reported by the Ragusa agent Cristoforo Allegretti, who stated "I believe that this country Aleppo has never been so empty of goods, so much so that nothing is found except soap and the ashes."

³¹ G. Zuallardo, *Devotissimo viaggio di Gerusalemme...* (Rome: F. Zanetti & Gia Ruffinelli, 1587), 40.

pilgrimage. He stated: "Why do you so ardently desire to go to Jerusalem? Good and true Jerusalem is in Italy."³²

Another point of interest was the low percentage of women who made pilgrimages to reach the holy places. The few women who visited the Holy Places stayed in private homes, albeit with the mediation of the *Custodia*. In the late 1500s, however, despite the general decrease in pilgrimage to Palestine, Gregory XIII felt the need to prohibit it for women under pain of excommunication.³³

Through its network of connections in its colonies in the Levant, Venice guaranteed pilgrims tranquility and safety in their journey, but pilgrimage was still not within everybody's reach. In the seventeenth century Angelo Legrenzi (1643-1708), a physician at the Venetian consulate in Aleppo wrote:

The Christians of Aleppo habitually leave with caravan the first days of Lent, and passing through Damascus they arrive before the Holy Week, but I abandoned that road for another that was less frequented but longer and more expensive. I took this road to Tripoli to enjoy greater freedom away from the confusion that would be present among so great a number of Pilgrims. So, when I got on horseback with the provisions entrusted to the servant, and in the company of two passengers, the march started.³⁴

At the turn of the 16th-17th centuries, those who intended to reach Jerusalem had various alternatives available also for the maritime stretch of the pilgrimage. Among the Italian maritime powers, which enjoyed the privilege of having a dialogue with the East, Venice continued to be the city that offered the best chance of finding passageways to the Levant. There were also other ports from which one could reach Palestine: Marseilles, Palermo or Messina. The itinerary consisted of reaching the island of Zakynthos, a possession of the State da Mar of the Republic of Venice, whence to proceed to the island of Cyprus.³⁵ Obviously, those headed to Palestine could choose the port to land. They could go directly to Jaffa, from where a short route by land made it possible to reach Jerusalem quickly; or perhaps to Alexandretta or Tripoli, or more rarely to Alexandria. In these

³² P. De Leturia, *Estudios ignacianos*, vol. I (Rome: Bibliotheca Instituti Historici Soc. Iesu, Institutum Historicum, 1957), 261.

³³ Da Maleo, 3.

³⁴ A. Legrenzi, *Pellegrino nell'Asia...* (Venezia, 1705), 50-51.

³⁵ Zuallardo, 91.

cases, it was better to wait until the caravan of Eastern Christians was set up to travel to Jerusalem.³⁶ One of the most important aspects of the travel was currency.

In the Ottoman territories, the most commonly used foreign currency was the Venetian zecchino. Indeed, the knight Aquilante Rocchetta by Palermo (1504-1589) advised pilgrims to have 200, or at least 150, Venetian sequins at their disposal if their pilgrimage was limited to visiting Jerusalem and its environs. Otherwise, it was better to bring along 300 sequins, because "today the expenses have almost doubled."³⁷ He also issued some warnings to those planning to make the journey to the Holy Land:

When you read in this Journey of mine, or of others, the sinister encounters, and dangers that pilgrims undergo both by sea and by land, do not lose heart. Because many times people sail only for few days and even on such a short journey it is often usual to stumble on storms and most grave fortunes of the sea. Thus, it is no surprise if one suffers the same while sailing for so many days in such a long stretch of sea. Even when walking by Christian lands, it is sometimes common to fall into the hands of bandits and murderers who habitually rob, maltreat and oftentimes kill travelers. In contrast, in this most holy journey, we have almost never heard the pilgrims being killed by Arab thieves, or captured by Turks. However, when you go to sea, all the danger of being taken by Turkish or Moorish corsairs is confined to the area within 50 or 70 miles of Sicily, where some pirate ships roam for prey, but once these 50 or 70 miles are left behind there is no longer any ship of robbery. Those vessels that are encountered belong to merchants that do not capture or rob even if they are Turkish ships, but often come to our aid to meet our needs, giving us wood and water that we lacked, as I can personally believe from my experience. This also holds true on land, traveling with caravans of many people, and with the Janissary guards. Even though Arab robbers are encountered who are after prey in the countryside, it hardly ever happens that someone is robbed by them or captured.³⁸

³⁶ Rostagno, 76-77.

³⁷ Rocchetta, *Peregrinatione di Terra Santa...*, cit., 14.

³⁸ *Ibid.*, 2-3.

A different opinion was voiced however by Zuallardo, who believed that only 100 sequins were needed. This view was shared by the Franciscan friar Mariano Morone from Maleo.³⁹

Beside the pilgrims, merchants could also be found in the caravans heading from Venice to Palestine. In the main trading cities, warehouses, generally managed by individual trading companies, were used to house men and goods. In smaller localities and resting locations of the caravans there was accommodation specially prepared by the authorities for all travelers. Given the possibility of finding colonies of Western merchants in the ports and trading centers of the Levant, the use of letters of credit was recommended, so as to be able to deal with any eventuality:

You should also not fail to have (if you can) letters of recommendation for all the places you will pass through, like Cyprus, and Tripoli, to the Merchants resident there, and also letters of credit if you (because of illnesses or misfortunes) need more money than you take with you. Or you should not fail to leave the money to their advantage under their custody, in case there is the suspicion of being murdered in the street. And for the sake of being able to receive support if a Turk wants to do you wrong, you should also take letters addressed to the consuls and vice consuls, and likewise to the said Father Guardian, or some man of religion in Jerusalem, with the testimony of a good Catholic.⁴⁰

In September 1600, another pilgrim embarked from Venice for the Holy Land. It was the Dominican Stefano Mantegazza, who, having left Milan, made the voyage by sea to Alexandria and from here, again by sea, reached Jaffa and then Jerusalem.⁴¹ The return to Cairo was made by caravan. Yet another 17th-century pilgrim who decided to embark on the journey to the

³⁹ M. Morone, *Terra santa nuovamente illustrata dal Fr. Mariano Morone da Maleo...* (Piacenza: Stamperia ducale di Giovanni Bazachi, 1669).

⁴⁰ Zuallardo, 36-37.

⁴¹ Mantegazza observed that pilgrimage was not only a spiritual affair, but also a way to study and learn about places that were unknown to many Europeans, looking to them almost like a new world, even another dimension. Indeed, Mantegazza stated: "When we landed I was very amazed, feeling that I had entered a new world, gazing in every part... Just as the city was new to me, equally new was the mixed language of Moorish, Arabic, Slavic, Turkish, Hebrew, Ragusean and other unknown languages, such as Greek, Indian, and Syrian, the customs, and the new animals of which in our countries there are none, such as dromedary camels, which we found on the street carrying merchandise". S. Mantegazza, *Relatione tripartita del viaggio di Gierusalemme...* (Milano: Stampatori Archiepiscopali, 1616), 62.

Holy Land was Giovanni Paolo Pesenti (1579-1658), a knight of Bergamese origin from Jerusalem and author of the *Pellegrinaggio di Gerusalemme* (1612-13). In his travel report, Pesenti described the pilgrimage made from September 1612 to August 1613 in Syria, Palestine, Sinai and Egypt. From north to south, in the company of a Bolognese he met in Cyprus, he joined local caravans and traveled the road leading from Alexandretta via Aleppo and Damascus to Jerusalem, and from here, crossing Gaza, entering the Sinai desert to reach Cairo. Following the example of Rocchetta, he followed the longer route, which allowed him to make better use of such a travel opportunity.⁴² Various descriptions of localities were made by Pesenti in the course of his pilgrimage. For example, the village of Jericho, "being already a great and beautiful city, favored by the presence and miracles of the Lord, is now all destroyed and reduced to the status of a poor village".⁴³

The last case analyzed here is that of the journey made by the Roman Pietro Della Valle (1586-1652) who provided a description of his itinerary in Persia, India and various areas of the Ottoman Empire.⁴⁴ In 8 June 1614 he left Venice, arrived in Zakynthos, and passed through Constantinople, eventually arriving in Egypt and finally Jerusalem. What Della Valle's account disclosed was not the commonly expressed fascination for a "mysterious East," but feelings of contempt and superiority toward Muslim customs and habits.⁴⁵ An example of such contempt on the part of Della Valle may be observed in a passage where he described his impressions on the banks of the River Jordan, the place where Christ had received baptism:

Eventually I came to the water, on one side, which many others with me also reached. And here there was a very curious thing to see. Because, some drank, some swam, some washed all his clothes and shirts, and some stripped naked on the ground and had a large basin of that water thrown on himself by some friend for devotion. This was indeed a very strange thing, for many women did it without being ashamed of standing naked in front of all the people, and also because it was very cold. To see those naked people who let cold

⁴² Rostagno, 103-104.

⁴³ G. P. Pesenti, *Pellegrinaggio di Gierusalemme*, Libro II, (Bergamo: Per Comin Ventura, 1615), 85.

⁴⁴ On Pietro della Valle consult G. Pennesi "Pietro Della Valle e i suoi viaggi in Turchia, Persia e India," *Bollettino della Società Geografica Italiana* (1890); T. Zachariae, "Pietro della Valle über das Nāgarī-Alphabet," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 16 (1902): 205-210; E. Rossi, "Poesie inedite in persiano di Pietro Della Valle," *Rivista degli studi orientali* 28 (1953): 108-117.

⁴⁵ F. Gaeta, "Viaggi di Pietro della Valle," in *Lettere dalla Persia*, eds. F. Gaeta and L. Lockhart, Libro I (Rome, 1972), xi-xxvii.

water be thrown on them and trembled from the cold, with their teeth clattering, was a thing to relish. For I myself have never seen a more extravagant affect of devotion from, all in all, barbarians, as such in fact are all these people, even Christians.⁴⁶

For more than a century, from the second half of the sixteenth to the second half of seventeenth century, the reports of Italian pilgrims document their extraordinary experiences. Ottoman power was still intact; the political and economic crisis which was beginning to undermine it from within and without had not yet undermined the renown that the Empire enjoyed in the West. The Italian pilgrims were almost unanimous in expressing their admiration for the beauty of the cities they crossed. Foremost in this sense was Damascus, so much so that a traveler said he was not surprised "if some writers have said that it was the Earthly Paradise".⁴⁷

Alcarotti himself, a sixteenth-century clergyman who made his pilgrimage between 1587 and 1588, gave very precise information and warnings, especially about the local population, to those who wanted to undertake a pilgrimage to Palestine. He advised to avoid contacts or discussions with the local population as much as possible. Nevertheless, according to his indications he himself refused to dress in "oriental" style for the duration of the trip, despite the advantages that could have accrued from not being recognized as a "Frank" and proudly wore his own clothes, even though he was the only westerner in the caravan. He was also the only one among the authors under consideration to use the term "infidels" habitually to indicate the Muslims and to designate the Bedouins only as "thieves."

However, a reading of his account shows how he underwent a change of heart in the direction of open-mindedness and acceptance of the other. Little by little, his distrust diminished and he ended up recognizing, almost in spite of himself, positive aspects in the people and cultures with which he came into contact. An example of this is his observations on the care with which the Muslims guarded Christian shrines, on the attention they devoted to the places hosting pilgrims, or on the memory of a dinner attended by 'Uyun al-Tuggar in an inn still under construction, located on the slopes of Mount Tabor. Thanks to the report of Alcarotti, it is possible to understand the customs and diet of the local population:

⁴⁶ P. Della Valle, *Viaggi di Pietro della Valle il pellegrino*, vol. I (Venice: G. Gancia, 1681), 290.

⁴⁷ F. Alcarotti, *Del viaggio di Terra Santa: Da Venetia à Tripoli, di Soria...* (Novara: Eredi di Francesco Sesalli, 1596), 50.

They did not exercise much courtesy themselves, introducing us while we were eating on a carpet spread on the ground, according to their custom, some cooked pasta and fruits, including green and dried dactyls, pistachios, Pharaoh's figs and other things that were not found in much abundance. Besides that, more dearly to me, they made me grasp how many things of our Holy Faith had happened in those sites, still held as true by the Mohammedans, including the transfiguration of Our Lord on the same mountain, his most sacred incarnation in Nazareth, and other holy things.⁴⁸

The considerations outlined by the travelers are those of devoted men, who decided to undertake these journeys for a purely spiritual purpose. They did not know in depth the Islamic or Turkish culture, as evidenced by the repulsion of certain bailiffs in Constantinople towards oriental customs and traditions, which they dubbed "barbarian." This mentality was not far from those of Columbus and the conquistadors in the New World who confronted "the other," or of the Spaniards in the Reconquista process who first raised the banner of the racial ideal of *limpieza de sangre* that would endure through the modern age of Spain.⁴⁹

⁴⁸ Alcarotti, 77.

⁴⁹ This analysis of the relationship of Venetian pilgrims with Palestine analyzed, reveals the representation that they had of "the other," be him Muslim or Jew. The Mediterranean experience served as a preparation for Europeans like the Spanish, who in 1492 would confront the indigenous peoples, their culture and their religion. See T. Todorov, *La conquista dell'America: Il problema dell'altro*, ed. A. Serafini, Second Edition (Torino: Einaudi, 2014); A. Prosperi, *Il seme dell'intolleranza: Ebrei, eretici, selvaggi: Granada 1492*, Second Edition (Rome-Bari: Edizioni Laterza, 2013).

BIBLIOGRAPHY

- Alberi, E. *Le Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Serie III, vol. I. Firenze: Tipografia e calcografia all'insegna di Clio, 1840.
- Alcarotti, F. *Del viaggio di Terra Santa: Da Venetia à Tripoli, di Soria...* Novara: Eredi di Francesco Sesalli, 1596.
- Baldocci, P. "L'impero ottomano nelle relazioni degli ambasciatori veneziani." *Nuova Antologia* 605 (2010).
- Benzoni, G. "Flash sull'Europa: le relazioni dei diplomatici veneti," *Studi Veneziani* 30 (1995).
- Benzoni, G. "A proposito dei bails veneziani a Costantinopoli: qualche spunto, qualche riflessione," *Studi Veneziani* 30 (1995).
- Bernardo, L. (1592). In *Le relazioni degli ambasciatori veneti a Costantinopoli*, ed. E. Albèri, serie III, vol. II. Firenze 1839-1863.
- Bombaci, A. I "Documenti Turchi" dell'Archivio di Stato di Venezia. Rome: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, 1994.
- Bono, S. *Guerre Corsare Nel Mediterraneo: Una storia di incursioni, arrembaggi, razzie*. Bologna: il Mulino, 2019.
- Braudel, F. *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II*, Vol. II. Torino: Einaudi, 2010.
- Carbone, S. *Note ai dispaici al Senato dei rappresentanti diplomatici veneti*. Rome, 1974.
- Coco, C. and F. Manzonetto. *Baili veneziani alla Sublime Porte Venice*: Comune di Venezia, 1985.
- De Leturia, P. *Estudios ignacianos*, vol. I. Rome: Bibliotheca Instituti Historici Soc. Iesu, Institutum Historicum, 1957.
- Della Valle, P. *Viaggi di Pietro della Valle il pellegrino*, vol. I. Venice: G. Gancia, 1681.
- Dursteler, E. R. "The Bailo in Constantinople: Crisis and Career in Venice's Early Modern Diplomatic Corps," *Mediterranean Historical Review* 16, 2 (2001).
- Dursteler, E. R. *Venetians in Constantinople*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.
- Faroghi, S., *L'impero ottoman*. Bologna: il Mulino, 2008.
- Fiume, G. *Schiavitù mediterranea: Corsari, rinnegati e santi di età moderna*. Milano: Bruno Mondadori, 2009.
- Gaeta, F. "Viaggi di Pietro della Valle." In *Lettere dalla Persia*, eds. F. Gaeta and L. Lockhart, Libro I. Rome, 1972.
- Khalidi, R. *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press, 1996.
- Legrenzi, A. *Pellegrino nell'Asia...* Venice, 1705.
- Mantegazza, S. *Relatione tripartita del viaggio di Gierusalemme...* Milano: Stampatori Archiepiscopali, 1616.
- Morana, G. A. M. *Relazione del commercio d'Aleppo ed altre scale della Siria, e Palestina*. Venice: Per Francesco Andreola Stampatore dell'E. Governo, 1816.
- Morone, M. *Terra santa nuovamente illustrata dal Fr. Mariano Morone da Maleo...* Piacenza: Stamperia ducale di Giovanni Bazachi, 1669.
- Navagero, B. (1553). In *Le relazioni degli ambasciatori veneti a Costantinopoli*, ed. E. Albèri, serie III, vol. I. Firenze, 1839-1863.
- Pedani, M. P. *Consoli veneziani nei porti del Mediterraneo in età moderna*. In *Mediterraneo in armi (secc. XV-XVIII)*, ed. R. Cancila, vol. 1. Palermo: Associazione Mediterranea, 2007.
- Pedani, M. P. "Venetian Consuls in Egypt and Syria in the Ottoman Age." *Mediterranean World* 18 (2006).
- Pedani, M. P. *Venezia: porta d'Oriente*. Bologna: il Mulino, 2010.

- Pedani, M. P. "Come (non) fare un inventario d'archivio: Le carte del bailo a Costantinopoli conservate a Venezia." *Mediterranea ricerche storiche* 28 (2013).
- Pennesi, G. "Pietro Della Valle e i suoi viaggi in Turchia, Persia e India." *Bollettino della Società Geografica Italiana* (1890).
- Pesenti, G. P. *Pellegrinaggio di Gierusalemme*, Libro II. Bergamo: Per Comin Ventura, 1615.
- Prosperi, A. *Il seme dell'intolleranza: Ebrei, eretici, selvaggi: Granada 1492*, Second Edition. Rome-Bari: Edizioni Laterza, 2013.
- Romanin, S. *Storia documentata di Venezia*, vol. 8. Venice: Pietro Naratovich, 1859.
- Rossi, E. "Poesie inedite in persiano di Pietro Della Valle." *Rivista degli studi orientali* 28 (1953).
- Rostagno, L. Pellegrini italiani a Gerusalemme in età ottomana: percorsi, esperienze, momenti d'incontro." *Oriente moderno* 17, 78 (1998).
- Soykut, M. "Note sui rapporti tra Italia, Islam e impero ottomano (secoli XV-XVII)." *Archivio Storico Italiano* (2011).
- Scaraffia, L. *Rinnegati: Per una storia dell'identità occidentale*. Rome-Bari: Laterza, 1993.
- Todorov, T. *La conquista dell'America: Il problema dell'altro*, ed. A. Serafini, Second Edition. Torino: Einaudi, 2014.
- Viallon, M. "Venezia ottomana nel Cinquecento." *Epirotica chronica Ioannina* 42 (2008).
- Zachariae, T. "Pietro della Valle über das Nāgarī-Alphabet," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 16 (1902).
- Zorzi, A. *La Repubblica del Leone: Storia di Venezia*. Milano: Bompiani, 2009.
- Zuallardo, G. [Zuallart, Jean]. *Devotissimo viaggio di Gerusalemme...* Rome: F. Zanetti & Gia Ruffinelli, 1587.

Başlık/ Title: Armageddon Yolun Sonu, Yıldırım Orduları Kuzey Filistin'i Nasıl Terk Etti?

Yazarlar/ Authors

Tuncay Yılmaz

ORCID ID

0000-0001-5155-4976

Bu makaleye atf için / To cite this article: Tuncay Yılmaz, Armageddon Yolun Sonu, Yıldırım Orduları Kuzey Filistin'i Nasıl Terk Etti?, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.9 (2021): 40-76.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 06.05.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 27.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

DRJI

SCIENTIFIC INDEXING

İSAM

CEEOL

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Tuncay Yılmaz *

Armageddon Yolun Sonu, Yıldırım Orduları Kuzey Filistin'i Nasıl Terk Etti?

Özet: Yıldırım Ordular Grubu'nun Birinci Dünya Savaşı Filistin Cephesi'nde Nablus Meydan Muharebesi'nde İngiliz kuvvetlerine karşı ağır yenilgisi ve sonrasında yaşananlar günümüzde bile tartışılmaya devam etmektedir. Bu çalışmada da Türk tarihinin en kara günlerinden biri olan 19 Eylül 1918 öncesi ve sonrası genel hatlarıyla ortaya konmuş, bu trajedide akla takılan bazı sorulara da cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu soruların başında Yıldırım Orduları Komutanı Liman von Sanders Paşa'nın kuvvetli istihbarata rağmen, ana saldırıyı neden sahil tarafı yerine Şeria Nehri tarafından beklediği gelmektedir. Öyle görünüyor ki; Kuzey Arap Ordusu ve Bedevi Kuvvetlerinin cephe hattının neredeyse 75 km gerisinde olan, stratejik demiryolu kavşağı Deraa ve etrafındaki istasyonlara yaptığı saldırıdan 3 gün öncesinden başlayan etkili baskınlar Yıldırım Genel Karargâhını büyük endişeye sürüklemiş, önemli ihtiyatlarını da burada kullanmasına neden olmuştur. Mısır Seferi Kuvvetler Komutanı General Allenby de zaten bunu amaçlamıştı. İkinci önemli tartışma konusu ise Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordusunun cepheyi terk etmesi meselesidir. Oysa muharebe incelendiğinde dağlık bir arazide konuşlanmış 7. Ordu birliklerinin İngilizler karşısında hemen çekilme bir yana büyük bir özveriyle mücadele ettikleri görülmüştür. 7. Ordu'nun geri çekilme kararı alması kendi cephesindeki gelişmelerden kaynaklanan bir durum değildir. Ayrıca, Batı cephesinde bulunmamış, gelişmeleri takip edememiş Liman Paşa'nın esnek savunma yerine düz hatta savunmayı benimsemesi mağlubiyeti hazırlayan nedenlerin başında gelmektedir. Şeria Nehri'nden geçişi sağlayan iki köprü'nün güvenliği konusunda geç kalınması az daha 7. Ordu'nun da bozgununa neden olacaktı. Şüphesiz ki; popüler kültürde yenilgiler pek hatırlanmak istenmese de aslında ileriye yönelik birçok ders barındırırlar. Nablus trajedisinde olduğu gibi umutsuz anlarda bile esir olmamak için çabalayan, mücadele edenlerin hatıralarının da yaşatılmasına vesile olurlar.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Filistin Cephesi, Nablus Meydan Muharebesi, Armageddon, Liman von Sanders, Yıldırım Orduları, Mustafa Kemal Paşa.

Armageddon, The End Of The Road, How Did Ottoman Yıldırım Army Group Abandon The Northern Palestine In The First World War?

Abstract: The decisive defeat of the Ottoman Yıldırım Armies Group by the British forces in the First World War Palestinian Front in the Battle of Nablus and its aftermath have still been debated so far. In this study, before and after September 19, 1918, one of the darkest days in our history, has been examined generally and some questions were raised to be answered. One of the important questions is why did Liman von Sanders Pasha, Commander of the Yıldırım Armies Group await the main attack from the Jordan River's side instead of the Mediterranean coasts, despite the strong intelligence. It seems that the effective raids of the Northern Arab Army and Bedouin Forces started 3 days before the main attack on the strategic railway junction Deraa and its surrounding stations, (which are almost 75 km behind the front line) caused great concern to the Yıldırım general headquarters and enforced them to use their important reinforcements here. General Allenby, commander of the Egyptian Expeditionary Forces, had already aimed to do so. The second important issue of discussion is that whether Mustafa Kemal Pasha's 7th Army left the front without notifying. However, when the battle was examined in detail, the 7th Army units deployed on a mountainous terrain fought with great devotion, let alone withdrawal, against the British. The decision of the 7th Army to abandon Nablus city was not a result of the developments on it's own front. In addition, Liman

* Tıp Doktoru / Bağımsız Araştırmacı, dryilmazer2003@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5155-4976

Pasha, who had not been on the Western front before and could not follow the tactical developments, adopted the straight line defense instead of flexible defense. It was one of the main reasons that led to the defeat. Being late for checking of the two bridges over River Jordan would have caused the destruction of the 7th Army Undoubtedly; Although defeats has not been desired to remember in popular culture, they actually contain many lessons for the future. As in the Nablus tragedy, they are instrumental in keeping the memories of those who strive and struggle not to be captured even in desperate moments.

Keywords: The First World War, Palestine Front, The Battle of Megiddo, Liman von Sanders, Yıldırım Army Group, Mustafa Kemal Pasha.

Giriş

61. Alay 3. Tabur'dan İhtiyat Zabiti İbrahim Arıkan anılarında; kendilerine teslim olan Hintli bir başçavuşu esir almanın gururu ile alay karargâhına gönderseler de, İngiliz ordusundan eli silahlı bir askerin nasıl olur da siperlerimizi geçip Gölcükdere'ye kadar gelebildiğinden dolayı azar işittiklerini anlatır.¹ Askeri prosedürler bir yana 17 Eylül 1918'de Türk tarafına geçmeyi başaran Hintli Müslüman astsubayın anlattıkları çok önemliydi. İngilizler iki gün sonra deniz tarafından büyük bir saldırıya geçecekti. Durumun ciddiyetini kavrayan VIII. Ordu Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Liman von Sanders Paşa'dan acil takviye istemişti. Kaldı ki; İngilizlerin sahil tarafından saldırıya geçeceklerini gösteren başka bir işaret de demiryollarını mevzilerinin hemen gerisine kadar uzatmış olmalarıydı.² Muhtemel saldırının tam hedefinde olan 22. Kolordu Komutanı Refet (Bele) Bey de savunma hattının 4 km kuzeyindeki bataklığın gerisine alınmasını teklif etmişti.³ Yıldırım Genel Karargâhı'nda ise geçen yılki Birüssebi saldırısı öncesi yaşanan çanta mizanseninden dolayı aldanma korkusu yaşandığı belliydi.⁴ Bu nedenle

¹ İbrahim Arıkan, *Harp Hatıralarım*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2007), 226-227.

² Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967), 68.

³ Kamil Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986), 621.

⁴ Çanta Mizanseni: Mısır Seferi Kuvvetleri Karargâhu istihbarat dairesi başkanı Albay Richard Meinertzhagen'in 31 Ekim 1917'de yapılacak

Birüssebi mevzilerine yapılacak saldırı öncesi Türk tarafına asıl saldırının Gazze'den yapılacağı izlenimi vermek için bizzat planladığı operasyondur.

Kendisinin de içinde bulunduğu birkaç subay keşif amaçlı Gazze'deki Türk hatlarına yaklaşmış, kaçarken de içinde "Gazze'ye saldırılacağını gösteren

harita", gerçekçi olsun diye konulan kişisel eşyalar ve para bulunan çanta "bilerek" düşürülmüştü. Böylelikle Türklerin dikkatini Birüssebi'den

Gazze'ye kaydırmaları planlanmıştı. (Anthony Bruce, *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*, (London: John Murray

gelen bilgilere şüpheyle yaklaşıldı. Oysa Hintli Çavuş'un verdiği bilgiler doğrudur. İlginçtir; VII. Ordu Kurmay Başkanı Sedat Bey Şerif Faysal'ın da daha Ağustos ayında İngilizlerin sahil tarafından büyük bir saldırıya geçeceklerini bildirdiğini yazar.⁵ Liman Paşa, Cevat Paşa'nın ek tedbir önerisini reddedecek, hatta Cevat Paşa kendisinin görevden alınmasını isteyecek kadar tartışacaklardı. Liman Paşa cephenin ortasından, Şeria Nehri tarafından saldırı bekliyordu. 1918'in başında buradan Amman ve Salt'ı hedefleyen iki büyük saldırı olmuştu. Liman Paşa yine Şeria Nehri'ne yakın Musallebe'deki yığılmaktan da rahatsızdı. Temmuz 1918'de Alman birlikleri ve XX. Kolordu'dan birliklerle Avustralyalıların tuttuğu mevzilere saldırmış, ancak bu muharebe Türk-Alman başarısız işbirliği olarak tarihe geçmişti.⁶ Üstelik Hintli Başçavuş'un esir olduğu günlerde stratejik demiryolu kavşağı Der'a'da Liman Paşa'nın endişesini destekleyecek başka bir olay da yaşanacaktı.

Filistin Cephesinde Zor Günler

1918'in Ağustos ayı sonunda bir Alman teğmen, Liman Paşa 'ya; *“Türkler artık savaştan bıkmış ve nefret etmiş durumdadırlar. Bu Türk askerlerinin çok fazla görülen firarlarıyla açığa çıkıyor. Firariler yalnız tüfeklerini ve el bombalarını değil Türk subaylarının bana söylediğine göre bazen makineli tüfekleri de beraberinde götürüyorlar... Bayrama kadar savaş bitmezse askerlerin firar edecekleri veya düşman tarafına sığınacakları, artık savaşmak istemedikleri sık sık bana da hissettiriliyor”* diye yazmıştı.⁷ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Liman Paşa'nın anılarına şerh yazan Askeri Tarih Encümeni bunun doğru olmadığını ifade etse de⁸ o dönemi yaşayan askeri tarihçiler başta olmak üzere Türk resmi tarihi de bu konuda hemfikirdir. Asker artık savaşma

Publishers, 2003), 119.) Bu aldatmanın Gazze-Birüssebi hattındaki Türk savunması üzerinde etkili olduğu tartışmalıdır. 8. Ordu Komutanı von Kress

Paşa İngilizlerin Birüssebi'ye kuvvet kaydırıldığından hava keşiflerinden gelen bilgiler sayesinde haberdar olduklarını belirtir. (Kress von Kressenstein, Son Haçlı Seferi-Kuma Gömülen İmparatorluk, Çev. Tahir Balaban, (İstanbul:Yeditepe Yayınevi, 2007) 328.

⁵ Mirliya Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, Yay. Haz. Kemal Gürülkan, (İstanbul:Yeditepe Yayınevi, 2009), 176.

⁶ Tuncay Yilmazer, The Battle of Musallebe, 14 July 1918, A Failed Turkish-German Joint Attack on the WW1 Palestine Front, Erişim: 6 Nisan 2021 http://www.geliboluyuanlamak.com/964_the-battle-of-musallebeh-14-july-1918-a-failed-turkish-german-joint-attack-on-the-ww1-palestine-front-tuncay-yilmazer.html)

⁷ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene - Askeri Tarih Encümeni Cevaplarıyla*, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006), 320.

⁸ Liman von Sanders, *Askeri Tarih Encümeninin Açıklamaları*, 411.

isteğini kaybetmişti. Nasıl kaybetmesin ki? “Subaylar aç ve perişan idi.” diye yazar 125. Alay'dan İhtiyat zabiti İbrahim Sorguç. “Silah ve cephe çok, fakat gıda ve yiyecek yoktu. Bütün giydiklerimiz İngiliz ölülerinin üzerinden çıkarılanlardı. İngilizler bunu biliyorlardı ve uçaklarından beyannameler atarak bizimle eğlenmeye başlamışlardı. Bu beyannamelerde, önüne konmuş etli pilavı kaşıklayan esir Türk askerlerin resimleri ve altında cephedeki askerlere ne için harp ettiklerini soran maneviyat bozucu bir sürü yazılar vardı. Bu arada yine her gün ve saat düşmanla çarpışıyorduk. Bazen top ateşinde ortalık dumanla doluyordu... Gün geçtikçe bakımsızlık rezaleti o kadar arttı ki, bizi düşman karşısında unuttuklarını anladık. Cepheden geriye doğru muazzam miktarda silahlı kaçaklar başlamıştı. Bunları kimse önleyemiyordu. Zira tabur ve alay halinde ve teşkilatlı olarak Anadolu'ya gidiyorlardı. Bölüklerin mevcudu [120-150'den] 40-50'ye düştü. [Firarileri ve firarların sebebini] arayan soran yok. O hale geldi ki, neredeyse zabitan dahi firar edecek. Hatta bazı yerlerde başlarında subaylar olduğu halde firarlar oluyormuş. Rezalet ve kepezelik o hale geldi ki, tarifsiz.”⁹ Asker memleketinden, ailesinden aylardır uzaktaydı. Tekdüze çıkan yemek artık karnını doyurmuyor, susuzluk ve hastalıklarla boğuşuyor, çöl sıcaklığında kalın üniformalarını iç çamaşırı olmadan üstüne giyiyor, ayağına giyecek çarık bile bulamıyor, ölmüş düşmanın botunu almak zorunda kalıyordu. 61. Alay'dan İbrahim Arıkan “İngilizlerin umumi taarruzuna kadar geçen 9 ay zarfında her gün biraz daha erimekteydik” diye yazar. “Şehit, yaralı, esir ve hasta olarak gidenlerin yeri boş kalıyor, zayiata mukabil hiçbir surette takviye edilemiyorduk. Bu vaziyetin devamı ise askeri bünyemizi müttemadiyen kemiriyordu. Vaziyet böyle iken telafisi mümkün olmayan zayıftan doğan büyük felaketler her an beklenebilirdi. Bu vaziyet karşısında Allah'a tevekkül ederek vazifemizi ifadan başka çaremiz yoktu.”¹⁰ Artık savaşın tüm ağırlığıyla yıpranan Osmanlı ordusunun 1918 ortalarında bütün cephelelerde 41 tümeni vardı. Bunlardan 19'u piyade ve 2 süvari tümeni Filistin'de bulunuyordu.¹¹

Osmanlı Ordusu'nun Filistin savunmasını üstlenen Yıldırım Ordular Grubu cephe hattı 1918 ortalarında şimdi Ürdün'ün başkenti olan Amman'dan başlıyor, Yafa şehrinin biraz kuzeyinden geçerek Akdeniz'e uzanıyordu. Yaklaşık 90 km'lik hattı adları “ordu” olsa da, tümen büyüklüğündeki mevcutları 7000-8000 arasında değişen 3 ordu tutuyordu. Konuşlanmalarına bakıldığında; Cevat Paşa komutasındaki VIII. Ordu karargâhı Tulkarem'deydi. Bu orduya bağlı Refet (Bele) komutasındaki 22.

⁹ İbrahim Sorguç, *Bu Defa Ne İçin Harp Edeceğimi Biliyorum*; Filistin Cephesi ve İstiklal Savaşı Hatıraları, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 15.

¹⁰ Arıkan, *Harap Hatıralarım*, 228.

¹¹ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 65.

Kolordu sahilden Cilculiye batısına, Alman Albay von Oppen komutasındaki sol kanat grubu da Cilculiye'den Broqin'e kadar sorumluydu. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa komutasındaki VII. Ordu muntıkası ise Broqin'den Şeria nehrinin biraz batısına kadar uzanıyor, Albay İsmet Bey (İnönü)'nün III. Kolordusu Mezra güneyi-Luban Güneyi, Ali Fuat Paşa (Cebesoy)'un 20. Kolordusu ise Sencil'den Şeria nehrinin biraz batısındaki El Baralat'a kadar sorumluydu.¹² Bu birliklerin mevcudu sırasıyla VIII. Ordu'nun 8000, VII. Ordu'nun 7861, IV. Ordu'nun ise 12127 piyade, 2600 kılıç (süvari) kuvveti vardı.¹³ VIII. Ordu sahil tarafı nispeten dümdüz bir araziye savunurken VII. Ordu'nun konuşlandığı alan ise Samaria tepelerinin olduğu, rakımı 800 metreyi bulan, labirent gibi vadilerden oluşan, nispeten ilerlemenin zor olduğu arazi yapısına sahipti. 22. Kolordu Tabsur siper sistemi adı verilen savunma hattı oluşturmaya çalışmışsa da yetersiz olduğu herkes tarafından kabul ediliyordu.¹⁴ IV. Ordu'nun Şeria grubu el-Baralat'dan nehrin doğusuna geçiyor, VIII. Kolordusu ise el Hut-Tel Nimrin mevziinde bulunuyordu. II. Kolordu ise Maan, Amman, Havran hattı boyunca konuşlanmıştı. Dikkat edilecek olursa IV. Ordu birliklerinin konuşlanması doğudan batıya düz bir hat üzerinde değildi.¹⁵ Normalde 90 km'lik hattı 18 tümen (ihtiyatları da eklendiğinde 25 Tümen) savunması gerekiyordu.¹⁶ Kağıt üzerinde Türk tarafının tümen sayısı daha fazla olsa da (14 Tümen, Alman Asya Kolu, 1 Süvari Tümeni) İngilizler nitelik ve ateş gücü olarak çok daha üstün seviyedeydiler. İngiliz Mısır Seferi Kuvvetinin cephe hattında 53.000 piyade, 21.000 kılıç, 450 topu vardı.¹⁷

Yıldırım Ordular Grubu'nun bu kadar geniş alana yayılması nedeniyle, cephe hattı düşman tarafından her zaman yarılmaya mahkûmdu.¹⁸ Türk tümenlerinden her biri ortalama olarak yaklaşık 1300 tüfek kuvvetindeydi. Taburların mevcudu -her tûmende 9 tabur vardı- ancak 130 ila 150 tüfeğe

¹² Kamil Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım, 617-618. Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 61.

¹³ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 63.

¹⁴ Tabsur siper sistemi: İngiliz XXI. kolordusunun 60. ve 7. Tümenlerin ana hedefi olan, Tabsur'un batısındaki vadiden Miske köyüne kadar uzanan iki sıra siper hattı. Ağırlıklı olan 7. Tümen birlikleri tarafından tutuluyordu.

¹⁵ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım, 618.

¹⁶ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım, 618.

¹⁷ A.P.Wavell, *The Palestine Campaigns*, (London: Constable&Co Limited, 1938), 195.

¹⁸ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 67.

ulaşıyordu. Bazı taburlar 180 tüfeğe kadar yükseltilmişti; fakat diğer bazı taburlar da hastalık ve benzeri sebeplerden yaklaşık sadece 100 ere sahipti.¹⁹

Osmanlı tarafının en büyük dezavantajlarından birisi de 1917'nin ortalarına kadar Filistin semalarında üstünlüğünü sürdüren Osmanlı-Alman hava gücünün de giderek zayıflaması (uçak kaybetme, yedek parça eksikliği vs. gibi nedenlerle) buna karşılık İngilizlerin sürekli yeni uçak takviyesi yapmalarıydı. Büyük saldırının başladığı 19 Eylül'ün hemen öncesinde sadece 5 uçak havalanabilir vaziyetteydi.²⁰ 1. Tümen Komutanı Hans Guhr'un ifadesiyle 1918 Ağustos'undan itibaren İngilizlerin hava üstünlüğünden değil, tek başına havalara sahip olmasından bahsedilebilirdi.²¹ Onların da keşif yapmasına İngiliz uçakları pek izin vermiyorlardı. Allenby'nin planlarında hava kuvvetlerine büyük iş düşüyordu.

Allenby'nin Planları

1918 yılının başlarında bile Avrupa'da savaşın ne zaman biteceğine dair bir belirti yoktu. Almanların 21 Mart'ta Batı Cephesinde başlattıkları, bir ara neredeyse müttefik hatlarını yarıdıkları endişesi doğuran Michael Operasyonu başarısızlıkla sonra ermişti. Savaşın 1919'a sarkacağı hesapları yapılıyor, cephenin bu şekilde kalmayacağı hemen herkes tarafından biliniyordu.²² Filistin'de konuşlu İngiliz Mısır Seferi Kuvveti'nin Komutanı General Allenby gerekli siyasi desteği aldıktan sonra tüm Ortadoğu'nun kaderini değiştirecek büyük saldırının hazırlıklarına çoktan başlamıştı bile. Unutulmaması gereken noktalardan biri de savaşın başından beri Osmanlı ordusunun ulaşımını büyük ölçüde rahatlatacak olan Toros demiryolu tünelleri Eylül 1918 sonunda tamamlanıyordu.²³ Dolayısıyla bundan önce harekete geçilmeliydi.

Llyod George Filistin cephesinden çekilen birlikleri tekrar geri göndermek istediye de kabul edilmedi.²⁴ Allenby ellerindeki birliklerle yetinecekti. Allenby'nin planı genel hatlarıyla Ekim 1917'deki Gazze – Birüssebi muharebelerinde uyguladığı planın tam tersiydi. Her zaman olduğu gibi süvari asıl vurucu güç olacaktı. Allenby'nin ana planı Türk iletişim hatlarını felce uğratmaktı. Bunun için de 3 önemli nokta vardı. İlki

¹⁹ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 327.

²⁰ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 61.

²¹ Hans Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, Çev. Eşref Bengi Özbilgen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, 192.

²² Wavell, *The Palestine Campaigns*, 192.

²³ Miriliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 177.

²⁴ Bruce, *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War.*, 207, 212-214.

Hicaz demiryolunun Filistin'e Yermük vadisi yoluyla ayrılan Der'a. Bu hat VII. ve VIII. Orduları besleyen hat idi. İkinci hat ise Yermük vadisinden ilerleyip Şeria nehrini geçtikten sonra Bisan yoluyla Afula'ya varıyordu. Buradan da bir kol Hayfa'ya ayrılırken diğer kol güneye kıvrılıyor, Esdrelon ovasını geçip Jenin'e yöneliyor, oradan da Mesudiye kavşağına varıyordu.²⁵ Dolayısıyla İngilizler için Türk ordusunun yaşamsal önemde olan noktaları Der'a, Bisan, Afula ve Mesudiye'yi ele geçirmek çok önemliydi. İlk üçü muhtemel çekilme hatlarına çok yakındı. Burada sadece Der'a ilk gün planlarının dışında kalıyordu.

Allenby denize yakın dar bir hat üzerinden Türk hatlarını yarıp geçmeyi planlıyordu. Şeria ırmağının Taberiye gölüne kadar olan 3 geçidinden Eriha'ya yakın olan Goraniye İngilizlerin elinde iken iki köprü Türklerin elindeydi. Vadi Fara çıkışı olan Ed-Damiye köprüsü ve Bisan'a yakın olan El Majami köprüsü. Bu geçitlerin kısa sürede tutulması önemliydi. Ancak Yıldırım karargâhın beklentisinin aksine daha uzak taraftan yapılacak saldırıyla bu gerçekleştirilecekti. Şeria ırmağı boyunca saldırılacak izlenimi vermek için bu bölgede yüzlerce tahta at maketi yaptırıldı. Sahte kamplar kuruldu. Kudüs'te karargâh olarak kullanılmak üzere otel kiralınmış, bu özellikle duyurulmuştu.²⁶ Karşı tarafa askeri hareketlilik hissi vermek için Kudüs'ten yüzlerce asker kamplara gidip geliyordu. Lawrence'nin anlattığına göre sadece sıradan generallerin savaştan önce yiyeceği zarif birer ordövr olarak sunulan basit aldatmacalar, Meinertzhagen başarısından sonra Allenby stratejisinin temel unsurlarından biri olmuştu. *"Bu nedenle (Allenby'nin kurmaylarından) Bartholomew, Mısır'da iskartaya çıkartılan bütün çadırları (Eriha yakınlarına) kurdu. Hayvan hastalıkları ile ilgili hastaneleri ve revirleri, oraya nakletti. Makul görünen her yere sahte kamplar kurup etrafına kukla atlar ve kukla askerler yerleştirdi. Nehirlerin üzerine daha çok köprü inşa etti. Ele geçirilen bütün silahları toplayıp düşman bölgesine ateş açtı. Doğru günlerde birliklerimiz sanki son dakikada bir saldırı başlatmak için bir araya geliyorlarmış gibi bir izlenim yaratmak amacıyla, savaşçı olmayan halk gruplarının tozlu yollardan geçmesi sağlandı".*²⁷ Yeni gelen uçaklarla hava filosu genişletildi. Sayısı azalmış Osmanlı -Alman uçaklarına keşif imkanı ellerinden alınmış oluyordu. *"Aynı zamanda Kraliyet Hava Kuvvetleri, en son savaş makineleriyle*

²⁵ Wavell, *The Palestine Campaigns*, 196.

²⁶ Cyril Falls, *Armageddon The Final Palestinian Campaign of World War I*, (Philadelphia: University of Pensilvania Press, 2003 edition), 40. Bruce, *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*, 219.

²⁷ Thomas Edward Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, Çev. Bilal Çölgeçen, (İstanbul: Chivi Yazıları Yayınevi, 2004), 3.Cilt, 127.

filo halinde uçarak gökyüzünü kapladılar. Bunların gökyüzünde egemenlik sağlaması, düşmanı günlerce havadan keşif yapma avantajından yoksun bıraktı".²⁸

Allenby planına uygun olarak elindeki birlikleri konuşlandırmada kesin sonuç alacağı yere, sahil tarafına yığınağı ile dikkati çekiyordu. General Buffin komutasındaki XXI. Kolordu 60., 75. tümenlerle birlikte 3 ve 7. Hint tümenleri ile bir Fransız birliği 8. Ordu'nun karşısındaydı. Avustralyalı süvari generali Chauvel 'in Çöl Süvari Kolordusu'nun 4. ve 5. Süvari tümenlerini ve 383 toptan atış gücü eklendiğinde yığınağın ne kadar etkili olduğu anlaşılır. Sahil tarafını tutan Cevat Paşa yönetimindeki VIII. Ordu'nun 8000 Tüfek, 120 topuna karşısına 54.000 piyade askerinin 35.000'ni (yani 7 piyade tümeninden 5 tümen), ayrıca 9000 süvari, 383 topluk büyük bir güç yığılmıştı.²⁹ VII. Ordu'nun karşısında ise General Chetwood'un 10 ve 53. tümenlerden oluşan XX. Kolordusu bulunuyordu. Chaytor Kuvveti olarak bilinen daha çok Avustralya ve Yeni Zelanda atlı birliklerinde oluşan kuvvet ise Şeria ırmağına yakın konuşlanmış, doğudaki IV. Ordu'yu kontrol etmeyi amaçlamıştı. IV. Ordu çekilmeye başladığında önemli geçiş noktalarından biri olan Ed-Damiye köprüsünü tutacaktı.³⁰

Allenby süvarilerle Osmanlı Ordusu'nun süratle geri hatlarına geçmek, Afula ve Bisan'ı tutarak geri çekilme hatlarını tutmayı hedeflediğini daha önce belirtmiştik. Allenby piyadelerin açtığı yoldan süvarilerin hızla ilerleyeceğini, Türk ordusu daha tam toparlanmadan hatları yaracaklarını düşünmüştü. Süvarilerin Esdralon ovasından hızlı ilerlemesi için Nasıra ve Afula'ya giden yolların kesiştiği Musmus geçidi ve etrafı tek engel gibi duruyordu. Muharebeye adını veren antik çağ yerleşim yeri Megiddo da buranın yakınındaydı. Nasıra'daki Yıldırım Orduları karargâhını ele geçirmekte planın bir parçasıydı. Ancak Yigal Sheffy 11 Eylül'deki son toplantıda Liman von Sanders'in teslim alınması gibi bir hedeften bahsedilmediğini, Nasıra'daki önemli binaların hedeflendiğini belirtiyor.³¹ Piyade tümenleri batıdan doğuya Türk birliklerini sürerken süvariler kuzeyden Şeria vadisine olan geri çekilme hatlarını tutacaktı. Bu hedef elde edildikten sonra Türk kuvvetleri kuşatılacaktı. Seferin tarihçesini kaleme

²⁸ Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 127.

²⁹ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 63, Bruce, *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*. 215.

³⁰ Cyril Falls, A.F.Becke, *Military Operations in Egypt and Palestine: From June 1917 to the End of the War: Part II, History of the Great War Based on Official Documents*, Official History of the Great War, Vol 2, (London: His Majesty's Stationery Office, 1930), 456.

³¹ Yigal Sheffy, *"Destabilizing the Enemy - The Raid on Nazareth 19 September 1918"* Great War and Palestine, Edited by Eran Dolev, Yigal Sheffy, Haim Goren, I.B.Tauris, 2014, 172-201.

alan, Allenby'nin kurmaylarından Wavell bu kuvvet dağılımıyla daha saldırı başlamadan kazandıklarını yazmaktadır.³²

Süvarilerin mümkün olduğunca erken saatte toplanması ve oyalanmamak için çatışmaya hiç girmemesi, Türk hatlarındaki gediğin de olabildiğince dar olması gerekiyordu. Türkler baştan dikkatini buraya vermemeli, buraya konsantre olmamalıydılar.³³ XXI. Kolordu piyade birlikleri 15 dakika sürecek yoğun bombardımandan sonra ilerleyip Türk hatlarını geçip sola çark edecekler ve Mesudiye istasyonunu hedef seçeceklerdi. 5.Avustralya Atlı Tugayı sol yanı koruyacak ve Tulkarim'e, açılan gedikten süvari birlikleri ilk mola yerleri Nehr el-Falik'e kadar ara vermeden ilerleyeceklerdi. XX. Kolordu'nun Nablus'a ilerlemesi solundaki XX. Kolordu'nun hareketine bağlıydı. Şeria vadisi tarafındaki Chaytor birlikleri ise Yıldırım'a Amman'a saldırı olacak izlenimi verecekti.³⁴

Arap birlikleri Allenby'nin aldatma planında çok önemli bir yer tutuyordu. Baştan beri Arap ayaklanmasının kuzeye yayılmasına sıcak bakan Allenby Arap müttefiklerinin bunu başaracağını düşünüyordu. Kendi taarruzundan üç gün önce Der'a demiryolu kavşağına Arap Kuzey ordusunun saldırmasını istemişti. Böylelikle Türklerin dikkati buraya çekilecek, Akdeniz'den uzaklaşacaktı.³⁵ Mevcudu 8000 kişiyi bulan Arap ordusuna Allenby tarafından verilen görev Der'a kuzey ve güneyinde Türk iletişim hatlarını kesmekti.³⁶ Kuzey Arap Ordusu ve Bedevi savaşçıların Nablus muharebesi öncesi oynadığı rol Türk kaynaklarında yeterince vurgulanmış değildir. Amman-Der'a-Şam demiryolu hattına saldırılar yapmak, derinliğine ilerlemek, ihtiyatların gelmesini sekteye uğratmak amaçlardan biriydi. Robert Johnson bunu Maoist doktrin gerilla savaşına benzediğini belirtir. "Konvensiyonel saldırıya vur-kaç ve politik gücü elde et."³⁷ Faysal'ın danışmanı "Arabistanlı Lawrence" Faysal ile Allenby arasında büyük saldırı öncesi mekik dokuyordu. Lawrence Bedevilere öncülük edecek, şimdiki Ürdün topraklarında konuşlu IV. Ordu'nun gerilerine sızacak, demiryolu hatlarına sabotajlar düzenleyecekti. Megiddo saldırısından önce Der'a ve çevresine hareketler düzenlemek için Nuri Said'in komutasında 450 asker, 3 zırhlı araç, Albay Lawrence Fransızların

³² Wavell, *The Palestine Campaigns*, 203.

³³ Bruce, *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*, 214.

³⁴ Wavell, *The Palestine Campaigns*, 198-199.

³⁵ James Barr, *Çöl Ateşi, Lawrence ve Britanya'nın Arabistan'daki Gizli Savaşı 1916-1918*, Çev. İrem Sağlam, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2020), 310.

³⁶ Wavell, *The Palestine Campaign*, 200.

³⁷ Robert Johnson, *Lawrence of Arabia on War, The Campaign in the Desert*, (Oxford, Osprey, 2020), 236.

komutasında bir topçu bataryası Faysal'ın bilgisi dahilinde Abu Al Lisan'dan yola çıktılar.³⁸ Bu kuvvet aşiretlerin katılımıyla kuzeye ilerledikçe daha da büyüyecekti. IV. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa saldırıdan önce Faysal'a gizlice aracı göndermiş, vazgeçirmeye çalışmıştı. Faysal Osmanlı İmparatorluğu ile Araplar arasındaki ilişkinin Bavyera-Prusya modelini örnek göstermiş, anlaşma kapısını açık bırakmış ancak Mersinli'nin tüm çabaları İstanbul'un yanıt vermemesi yüzünden ne yazık ki boşa gitmişti.³⁹ Aslında Türk tarafı ile Faysal arasında gizli görüşmeler daha önce da yapılmıştı. Kasım 1917'de Faysal'a yazdığı mektubunda Cemal Paşa İttihat ve Terakki Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı'na *"İslam'ın küçük düşürülmesini engellemek için"* girdiğini hatırlatarak söze başlıyor ve Arap isyanının tek mazur görülebilecek yanının İslam'ın prestijini koruyacak bir bağımsız Arap devleti kurmak olacağını yazarak uyarısını ekliyordu; Bolşevikler Çarlık Rusya'sının Britanya ve Fransa ile yaptığı gizli antlaşmalar Arap devletinin vaad edildiği şekilde kurulamayacağını göstermişti.⁴⁰ Ne Cemal Paşa'nın yaklaşık bir yıl önce, ne de Mersinli Cemal Paşa'nın Megiddo Muharebesi sırasındaki girişimlerinden sonuç alınamadı. İkincisinde anlaşma olsaydı Ürdün tarafındaki IV. Ordu birlikleri en azından sağlam kalabilecek, sonuç daha farklı olabilecekti.

Arap Ordusunun saldırıları

Allenby'nin bir hafta sonra ulaşacağı ana hedeflerinden biri olan Der'a etrafındaki istasyonlara saldırılar iki gün öncesinden başlamıştı. Azrak'ta toplanan Şerif Faysal'ın ilk olarak Amman'ı hedeflediği imajı veriyordu. Şerif Nasır komutasında, Lawrence ve diğer İngiliz subayların da olduğu, uçakların da destek verdiği yaklaşık 1000 kişilik kuvveti (Bunların 450'si daha önce bahsettiğimiz Nuri Said'e bağlı birliğe aitti.) 4 ağır makinalı tüfek, 20 Hotchkiss hafif makineli tüfek, 4 Schneider top, 2 uçak, 3 zırhlı araba, taraf değiştiren Nuri Şalan'ın aşireti, Auda'nın aşiretinden oluşan güç ilerlemeye başladı. Plan Der'a'nın kuzey-güney ve batıya giden demiryolu hatlarını kesmektir. Ancak bundan önce Der'a-Amman arasındaki hattın kesilmesi gerekiyordu ki IV. Ordu'nun dikkati Amman'a verilsin. Arap kuvveti tüm IV. Ordu'yu meşgul ederek Allenby'nin karşısındaki kuvvetleri 17.000'ne

³⁸ Barr, *Çöl Ateşi, Lawrence ve Britanya'nın Arabistan'daki Gizli Savaşı 1916-1918*, 312.

³⁹ Ali A.Allawi, *Irak Kralı Faysal*, Çev. Hakan Abacı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016) 156.

⁴⁰ Gülsüm Polat, *Türk-Arap İlişkileri. Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, 132.

düşürmüştü.⁴¹ Saldırı öncesi Faysal'ın bölgedeki tüm Arap kabilelere çağrısı büyük yankı bulmuştu. Savaşın ilk günlerinden beri ikili oynayan Dürzi Şeyhi Nuri Şalan'ın aşireti başta olmak üzere, o döneme kadar Osmanlı tarafında görünen ya da tarafsız kalıp aşiretlerin çoğu Faysal ve İngilizlerin tarafına geçmişti. Bu bedevi aşiretlerinden bazıları Hwaitat (Huveytat), Rwalla (Ruvalla), Ben-i Sakhr (Ben-i Saker), Agyal ve Havran'daki Dürzî aşiretleriydi.⁴² Bölgedeki hemen hemen tüm aşiretlerin katıldığı gerçek "Arap İsyanı"nın 16 Eylül 1918'de Faysal'ın çağrısıyla başladığı bile söylenebilir.⁴³ 15 Eylül'de Amman ile Der'a arasında Mafrak istasyonuna yakın bir demiryolu köprüsü havaya uçuruldu. Karakol müdahale etmemişti bile.⁴⁴ 17 Eylül 1918'de yazının başında belirttiğimiz, Liman Paşa'nın endişelerini çok daha artıran başka bir olay daha gerçekleşti. Filistin'e giden demiryollarının Hicaz demiryolundan ayrıldığı stratejik Der'a istasyonunun kuzeyindeki Tell Arar istasyonu havaya uçuruldu. Birkaç saat sonra Nuri Said'in birliği Filistin'e giden koldaki Müzeyrip istasyonuna saldırdı. Tell Arar bedeviler tarafından yağmalandı. Bir gün sonra Yermük köprüsü yine hedefti. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta Lawrence Allenby'nin operasyonuna destek olurken, savaşın bitiminde Arapları daha avantajlı bir yere oturtma dileğindeydi. Der'a ile Şeyh Saad arasındaki Türk birliklerine saldırılara yoğunlaştılar.

Bruce eserinde bu ordunun rolünün ikincil olduğunu belirtse de⁴⁵ kanaatimizce Kuzey Arap Ordusu ve Bedevi kuvvetlerin Der'a etrafındaki istasyonlara yaptığı başarılı saldırılar Nablus muharebesinin kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Son dönem İngiliz kaynakları bunu daha fazla vurgularken Türk tarih yazımında ise bu kuvvetin rolüne yeterince yer verilmemektedir. Oysa bu saldırılardan sonra Liman von Sanders eldeki en kuvvetli ihtiyatın Der'a'ya gönderme kararı almış, Yermük köprüsü tahrip edilmeden yetişmişlerdi. Ancak Nablus saldırısının ana hedeflerinden biri de gerçekleşmiş, Yıldırım ordular grubunun en önemli ihtiyatı daha ana saldırı başlamadan kullanılmıştı. Ana hedef ve güneyine bedevilerin saldırdığı ve ulaşımı kestikleri haberi geldi. Liman von

⁴¹ Neil Faulkner, *Lawrence of Arabia's War*, (New Haven, London: Yale University Press, 2016), 431, Alawi 159.

⁴² David Murphy, *The Arab Revolt 1916-18, Lawrence set Arabia ablaze*, (Londra : Osprey Publishing, 2008), 75.

⁴³ Tuncay Yılmaz, "Mahşer Gününe Ağıt, Filistin Cephesi Nablus Muharebesi", *Atlas Tarih Dergisi*, Ağustos 2018, 54-61.

⁴⁴ Barr, *Çöl Ateşi, Lawrence ve Britanya'nın Arabistan'daki Gizli Savaşı 1916-1918*, 316.

⁴⁵ Bruce, *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*, 217.

Sandres İngilizlerin Şeria'dan saldırıacaklarına dair inancı daha da netleşmişti.⁴⁶

18 Eylül'de düşman topçusunun şimdiki Filistin Batı Şeria topraklarındaki VII. Ordu mevzilerine de atışları başlamış, özellikle III. Kolordu mevzilerine 300 atış yapılmıştı. 15 uçakta havadan bombardımana katıldılar. Gece 22.00 sularında 53. Tümen sağ kanadındaki 163. Alay mevzilerine saldırdı. Burada önemli bir nokta düşmanın zehirli gaz kullandığının da belirtilmesiydi.⁴⁷ III. Kolordu cephesinde ise hareketlilik henüz yoktu.⁴⁸ Arapların saldırısı ve ertesi gün VII. Ordu mevzilerinin bombalanmasıyla Yıldırım Orduları karargâhı artık büyük İngiliz saldırısının sol yanından geleceğine ikna olmuş, Liman Paşa buradaki çatışmaları Şeria üzerinden gelişecek bir saldırı niyeti olarak okumuştur.

19 Eylül'ün ilk saatlerinde XX. Kolordu'nun savunduğu mevzilere yardım gitti. 109. Alay Selfit'ten 78. Alay'ın canla başla savunduğu Doma'ya hareket etti. Yusuf köyünün batısında ihtiyattaki III. Kolordu hücum taburu ve 191. Alay da XX. Kolordu'ya yardıma gitti. Sabah güneşin doğmasıyla ortalık aydınlanacak, keşif yapılacaktı. Yıldırım Ordular grubu 4. Ordu'ya çatışmaların olduğu en yakın geçit olan Ed-Damiye köprüsünün sürekli açık tutulması emrini vermişti.⁴⁹

“Mahşer Günü Savaşı” Başlarken; 19 Eylül 1918 Saat 04.30

Batılı tarihçilerin Osmanlı Yıldırım Orduları Karargâhı'nın bulunduğu Nasıra'ya yakın, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında Kıyamet Savaşı'nın gerçekleşeceğine inanılan Megiddo tepesine atfen “Megiddo Savaşı” ya da “Armageddon-Mahşer Günü Savaşı” olarak adlandırdığı saldırı 19 Eylül 1918'de başlamış ve o gün Türk askeri tarihinin en kara günlerinden birisi yaşanmıştı. Saat 04.30 sıralarında kısa ama yoğun bir bombardımandan sonra⁵⁰ Allenby, takviyeli bir kolordu ile deniz tarafında VIII. Ordu'nun tuttuğu 20 km.lik bir hattan taarruza geçti. Saat 04.30'da 22. Kolordu cephesine ve on dakika sonra da 19. Tümen cephesine topçu ateşi başlamıştı. Uçaklar Afule'deki haberleşme istasyonunu havaya uçurdular. Yıldırım ile tüm ordular arasındaki bağlantılar kesildi. Saat 05.00'da Nablus'ta VII. Ordu

⁴⁶ Neil Faulkner, *Lawrence of Arabia's War*, Yale University Press, 2016, 425.

⁴⁷ İngiliz kayıtlarında bu yönde bir bilgiye rastlanılmamıştır. (T.Y.)

⁴⁸ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım, 629.

⁴⁹ Mirliya Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 194.

⁵⁰ Bruce dakikada 1000 mermi ateşlendiğini belirtiyor. (*The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*, 224.) Süreye bakıldığında 15-20.000 merminin XXII. Kolordu siperlerine atıldığını söyleyebiliriz. (T.Y.)

karargâhını, Kızılay işaretli çadır hastane de dahil, karargâhlar havadan bombalandı. 20 dakika kadar süren şiddetli bombardımanından sonra VIII. Ordu'nun çevreyle tüm bağlantısının kesildiği anlaşıyor.⁵¹ 61. Alay'dan İbrahim Arıkan yazar; *Sigara yakmak için kâğıt çıkardım, tütünü kâğıda koyduğum esnada tabur nöbetçisi olan Boşnak Hüseyin birden bağırdı: "Efendim ileride çok aydınlıklar oldu" dedi. Nefer sözünü daha bitirmeden ne kadar İngiliz topu mevcutsa aynı dakikada hep birden gürledi. Cehennemî top yağmuruna tutulmuştuk. Sigarayı sarmak nasip olmadan elimden düşmüştü ve hemen ateş hattında bulunan 11'inci bölük kumandanını telefonla buldum. "Ne var? Vaziyet nedir?" diye sordum. "Henüz bir şey yok" derken telefon kesildi. 10'uncu bölük kumandanını aradım, hat kesilmişti. 9'uncu makineli bölük ve 12'nci bölük dahi telefonda mahrum kalmıştı. Alay bana, "Ne var? Vaziyet nedir?" diye sormakta iken alay hattı dahi kesintiye uğradı. Alay ihtiyat hattını aradım, kesilmişti, 62'nci ve 63'üncü alaylarla dahi muhabere kesilmişti. Hülasa santrale bağlı olan bütün topçu hatları da kesilmişti.*⁵² 05.50'de düşman 20. Tümen mevzilerine girdi. İkinci hatta olan İbrahim ve arkadaşları saat 07.00 sıralarında, ortalık toz duman olmuşken yüzlerce düşman askerinin silahlarının kendilerine doğrulduğunu görmüşlerdi. Teslim olmaktan başka çareleri kalmamıştı.⁵³ Aynı saatlerde cephe yarılmış, üstüne üstlük Afule'deki Yıldırım Orduları karargâhının haberleşme istasyonu hava bombardımanı ile tahrip edilince Nasıra'daki Liman von Sanders Paşa'nın tüm ordularla bağlantısı kesilmişti. Jenin'deki Osmanlı-Alman uçakların bulunduğu hava meydanı da bombalanmış, uçaklar kalkamamıştı. Liman von Sanders Paşa daha sonra anılarında sahilden de saldırıya uğrayabileceklerini düşündüğünü, ancak 7. ve 20. Tümenlerin bu kadar kolay bir şekilde çökmeyi beklemediğini belirtecektir.⁵⁴

İngiliz ve Hint piyade birlikleri hemen sağa çark edip Sebastia-Mesudiye-Nablus'a doğru ilerlerken General Henry Chauvel'in süvari tümenleri açılan gedikten süratle içeri daldılar. Süvari tümenlerinin görevi Nablus ve Esdremon ovasının kuzey çıkışlarından ilerleyip Nasıra'daki Yıldırım Orduları genel karargâhını basmak, Bisan'a da ilerleyip Şeria nehrine giden yolları tutmaktı.

VIII. Ordu mevzilerine saldıran en önemli birliklerden biri, Kudüs'e de giren ilk birliklerden olan General Shea'nın Londra 60. Tümeniydi. 3 Penjab,

⁵¹ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 630.

⁵² Arıkan, *Harp Hatıralarım*, 229.

⁵³ Arıkan, *Harp Hatıralarım*, 231.

⁵⁴ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 335.

2 Guide taburu ile desteklenmiş, bir haftalık istirahatten sonra yerini almıştı. Sahil boyunca 14 mil gidecek, 5. Süvari Tümenine yolu açacak, daha sonra sola dönerek 16 mil sonra Tulkarim'i ele geçirecekti. Mevcut Tümenler içerisinde yolu en uzun olan tümendi.⁵⁵ Savaşığı bölge Arslan Yürekli Richard'ın Selahaddin Eyyübi'den Hittin'in intikamını aldığı Arsuf ile Nehr-i Falik arasındaydı. (Nehrin denize çıkışı bugün Tel Aviv'in kuzeyinde Poleg Beach diye biliniyor) 5. Avustralya Tugayı Tulkarim'i es geçecek, Nablus yolunu kesecekti. XXII. Kolordu Komutanı Refet Bey İngiliz kaynaklarına bakılırsa saklanarak kurtulmayı başarmıştı.⁵⁶ Kalkilya saat 09.00'da ele geçirildi. Liman Paşa'nın en beğendiği birliklerden birisi olan 19. Tümen Ciljuliyayı boşaltmış, von Oppen III. Kolordu bağlantıyı sağlamaya çalışıyordu. 16. Tümen ve von Oppen komutasındaki 16. Tümen ve Alman kıtaları büyük bir cesaret örneği gösteriyorlardı.⁵⁷ Dolayısıyla cephe güney-kuzey ekseninden batı-doğu eksenine dönmüştü.

Hava kuvvetlerinin bombardımanı ve keşif faaliyetleri 19 Eylüldeki ana saldırının en başarılı unsurlarından biriydi. 7. ve 8. Ordu karargâhları daha ilk saatlerde bombalanması ile Türk ordusu adeta paralyze edilmişti. Liman Paşa saldırının daha ilk saatlerinde haber alamamıştı.

Bağlantı kopsa da telgraf hatları onarıldı. 8. Ordu'nun 1. cephesinin düştüğünü, ikinci cephesinin hücumu uğradığını saat 10.00'a doğru öğrenmiş, von Oppen'e ilk fırsatta taarruz etmesini emretmişti. Von Oppen de saldırıya uğradığından geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Cephe değişiminin mihverini Alman Asya Kolu teşkil etmekteydi.⁵⁸ Saat 08.50 de 8. Ordu'dan 7. Tümen'in Nehr-i Fallik e çekildiği, 20. Tümen cephesinin de yarıldığı haberi gelmişti. 19. Tümen Kefr-i Kasım'dan çekilmişti.⁵⁹ Cephenin sahil tarafı çökmüş, 8. Ordu birlikleri çark ederek Tulkarim'den doğuya doğru geri çekilirken, 7. Ordu ile de irtibatı kaybetmemeye çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa (tıpkı Çanakkale Conkbayırı'nda olduğu gibi) bu kritik durumu elindeki ihtiyatları hem kendi XX. Kolordusunun cephesine hem de VIII. Ordu'ya göndererek atlatmaya çalışıyordu.

⁵⁵ Falls, *Armageddon The Final Palestinian Campaign of World War I*, 51.

⁵⁶ Bryan Perrett, *Megiddo 1918 The Last Great Cavalry Victory*, (Oxford :Osprey Publishing;1999), 38. Falls, *Armageddon The Final Palestinian Campaign of World War I*, 54.

⁵⁷ Falls, *Armageddon The Final Palestinian Campaign of World War I*, 59.

⁵⁸ M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi Cilt 2, Nakil ve Tahşiye eden Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad*, 1928 baskısını Yayına Hazırlayan Erol Kılınç, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018) 2.Cilt, 335.

⁵⁹ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 632.

Nasıra karargâhındaki Liman Paşa “Derhâl 7. Ordu Komutanlığı vasıtasıyla Albay von Oppen’e, kullanabileceği bütün vasıtalarla Kalkiliye civarındaki şose yol ve demiryolu istikametinde sahil bölgesine yürümesi ve muharebeye girmesi emrini verdim. Albay von Oppen, bu emri almadan önce kendiliğinden aynı şekilde harekete geçerek üç tabur ile iki süvari bölüğünü Kalkiliye ve Felâhiye istikametinde yürüyüşe geçirdiğini bildirdi.”⁶⁰

Ordu komutanlığınca 22. Kolordunun daha kuzeye çekilmesine imkan kalmadığı belirtildi. 75. Tümen ve 7. Hint Tümeni'nin Tire'ye baskısı sonuç verecek, saat 14.30 VIII. Ordu Et-Tire'yi terk edecekti. Saat 16.30'da Gazze muharebelerinden tanıdığımız Alman Binbaşı Tiller yönetimindeki, 22. Kolordu'nun ihtiyatı 46. Tümen Tire'den geri çekilecekti. XXII. Kolordu tüm dokümanları ele geçti. Fall's bu belgelerin yok olmasının tarihçiler için büyük kayıp olduğunu yazar.⁶¹ Tayyibe -Tulkarim hattı savunulacaktı.

VIII. Ordu cephesinde bunlar olurken VII. Ordu cephesinde şiddetli çatışmalar devam ediyor, Mustafa Kemal Paşa'nın VII. Ordu birlikleri olağanüstü bir direniş sergiliyorlardı. Ali Fuat Bey'in cephesinde General Mott 53. Tümeni dağlık bir arazide harekâtı yürütmek zorundaydı. 160. Tugay Wadi Auja'yı geçti. Money's 159. Tugayı saat 10.30 a kadar harekâta geçmemişti. 26. Tümen tarafından geri püskürtüldüler. İrlanda 10. Tümeni Komutanı Longley beklemek zorundaydı. Topçu ateşi açtırdı. 19 Eylül öğle üzere Allenby'den bu gece saldırmasına dair emir gelmişti. 29 ve 31. Tugaylar 19.45'te harekete geçtiler. Ancak direnişle karşılaştılar.⁶² Sol kanatta XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ön hatlara kadar gitmiş, İngilizlerden tutsak bile alınmıştı. Ancak VIII. Ordu cephesindeki durum nedeniyle 19-20 Eylül gecesi bir sonraki, mevzilere Kifr-i Haris-Iskaka-Vadi Ebu Zerka'ya kadar uzanan hata geri çekilmelerini bildirdi.⁶³

1. Tümen Komutanı Hans Guhr da Merda'daki karargâhını birkaç kilometre geriye taşıyacaktı. “Dolunaya rağmen neredeyse hiçbir zorluk olmadan düşmanla araya mesafe kondu. Bu sırada sağ taraftaki komşu kesimden tekrar şiddetli bir muharebe gürültüsü geldi. İrtibat subayı Üsteğmen Hartmann, Asya Kolordusu'nun şiddetli bir muharebeye tutuştuğunu, ama oradaki durumun kötü olmadığını bildirdi. 124. Piyade Alayı gece yarısında yeni mevzilerine yerleşirken, artçıları kuvvetli bir İngiliz saldırısına uğradılar. Fakat bir karşı saldırıyla düşman geride ölü, yaralı ve esir bırakarak çekildi, böylece 124. Piyade Alayı kendisine

⁶⁰ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 334-335.

⁶¹ Falls, *Armageddon The Final Palestinian Campaign of World War I*, 54.

⁶² Falls, *Armageddon The Final Palestinian Campaign of World War I*, 57-58.

⁶³ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi*, IV. Cilt 2.Kısım, 632. Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, 197.

emredilen yere yerleşebildi. Sabaha karşı saat 3.30 civarında tümen yeni mevzilere bütün birlikleriyle yerleşmişti. Tümen karargâhı Merda'dan Cenin'e geldi ve muharebe komuta merkezini Zeta'da kurdu.⁶⁴

Saat 17.30'da VIII. Ordu cephesi bir türlü toparlanamamış, durum kaygı verici bir hal almaya başlamıştı. Liman Paşa düşmanın Anepta Vadisinden Mesudiye'ye ilerleyişinden endişeliydi. Görünüşe bakılırsa düşmanın ilerlemesi durdurulamamıştı. VII. Ordu'nun Nablus kuzeyinden çevrilme tehlikesi de baş göstermişti. Karanlık basarken 22. Kolordu kalıntıları çekildi. Beyti-Lid Kor hattı tutulmaya çalışılıyor, Albay Oppen'in kuvvetleri de buraya kaydırılıyordu. İlk çekilme ihtimaline yönelik olarak Beyt-i Hasan işaret ediliyordu. Liman Paşa'nın dikkatini çektiği tehlike Mesudiye'ye ilerleyen 5. Avustralya Süvari Tugayıydı. Bisan ve doğusundaki Şeria geçitlerinin erkenden tutulması gerekiyordu.⁶⁵

Liman Von Sanders'ın Tutsaklığına Ramak Kala; 20 Eylül 1918

20 Eylül 1918 sabaha karşı General Kelly komutasındaki İngiliz süvari kolu Yıldırım Orduları karargâhının bulunduğu Nasıra'ya girdiler. Hedef, Liman Paşa'yı bizzat ele geçirmektir. Popüler İngiliz kaynaklarında Liman Paşa'nın pijamalarıyla kaçtığı gibi doğru olmayan anlatımları bir kenara bırakırsak⁶⁶, Osmanlı ordusu açısından felaketin sembollerinden birisiydi. Ancak yaygın bilinenin aksine Liman Paşa ve etrafındaki birlikler ilk İngiliz saldırını püskürtmüş, Liman Paşa maiyeti öğlen Nasıra'dan Taberiye'ye doğru ayrılmıştı. İngiliz süvarilerinin ilk anda Liman Paşa'yı yakalayamamasında karargâh binalarını karıştırıp zaman kaybetmelerinin rolü olsa gerek. Allenby, Liman von Sanders'in elden kaçırılmasına çok sinirlenmiş, komutanlarını bir güzel haşlamış, Kelly'i görevden almıştı.⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük zaferlerinden birini kazanmış komutanın bu başarısızlığa çok öfkelenmesi ilginçtir.

Nasıra'da bunlar olurken Nablus'un 10 km kadar güneyinde Merda etrafında İngilizler VII. Ordu mevzilerine yeniden saldırıya geçtiler. 1.

⁶⁴ Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuz*, 198.

⁶⁵ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 633.

⁶⁶ Liman Paşa'nın pijamalarıyla karargâhından kaçtığı söylemi ülkemizde de aşağılama amacıyla zaman zaman vurgulanmaktadır. Sabahın ilk saatlerinde Yıldırım'ın karargâh personelinin olduğu Hotel Germania'dan Nasıra'ya baskın yapıldığını haber alır almaz pijamalarıyla sokağa fırlayan Alman subayı von Kayserlingk savunmayı organize etmek için Casa Nova binasına geçmiştir. Nitekim İngilizlerin ilk saldırısı püskürtülmüş, Liman Paşa da zannedilenin aksine Nasıra'dan hemen değil, öğlen ayrılmıştır. Bkz: Sheffy, *"Destabilizing the Enemy - The Raid on Nazareth 19 September 1918"*, 177-201.

⁶⁷ Sheffy, *"Destabilizing the Enemy - The Raid on Nazareth 19 September 1918"* 172-201.

Tümen Komutanı Hans Guhr anlatır: “Saat 10.30 civarında düşman her yerde saldırıya geçti. Fakat hatlarımızın 800 m önünde ilerleyişi kırıldı. Öğleyin saat 12.00’de yaptıkları yeni bir saldırı da aynı şekilde başarısız oldu. Saat 14.30’da büyük İngiliz kuvvetleri yeniden 124. Alay’a yüklendi. Tepelerin korunaklı durumu 70. ve 71. alaylardan birer taburun 124. Alay’a tahsisine imkân sağladı. Çetin bir savunmadan sonra bu üçüncü saldırı da kahramanca püskürtüldü. Saat 17.00’de düşman tekrar saldırdı. Son ihtiyatlarımı, attan indirilmiş süvari bölüğü ile istihkâm bölüğünü cepheye sürmek zorunda kaldım. Muharebe karanlık basıncaya kadar sürdü. Fakat saat 20.00’ye doğru süngü hücumu aşamasına kadar gelmiş olan taarruz, siperlerimizin önünde kanlı bir şekilde kırıldı. Düşman birçok ölü ve birkaç esir bıraktı. Sadece tek tük ateş ediliyordu. Bütün muharebe alanını yoğun bir akşam sisi kaplamıştı.⁶⁸

Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Taberiye’ye geldiğinde Mustafa Kemal Paşa’dan aldığı bilgilerden 8. Ordu’nun Anepta’yı tutamadığı, Mesudiye’ye kadar geri çekildiği, Jenin-Nablus yolunu elde tutulamayacağını anlamıştı. Artık IV. Ordu’nun devreye girmesi gerekiyordu. Yıldırım karargâhından Kurmay Binbaşı Ludloff IV. Ordu kurmay başkanını bizzat telefona çağırarak IV. Ordu’ya kuzeye doğru harekete geçmesini, Şeria geçitlerini korumak için süvari göndermesini istemişti. ⁶⁹ Ancak burada dikkat çeken nokta IV. Ordu’nun bir gün sonra çekilmeye başlamasıdır. Yıldırım Orduları altın değerinde bir gün kaybetmişti. Liman Paşa ayrıca Taberiye gölü kuzeyindeki Benat-ı Yakup köprüsünün de bir an önce tutulmasını Alman Binbaşı Ferey’e emretti. Liman Paşa ve maiyeti akşam saat 16.30’da İngilizlerce bombalanan Samakh kasabasına geldi. Burada onu El-Lajjun’daki Musmus geçidini tutmak için gönderdiği Alman binbaşyı görünce çok şaşırdı. Binbaşı süvarilerden önce varamayınca, müfrezenin büyük bölümü dağılınca kendi inisiyatifıyla Samakh’a gelmişti. Bozgunun alt birliklere yansması açısından önemlidir.⁷⁰

XX. Kolordu cephesinde düşman belli ki 53. Tümeni ovaya atmak istiyor, simdiki Filistin Batı Şeria topraklarında çatışmalar devam ediyordu.⁷¹ Türk resmi tarihinin ifadesiyle XX. Kolordu Komutanı üzerinde olumsuz etki yaratan bugünkü muharebe kıtaların bazı yerlerde yaptığı karşı taarruzları ve fedakârca savunmaları sayesinde yavaş yavaş olumlu bir şekil almış ve kolordu cephesinin

⁶⁸ Guhr, *Anadolu’dan Filistin’e Türklerle Omuz Omuza*, 198-199.

⁶⁹ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 82. Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, 344.

⁷⁰ Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, 345.

⁷¹ Mirliva Sedat, *Filistin’e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 204.

merkezinin bazı noktalarını ele geçiren düşman buralardan geri atılmıştı.⁷² Mustafa Kemal Paşa elinde kalan son ihtiyatları Nablus 'un doğusunda tutuyordu. VIII. Ordu'nun durumu giderek kritikleşiyordu çünkü. Öğleye doğru IV. Ordu'dan süvari yardımı istendiği bildirilse de ortada gelen giden yoktu. 4. Ordu'nun dikkati çekildi.

Allenby'nin saldırından en çok etkilenen VIII. Ordu'nun büyük kısmı imha olmuş, binlerce kişi esir düşmüştür. İngiliz ve Hint birlikleri VII. Ordu'nun geri hatlarını tehdit etmeye başlamışlardı. 7., 19., ve 20. Tümenlerin büyük kısmı yok edilmişti. 16. ve von Oppen'in Alman birlikleri ise direnmeye çalışıyordu. 8. Ordu'nun amacı VII. Ordu'nun sağ kanadı ile irtibat korunarak en azından Sebastiya – Cenin yolunu kontrol etmektir.⁷³ Ancak VIII. Ordu birlikleri tutunamamış, Wadi Fara ve Tubas yoluna çıkmış, VII. Ordu'nun geri çekilme yolları da tıkanmıştı. İngiliz süvari kolordusu Türk ordularının kuzeye giden tüm yollarını kesmişti. Nasıra'da baskına uğrayan genel karargâhtan haber alınamıyordu.⁷⁴

Geri Çekilme Emri; 20 Eylül 1918 Saat 13.45

Geç kalınması durumunda sağ yanı ve kuzey tarafı açık kalmış VII. Ordu'nun da aynı akibete uğraması kaçınılmazdı. Alman irtibat subayları Cenin, Afula hatta Samak'ın bile işgal edildiği haberini getirdiler.⁷⁵ Nasıra'nın basıldığı haberini de almış olan Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül saat 13.45 tarihi geri çekilme emrini vermiş, aynı günün akşamı geri çekilme işlemi başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı saat 18.00 gibi Nablus'tan ayrılmıştı.⁷⁶ İngiliz süvarileri Şeria Nehri'nin en önemli geçiş noktalarını tuttukları için VII. Ordu Karargâhı'nın, Ali Fuat Paşa ve Albay İsmet Bey komutasındaki kolorduların hedefi Vadi Fara yoluyla Şeria nehrine ulaşmaktı.

1. Tümen Komutanı Hans Guhr genel ricat emrinin kendilerine saat 21'de ulaştığını belirtiyor. “Çok sayıda yaralının gece karanlığındaki inlemeleri tüyler ürperticiydi. Saat 21.00'e doğru gelen bir telsiz mesajı İngilizlerin 8. Ordu'yu

⁷² Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 640.

⁷³ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 637.

⁷⁴ Miriliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 206.

⁷⁵ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 641.

⁷⁶ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 642. Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa günümüzde Cevat Rifat'ın anılarından yola çıkarak, “7. Ordu haber vermeden kaçtı” diyenlerin tam tersine, ana saldırının başlamasından 33 sa 15 dak sonra genel ricat emrini vermiş, karargâhın Nablus'u boşaltması akşam saatlerini bulmuştur.

Kalkilye'de yardığını, bu ordunun düşman takibi altında Tülkarim'e doğru tamamen ricat etmekte olduğunu bildirdi. Düşman süvarileri tırısra Affule'nin güneyinde Cenin'e doğru gitmekteymiş, Mesudiye İngilizlerin eline geçmiş. Bunun üzerine 7. Ordu genel bir ricat emri verdi. 1. Tümen Madema-Burin hattında, onun yanında da 11. Tümen Nablus-Kudüs yolu üzerinden ileriye doğru cephe oluşturacaklardı. Bu emir ana karargâhın daha evvelki bir talimatına dayanıyordu ve düzenli bir geri çekilişte şüphesiz haklı olabilirdi. Ama son olaylardan dolayı bu geç kalmış bir tedbirdi, zira düşman artık ensemizdeydi. Doğu Şeria topraklarındaki durum bilinmediği için, bana kalırsa askerleri düşünmeksizin kuzeye doğru yürüyüş fasılasız sürdürülmeliydi. Saat 22.00'ye doğru topçuları geri çektim. Onlar Kusna üzerinde şosedan, piyadeler ise patikalardan kuzeye Nablus'a doğru yürüyüşe geçirildiler. İngilizler, muhtemelen yoğun saldırılar ve güneşin yakıcı sıcaklığı yüzünden bitap düştükleri için, takip etmediler. Akşam saat 22.00'de tümen iki kol halinde Nablus istikametinde yürüyüşteydi."⁷⁷

Geri Çekiliş; 21 Eylül 1918

Liman Paşa sabah 07.00 gibi Der'a'ya ulaşmış, VII. Ordu'nun Nablus'u terk ettiğini burada öğrenmişti "Deraa'dan telefonla irtibat kurduğum IV. Ordu'dan; dün öğleden beri Şeria batısında meydana gelen olaylar hakkında çok az haber alabildiğini öğrendim. Nablus ile bağlantı tamamen kesilmişti. Verilen malumatta; VII. Ordu Karargâhı'nın Nablus'u terk ederek Beytülhasan istikametine çekildiği ve aynı yönde geri çekilen VII. Ordu birliklerinin kendilerini sürekli takip eden düşman uçaklarından çok zarar gördükleri beyan ediliyordu. VIII. Ordu'nun sağ kanat grubu olan Albay von Oppen'in birliklerinden henüz hiçbir haber yoktu."⁷⁸ Liman Paşa IV. Ordu birliklerinin Yermuk vadisi Der'a-Irbid hizasına kadar tutmalarını emretti.

Panik havası geri çekilen tüm birliklere yayılmıştı. İngiliz kaynakları özellikle VIII. Ordu'da toplu teslim vakalarının sık olduğunu yazmaktadır. Fahri Belen 21 Eylül sabahı durumu çok çarpıcı tarif edecektir. "8. Ordu'nun bozguna uğramasından sonra diğer ordular da çok müşkül durumda idiler. 7. Ordu'nun nakliye katarları, 8. Ordu perakendeleri, Alman birlikleri Nablus'tan Beyt-i Hasan ve Tobaz'a giden yolları kaplamış, 7. Ordu birliklerinin kuzeye doğru çekilmelerini müşkül bir duruma getirmişti."⁷⁹ Aslında amaç VII. Ordu'nun Bisan üzerinden çekilerek süvari kuşatmasını yarmasıydı. Ancak mevcut durumla bu çok zordu.

⁷⁷ Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, 199.

⁷⁸ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 346.

⁷⁹ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 77.

I. Dünya Savaşı'nın en ağır hava bombardımanlarından biri bir nevi "mahşer" vadisine dönen Vadi Fara'ya yapılacaktı. Vadi ağır bombardıman sonucunda terkedilmiş tahrip olmuş topraklar, kamyonlar, malzemelerle dolmuştu. Hava kuvvetleri kayıtlarına göre 5 km'lik bir kol halinde ilerleyen VII. Ordu'nun üzerine 9 ton bomba atılmış, 56.000 makineli tüfek atışı yapılmış, 87 top, 54 motorlu araç, 4 otomobil tahrip edilmiş ya da ele geçirilmişti.⁸⁰ Uçaklardan birini kullanan 1. Avustralya Filosundan Teğmen Clive Conrick anılarında bombaladığı bir arabasının uçuşuna yuvarlanışını anlatır. "İzli mermilerimin, bir silah arabasını çeken öndeki atlara isabet ettiğini gördüm. Ayağa kalktıklarında, yolun uçurum kenarından uzaklaştılar ve başları bana doğru çevrildi, böylece ön ayakları aşağı inerken yüzlerindeki dehşeti görebildim... Sürücülerini ne olduğunu anlayınca yola doğru atladılar ama geç kalmıştı, çok geç kalmıştı."⁸¹

Bugün İngiliz 3., 7. ve 60. Tümenleri Nablus'un kuzeydoğusuna Sebastia'ya ulaştılar. III. Kolordu büyük tehlike altındaydı. Nablus-Tubas-Bisan yolu ve Beyt Hasan'ın olduğu Vadi Fara uçaklarca sürekli bombalandı. Karargâhını Beyt-i Hasan'a aldırarak Mustafa Kemal Paşa'da İngiliz uçaklarının saldırısına uğramıştı. VII. Ordu Kurmay Başkanı Albay Sedat (Doğruer)'e göre Mustafa Kemal Paşa bu gibi zor zamanlar da soğukkanlılığını korumaya çalışıyordu. Hava bombardımanları sırasında "Yahu bu herifler bize sigara da içirtmeyecekler" demişti. Amacı iki kolordusunu da Vadi Fara kuzeyine almaktı. III. ve XX. Kolordulara emirler gitmiş, tüm ağırlıklarını geri bırakmaları istenmişti. Bu arada Cevat Paşa 11. Tümen'in korumasına alınmıştı.⁸²

Mustafa Kemal Paşa IV. Ordu'dan çekilmelerini güvenli hale almak için Bisan'ın kontrol altına alınmasını tekrar rica etmişti. "Dördüncü Ordu Kumandanlığına Yedinci Ordunun gerisinde bulunan ve sahip elinde kalan Bisan'ın Ordu-yi alilerinden i'zâm kılınacak bir kuvvetle te'mîni ile Şeria nehri garbındaki ordularının kurtarılması himmet-i devletinize kalmıştır. Bu bâbda Ordu-yi sâmilerince imkân derecesinin sür'at-i iş'ârını ricâ ederim."⁸³ Durum giderek kritik hal alıyor, Şeria nehrinin doğusuna biran önce geçmek giderek daha da önem kazanıyordu. Sürekli havadan bombalanan VII. Ordu karargâhı Vadi Fara'da ilerlemeye çalışırken Alman subaylar bir an önce Ed-Damiye köprüsüne gitmeyi teklif etmişlerdi. Sorun şu ki; Ed-Damiye ve Bisan Al

⁸⁰ Faulkner, *Lawrence of Arabia's War*, 438.

⁸¹ Peter Hart, *Great War*, (London: Profile Books, 2014), 408.

⁸² Mirliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 233-237, 249.

⁸³ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 78, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, "Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi ve Mustafa Kemal Paşa" Temmuz 2016, Gn.Kur. ATASE Daire Başk. Yay., sayı 138, 35.

Majami köprülerinin düşman tarafından tutulup tutulmadığı belli değildi.⁸⁴ Buralara ulaşmaya çalışmak (ya daha güneye, ya da daha kuzeye yönelmek) giderek daralan çemberin içerisinde kalmak demekti. Köprülere gitmeden direkt nehrin geçilmesine karar verildi. Bu aşamada sınırların bir hayli gerildiği anlaşıyor. Mirliva Sedat Bey'in bildirdiğine göre Mustafa Kemal Paşa yürüyüş kolunun emir ve kumandasını bizzat yüklenmiş, yürüyüş düzenine uymakta en küçük bir kusuru olan, yolun uzamasına neden olan, subay ya da nefer kim olursa olsun acımadan idam edileceğini beyan etmişti. *“Ordu kumandanının sözünün eri olduğunu bilmeyen yoktu”*⁸⁵ VII. Ordu karargâhına ulaşan Cevat Paşa, Bisan istikametinde kendi birlikleri olduğunu öğrenince onları bulmaya gitti.⁸⁶ Bunlar von Oppen'in Alman taburları, 19. ve 16. Tümenden kurtulabilenlerdi.

Nablus'u kuzeybatısından terk eden III. Kolordu akşamı Tammum'daydı. Düşman takip hareketi dursa da VII. Ordu'dan haber yoktu. Oradan Tubas'a çekilmişler, telgraf bölüğü yolunu şaşırdığı için düşmana esir düşmüştü. 21 Eylül'ün başka en önemli olaylarından biri artık Şeria doğusundaki IV. Ordu'nun da geri çekilmeye başlamasıydı. Çok geç bir karardı. Aynı zamanda Nablus meydan muharebesinin sona erdiğinin ilanıydı. 3. Süvari Tümeni ancak bu çekilme emriyle Bisan geçidini tutma ve birliklerin nehir geçişini koruma görevi almıştı. Aslında bu görev 3. Süvari Tümeni'ne iki gün önce verilmişti. Liman Paşa 19 Eylül'de verdiği 3. Süvari Tümeninin VII. Ordu'ya yardım etmesi emrinin yerine getirilmemiş olmasına da bir hayli kızmış görünüyordu. *“4. Ordu, Şeria Vadisi'nde 7. Ordu emrine aynı gün bir süvari alayının derhal gönderilmesi hakkındaki 19 Eylül'de verdiğim emri maalesef yerine getirmemişti. Kabiliyetli ve tecrübeli bir komutan olan Süvari Albay Esat Bey'in yaralanması, aynı kudret ve meziyetle kendisine vekâlet eden Kurmay Yarbay Mahmut Bey'in -bilgim dâhilinde olmayarak- izinli olarak İstanbul'a gitmesi dolayısıyla sevk ve idaresi; karar alma ve uygulama yeteneğinden tamamen yoksun bir alay komutanı elinde kalan, iki alaydan oluşan 3. Süvari Tümeni Bisan'da hiçbir şekilde görevini yerine getirememiştir. Çok zayıf ve az sayıda İngiliz süvarisi tarafından işgal edilen Bisan'dan üzerine ateş açıldığını gören tümen komutanı, fevkalade önemli olan vazifesini terk ederek Şeria'nın doğusuna geçmiştir.”*⁸⁷

Liman Paşa'nın burada kastettiği kişi 3. Süvari Tümen komutanlığını vekâleten yürüten Erkan-ı Harb Binbaşı Vecihi Bey'di. VIII. Ordu ve VII.

⁸⁴ Mirliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 246.

⁸⁵ Mirliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 251.

⁸⁶ Mirliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 250.

⁸⁷ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 346.

Ordudan haber alamamaktan yakınan Vecihi Bey, çekilme emrini 21 Eylül akşamı aldıklarını ve nehir boyunca Bisan'ı hedefleyerek çekildiklerini anlatıyor. Saat 22.00'de ilk geçit Ed-Damiye'ye ulaştıklarında 24. Tümenin geçtiğini görürler.⁸⁸ Ertesi gün ise Bisan'ın düşman süvarileri tarafından işgal edildiği haberi gelecektir. 24. Tümen de yine geç bir şekilde Ed-Damiye köprüsünü tutma emri almıştı. Burada ciddi bir ikilem yaşandığı anlaşılıyor. VII. Ordu'nun geçiş güvenliği mi yoksa Maan'daki II. Kolordu ile bağlantıyı kesmemek mi?⁸⁹

Bazı Dürzi aşiretler Liman Paşa'ya gelip bağlılıklarını bildireceklerdi.⁹⁰ Ancak bu kaotik ortamda geri çekilen Türk birliklerine pek faydası olmamış görünüyor. 2 gün süren Nablus Muharebesi'nde İngiliz XXI. Kolordusunun kaybı 3378 kişiydi. Sadece 446 kişi hayatını kaybetmişti. 12.000 esir, 149 top ve çok sayıda kamyon ele geçirilmişti. VIII. Ordu'nun tamamı, Alman Asya kolu hariç ve birkaç tabur hariç yok edilmişti.⁹¹

Takip Harekâtı; 22 Eylül 1918

22-26 Eylül takip harekâtı olarak ifade edilmektedir. Allenby 21 Eylül'de Türk kuvvetlerinin direncinin kırıldığını kabul ederek artık hava ve süvari güçlerinin hızlı hareket etmesine önem vermiş, hiç bir yerde büyük çapta piyade muharebesi yapılmamıştı. 10. ve 53. Tümenler Nablus'a girmiş, 3., 7. ve 60. Tümenler Tulkarim-Sebastia yolu boyunca ilerlemişti.

VII. Ordu Karargâhı gece sabaha karşı nehri geçebildi. Üsteğmen Bedri Bey soyunup suya girerek bizzat geçilecek yeri tespit etmiş, insanlar hayvan ya da soyunmuş erlerin sırtında karşıya geçirilmişti.⁹² Hedef şimdiki Ürdün topraklarındaki Aclun-İrdib üzerinden Der'a'ya ulaşmaktı.⁹³ Burada toplanmaya ve bir savunma hattı kurulmaya çalışılacaktı. Mustafa Kemal Paşa daha ortada görülmeyen yardım talebini bir kez daha yeniledi.⁹⁴ "7. Ordu Wadi Fara kuzeyindedir geri çekiliyor. Ordu'nun kurtarılması 4. Ordu'dan gelecek kuvvetlere bağlıdır Karargâhım Bisan'ın 25 km güneyindedir."

Binbaşı Vecihi Bey komutasındaki 3. Süvari Tümeni düşman uçaklarının bombardımanı altında Şeria nehrinin doğusundan ilerlemeye çalışıyordu.

⁸⁸ Erkan-ı Harp Binbaşısı Vecihi Bey, *Filistin Ricatı*, Yayına Hazırlayan Murat Çulcu, (İstanbul: Arba Yayınları, 1993), 53.

⁸⁹ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 83.

⁹⁰ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 348.

⁹¹ Falls, Becke, *Military Operations in Egypt and Palestine*, 509-510.

⁹² Mirliya Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 253.

⁹³ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 667.

⁹⁴ Mirliya Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 255.

Hedef Bisan geçidini düşmandan önce tutmaktı. Sonunda nehri geçmiş olan VII. Ordu karargâhı ve Mustafa Kemal Paşa ile ve tabii olarak paşanın sitemiyle karşılaşmıştı. “4. Ordu kumandanına yazmıştım. Şimdiye kadar hiç olmazsa bir süvari alayı gelmeliydi” dedi. O zamana kadar Şeria nehrinin doğusunda ⁹⁵ 7.ve 8. Ordular mıntıkasında cereyan eden gerçek olayları müşarünileyhten öğrenebildim.”⁹⁶

Cevat Paşa 22 Eylül'de Tubas'ta III. Kolordu karargâhı ile buluşmuş, elde kalan son VIII. Ordu birlikleriyle VII. Ordu'nun sol kanadına doğan tehlikeyi bertaraf etmeyi amaçlamıştı. Ancak öyle anlaşıyor ki elde kalan birliklerle bunun yapılmasının imkânsız olduğunu düşünmüş, çok daha önemlisi Bisan sırtlarında Avustralyalılar saldırmak üzere hazırlanan von Oppen 'in 22 Eylül akşamı yapacağı saldırıyı iptal etmiş, nehrin bir an önce doğusuna geçmesini emretmişti. Von Oppen Bisan'a oradan Semakh doğru harekete geçmeyi düşünürken 21.00'de Cevat Paşa tarafından geri çağırıldı. Emir iptal edildi. 16. ve 19. tümenler ise karşıya geçemeyip teslim olmak zorunda kaldılar. Cevat Paşa haberleşme problemleri yüzünden Liman Paşa'nın verdiği emrin önemini anlamamıştı. Liman Paşa'da, Türk resmi tarihi de Alman Asya Kolu'nun Bisan'a tam saldıracakken emrin iptal edilmesini eleştirir. Afule'daki Avustralya süvarileri 25-30 km uzaktaydılar. Bu emir 16 ve 19. tümenlerin büyük kısmının düşmana teslim olmasına yol açtı. Bisan'a yapılacak saldırı başarıya ulaştığı takdirde VII. Ordu'nun sol kanadı rahatlar, başarıya ulaşmasa bile yardıma gelen 3. Süvari Tümeninin işini kolaylaştırır, 16 ve 19. tümenlerin teslim olması önlenmiş, III. Kolordu'ya düşman baskısı da azalmış olurdu. Cevat Paşa'nın emri sadece Alman Asya Kolu'nu kurtarmış görünüyor. Bisan'a yapılacak taarruzla zaman kazanılabilirdi. Von Oppen hareketinde serbest bırakılıp, 3. Süvari Tümeninin de yardımıyla Bisan tutulsaydı, 16. ve 19. Tümenlerin teslim olmasının önüne geçilirdi. ⁹⁷ Sabah doğuya geçebildiler. Alman Asya Kolu da sabah doğuya geçebildi.

22 Eylül'de Chaytor grubu ileri harekete başladı. Reşat (Çiğiltepe) Bey'in 53. Tümenini esir aldı. Bu tümenin önceki komutanı Musa Kazım Bey de I. Gazze muharebesinde esir düşmüştü. Aynı akşam şimdi İsrail'i Ürdün'e bağlayan Ed-Damiye köprüsü Yeni Zelandalılar tarafından ele geçirilmişti. Daha kuzeybatıda Tubas – Bisan yolunu uçaklarca bombalanmış, Nablus'taki İrlanda 10. Tümenine de Tubas'a ilerleme emri verilmişti.

⁹⁵ Batıyı kastediyor olmalı. (T.Y)

⁹⁶ Vecihi Bey, *Filistin Ricatı*, 56.

⁹⁷ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, 674. Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 350.

Avustralya 4. Süvari Tümeni Bisan 'ı tutarak çok sayıda askeri teslim aldı. Üstelik Şeria ırmağının doğusuna da geçmişti. 5. Süvari Tümeni 22 Eylül öğleden sonra Nasıra'da toplandı.⁹⁸ 7. Ordu'nun Şeria nehri doğusuna henüz geçmeyen tek birimi Tubas'taki Albay İsmet Bey'in III. Kolordu karargâhı çok geride kalmış, güneyden ve kuzeyden sarılmak üzereydi. Yıldırım Ordular Grubu karargâhı Der'a'yı terk etmişti. İrtibatı sağlayacak kimseyi de bırakmamıştı.⁹⁹ Liman Paşa ayakta kalabilen Yıldırım birliklerinin genel olarak Güney Suriye'nin tarihi savunma hattı Taberiye gölü – Yermek boğazı hattına çekilebileceklerini öngörmüş, böyle bir bozgun beklememişti. Şeria batısında kalan Albay İsmet Bey'in III. Kolordusu eğer sarılmaz, çemberden sıyrılabilirse 23 Eylül sabahı Şeria nehrini geçebilecek gibi görünüyordu.

Takip Harekâtının İkinci Günü; 23 Eylül 1918

Chaytor'un Yeni Zelandalı birlikleri IV. Ordu'nun boşalttığı mevzileri bir bir ele geçirdiler. Salt'ı işgal etmişlerdi. 87 top, 55 kamyon, 340 araba, 3 günlük harekât döneminde 3090 kişi tutsak alındı.¹⁰⁰

VII. Ordu karargâhı 53. Tümenden haber alamıyordu. III. Kolordu'da daha nehri geçememiş, nerede olduğu belli değildi. Yalnız 24. Tümen yanına gelmişti. 3. Süvari Tümenden gelen haberler iyi değildi. Bisan'daki Avustralyalı süvarilerin bir kısmı doğuya geçmişti. VII. Ordu karargâhı Hırbet Süleyhat'ta kurulmuştu. Karşıya geçebilenler giderek artsa da kuzeyden Avustralyalılarında nehri geçtiği haberi endişe doğurmuştu. 3. Süvari Tümeni başarılı olamamış, kuzeydeki tehdidi uzaklaştıramamıştı. Düşmanın kuzeyden baskısı artıyordu. Şam yolu kesilebilirdi. Hızla harekete geçmek, İrbit'e gitmek gerekiyordu. 23 Eylül akşamı harekete geçildi.¹⁰¹ Aralarında Hintli süvarilerin de olduğu Tuğgeneral Harbords yönetimindeki 15. Süvari Tugayı Hayfa'ya girdi. Filistin'in Akdeniz kıyısındaki son Osmanlı garnizonu da teslim olmuştu.¹⁰²

23 Eylül'de III. Kolordu karargâhı doğuya doğru ilerlerken her yönden düşman baskısı altındaydı. 4. Süvari Tümeni Bisan'da, 5. Süvari Tugayı güneyden İsmet (İnönü'nün) III. Kolordusu ve 8. Ordu'dan arta kalanları sıkıştırmışlardı. Top başına 10 atım, makineli tüfek başına 1000 atım cephane

⁹⁸ Perrett, *Megiddo 1918 The Last Great Cavalry Victory*, 57. Bruce *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*, 236

⁹⁹ Mirliya Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 285.

¹⁰⁰ Falls, Becke, *Military Operations in Egypt and Palestine*, 553.

¹⁰¹ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi*, IV. Cilt 2.Kısım, 671.

¹⁰² Perrett, *Megiddo 1918 The Last Great Cavalry Victory*, 59.

kalmıştı. VII. Ordu'ya bağlı 1. Tümen'in komutanı Alman Yarbay Hans Guhr'a diğer komutanları gelip askerlerin hasta olduğunu, dayanma güçlerinin kalmadığını, mevcut az miktardaki cephaneyle muharebe edilemeyeceğini, teslim olmaları gerektiğini belirtmişlerdi. Hans Guhr ise bu teklifi reddetmiş,¹⁰³ Kolordu Komutanı Albay İsmet Bey de *"bir daha teslimden söz eden olursa silahımı çekip vururum"* demişti. Böyle bir tutanağı getireni kendi elimle öldürürüm.¹⁰⁴

Takip Harekâtının Üçüncü Günü; 24 Eylül 1918

III. Kolordu Vadi Melih yoluyla ilerlemeye çalışıyor. Bisan güneyinde düşman süvarileri uzaktan seçiliyordu. Tek çare düşman süvarilerini yararak nehri zorla geçmek görünüyordu. 1. Tümen düşman süvarileriyle çatışarak sel yarıklarından geçmeye çalışıyordu. 11. Tümen daha güneydeydi. Düşman süvarisinden topçu ateşi açıldı.¹⁰⁵ Bazı askerlerin artık tahammülü kalmamış ve teslim olma isteği ortaya çıkmıştı. III. Kolordu hücum taburundan Hasan Remzi Fertan Bey de buna örnektir. 22/23 [Eylül], gece olmuştu. Bölüğü (Alman) Teğmen Adamis'e teslim ettim ve her ne pahasına olursa olsun bu gece Şeria'yı münasip bir yerden geçerek Şam'a doğru gitmesini söyledim. Hayvan yok, araba yok. Beni bu vaziyette götüremeyeceklerinden müteessir olan bölük erlerinden ayrılmak çok hazin ve acıklı oldu. Bazısını kucaklayabildim. Elimi öptüler ve dediğim istikamete yürüdüler. Orada bir taşınmış dibine oturdum ve onun ümidin kırıldığını duymaktan acı bir yeis ile çocuk gibi ağlamaya başladım, ağladım, ağladım... 200 metrelik aşağıda yol İngiliz postalarının seslerini işitiyordum. Hemen arkamda bulunan bir mağara önünden acıklı ve yaralı sesleri geliyordu. Tuzlu suyun kenarına oturdum. Beş gündür aç ve susuzdum. Bu su çok tuzlu içemedim. Kırılı mendilimi ıslattım. Nispeten acısı hafif olan sağ gözümü iyice ıslattım, sildim. Kanlar silinince biraz açıldı. Yanımdaki mağaraya gittim, burada benim gibi yaralı 28 subay yatıyordu. Mağara önünde bir çuval üzüm kuru gördüm. Bir avuç alıp yedim. Kırdığım dürbünün kılıfına da üzüm doldurup boynuma astım. Bu geceyi ve 23. gününü ve 23. ve 24. [Eylül] gecesini burada uyumakta, dertleşmekle geçirdik. 24. [gün] sabahı hemen 100 metre yakınımda duran ve bizim burada olduğumuzu bilen bir İngiliz süvari postası geldi, yürüeyebilen ve ata binecek gibi olanları ayırdı, beni de bir ata bindirerek Beyt

¹⁰³ Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, 206.

¹⁰⁴ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi*, IV. Cilt 2.Kısım, 675.

¹⁰⁵ Onalp ve diğerleri, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi*, IV. Cilt 2.Kısım, 676.

*Hasan'a gitmekte olan üsera kafilesine karıştırdı.*¹⁰⁶ Güneyden gelenler de XX. Kolordu'yu bırakıp 11. Tümen'e saldırdılar. 146. Alay burada esir oldu. Bu arada III. Kolordu karargâhı Şeria'yı geçebilmişti.

Şeria Nehri'nden Geçiş; 25-26 Eylül 1918

25 Eylül 1918 öğle vakti son kalan VII. Ordu birlikleri de (diğer bir ifadeyle Filistin'deki son Osmanlı birlikleri) İngiliz süvarileri ve Bedevilerin saldırısına uğrasalar da 50-60 metre genişliğinde suları delice akan Şeria nehrinden karşı kıyıya geçmeyi başardılar. *"Korkunç manzarayı unutamayacağım"* yazmıştı Guhr. *"Piyade silahlarının kurşunları ve düşen top mermileriyle kumlar havalanıyordu. Süvarisiz atlar, eşekler, ürkmüş develer etrafta başıboş bir şekilde koşuşturup duruyorlar, onların arasında askerler bir siper bulmak için can havliyle sağa sola koşuyor, bir kısmı ölümcül bir şekilde vurulup düşüyordu."*¹⁰⁷ Albay İsmet Bey'in III. Kolordu'yu Şeria nehrinden geçirmeyi başarması Mart 1917 sonunda Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın XIII. Kolordusunu batıdan gelen İngilizler ve doğudan gelen Ruslar arasından sıyrılarak Diyale nehrini geçişini anımsatmaktaydı.

Sabaha karşı önde XX. Kolordu ve arkada III. Kolordu birlikleri olduğu halde Evlun'a yola çıkıldı. 25 Eylül sabahı VII. Ordu karargâhı Evlun'daydı. Yol üzerindeki aşiretler genellikle düşmanca tutumla yiyecek içecek konusunda ikircikli davranırken Evlun'da Aşiret Reisi Şeyh Mahmud'un geri çekilen VII. Ordu'ya büyük yardımda bulunmasını Kurmay Başkanı Sedat Bey minnetle anmaktadır¹⁰⁸ Başkumandan Vekili Enver Paşa 21 Eylül 1918'te Yıldırım Ordular Grubuna çektiği telgrafta VIII. Ordu'nun yok olmasıyla oluşan durum nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın kalan iki ordunun komutanlığını birleştirip devralması yönünde önerisi vardı.¹⁰⁹ 25

¹⁰⁶ Hasan Remzi Fertan, *Harp Hatıraları*, Yay. Haz. Lokman Erdemir, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yay. 2016), 85.

¹⁰⁷ Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, 210-211.

¹⁰⁸ Göktaş L. Humud "7. Ordu birlikleri Komutanı Mustafa Kemal Paşa ve 400 Türk askeri Filistin'den çekilirken geçici barınma için bugün Ürdün'ün kuzeyinde kalan Aydın köyündeki HUMUD ailesi evindeki Misafirliği" (Erişim tarihi 4.5.2021)

<http://goktagmain.blogspot.com/2012/03/7-ordu-birlikleri-komutan-mustafa-kemal.html>

Şeyh Mahmud'un akrabası olduğunu belirten ilgili linkin sahibi ile bağlantı kurulmaya çalışılmış, yazı yayına hazırlanırken cevap alınamamıştı. İlgili sitede verilen bilgilere göre Mustafa Kemal Atatürk o zor günlerde kendini misafir eden Ürdün'deki Aydın köyün aşiret reisi dostu Mahmud Humud'a minnet ve şükranlarını belirtmek için 4 adet Cumhuriyet Nişanı göndermiştir. Sitede iki hafta misafir edildiği yazıyorsa da o şartlarda bu kadar uzun süreli kalma mümkün değildir. Muhtemelen Mustafa Kemal Paşa daha önceden de misafir olmuştu.

¹⁰⁹ "Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına 1- Sekizinci Ordunun son muhârebâtda uğradığı zâyiât-ı azîmeye binâen Grubun elde mevcûd kuvvetlerinden iki ordu teşkil edilmesini tasvîb-i sâmilere bırakıyorum. Böyle bir hâlde Mustafa Kemal Paşa Yedinci ve Sekizinci Ordulardan mürekkeb olacak olan

Eylül itibarıyla Mustafa Kemal Paşa VIII. Ordu'dan von Oppen kıtalarını, IV. Ordu'dan 3. Süvari Tümeni ve 24. Tümen'i de emri altına almıştı. El-Müzeyrib-Der'a savunma hattı temel hedefti.¹¹⁰ Birlikler 26 Eylül'e kadar Der'a'da toplanacaktı. Bu 19 Eylül'den sonraki ilk toparlanma çabasıydı. En sonunda III. Kolordu'nun Ajlun'a ulaştığı haberi alındı. Yeni Zelandalı General Chaytor kuvvetleri Amman'ı işgal ettiler. Türk birliklerinin savunması sonuç vermemişti. 25-26 Eylül gecesi Nablus civarından çekilen ve Şeria Nehri'ni geçen Mustafa Kemal Paşa'nın maiyeti, karargâhı ile Bedevilerin baskısıyla, demiryolu hatlarına sabotajlarıyla ağır kayıplar veren Mersinli Cemal Paşa'nın IV.. Ordu karargâhı ve ordusu hemen hemen imha edilmiş Cevat Paşa 26 Eylül'de Der'a'da buluştular. Bu buluşma cephenin çökmesinden sonraki ilk kriz toplantısıydı. Mustafa Kemal Paşa Mersinli Cemal Paşa'ya birliklerin tamamen dağıldığını, iki ayrı ordu halinde kalmak yerine, ikisinden birinin komutası altında birleştirilmesini önerdi. Cevat Paşa'nın elde kalan tek sağlam birliği von Oppen yönetimindeki Asya Kolu'nu da Liman von Sanders'e Şam'a çağırdığı için VIII. Ordu'nun herhangi bir katkısı olamazdı. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi zayıf kıtaların bir elden yönetimleri ile tehlikeli durumdan kurtulmak imkânı bahşedecekti. O şartlarda en makul görünen bu öneri Mersinli Cemal Paşa tarafından reddedildi. Cemal Paşa'ya göre her komutan kendi birliklerini yönetmeliydi. Hatta o gece IV. Ordu'nun Alman Kurmay Başkanı Molchio ile Mustafa Kemal Paşa arasında tartışma bile yaşanacaktı. Dolayısıyla 26 Eylül 1918 Der'a toplantısı krizi çözmemiş, herkes kendi başının çaresine bakmasının tescillenmesi olmuştu.¹¹¹

II. Kolordu kuzeye doğru çekiliyordu. Ancak Arap Kuzey Ordusu ve yerli halkın gerisinde kalmıştı.

Lawrence'in da olduğu Hecinsüvar kolları IV. Ordu'ya çok değerli saatler kaybettirmişti. VII. Ordu birlikleri Şam'a doğru geri çekilirken IV. Ordu Der'a-Muzeyrib hattını tuttu. Ancak kısa bir süre sonra çekilme kararı alınacaktı. Lawrence'in "Bilgeliğin Yedi Sütunu" adlı eserinin en çarpıcı bölümlerinden biri de öncülük ettiği Bedevilerle şimdi Suriye sınırları içerisinde kalan Tafas köyünde 27 Eylül 1918'de yaşananlar hakkındaki iddialarıydı. *"Erkek ve kadınların, dört çocuğun daha cesetlerinin yanından geçerek köye ilerledik. Gün ışığı altında çok pis görünüyorlardı. Yalnızlıklarına baktıkça şimdi ölümün ve dehşetin ne anlama geldiğini çok daha iyi anlıyorduk.*

bu ordunun kumandasını der uhde edebilir. Bu bâbdaki mütâlaa-i devletlerinin iş'ârını ricâ' ederim."
Bkz: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Temmuz 2016, Gn.Kur. ATASE Daire Başk. Yay., sayı 138.

¹¹⁰ Mirliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 281.

¹¹¹ Mirliva Sedat, *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*, 285-286.

Köyün dış evlerinin yakınında yüksek olmayan çamur duvarlar ve ağıllar vardı. Duvarın üzerinde kırmızı ve beyaz renkli bir şey duruyordu. Yakından bakınca bunun duvardan aşağı sarkan bir kadın cesedi olduğunu fark ettim. Testere ağızlı bir kasatura ile oraya mihlanmıştı... (Etrafımdaki Bedevilere) Yapacağınız en iyi şey bana getirebileceğiniz kadar Türk ölüsü getirmektir dedim.”¹¹² Oysa Tafas'ta yaşananlar Lawrence'in anlattığından farklıdır. Türklere karşı pek sempatisi olmadığı belli Arap tarihçi Suleyman Moussa sonradan konuştuğu Arap subayların açıklamalarına dayanarak Lawrence'in anlattıklarının doğru olmadığını yazmaktadır.¹¹³

Der'a – Şam yolu son derece zor şartlarda düzensiz bir şekilde geri çekilmeye çalışan Türk birlikleriyle doluydu. 1. Tümen'den Hans Guhr'un da yazdığı gibi geride kalanların, ayağa kalkamayanların susuzluktan, etrafta dolanan pek çok çakaldan ya da soygunculardan dolayı ölmeleri çok muhtemeldi. Der'a'ya 28 Eylül 1918'de ulaşan Avustralya 4. Süvari Tümeni Komutanı General Barrow bir tren dolusu Türk askerinin Der'a istasyonunda ya boğazı kesilerek öldürüldüğü ya da yaralı ve soyulmuş halde bırakıldığı manzara karşısında şok olacak, hatta Lawrence ile de tartışacaktı.¹¹⁴ 16. Tümen 125. Alay'dan ihtiyat zabiti Mehmet Dürdali Karasan Şeria nehrini geçebilen Der'a'dan sonra 400 kişilik çeşitli birliklerden toplanan ve Şam'a ulaşmaya çalışanların içerisindeydi. Binlerce bedevinin saldırısına uğramışlar, 50'ye yakın arkadaşı şehit edilmiş, geri kalanlar çıplak çölün ortasında bırakılmışlardı. Kurtulabilenler daha ileride çadırlar gördüler. Kendilerine seslenen ileride Irak başbakanlığı da yapacak Nuri Paşa idi. “Hoş geldiniz arkadaşlar” demişti. Ben Osmanlı mekteplerinin yetiştirdiği bir zabitim ve Irak Cephesi'nde bir kolordunuzun erkânıharbi idim. Fakat Türklerin Araplara yaptıkları muamele beni mensup olduğum milletimin saflarına geçmeye mecbur etti. Şimdi kumandanıyım, ismim de Nuri Paşa'dır” dedi. Devamla, “Sizin mekteplerinizden çıkmış bir zabit olduğum ve ordunuzda uzun müddet vazife gördüğüm için ne de olsa sizi bu halde görmek beni çok üzdü ama elimde bir çare yok” ve “Bu gibi haller askerlerin başına gelebilir. Bir asker de her şeye tahammül etmesi lazım geldiğini takdir edersiniz” dedi.¹¹⁵ Lawrence çoğu saldırıda bizzat bulundu. Beklediği gibi Şam'da toparlanmak mümkün olmadı. Faysal'a bağlı Arap Kuzey Ordusu birlikleri

¹¹² Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 256-257.

¹¹³ Suleyman Moussa, *T.E.Lawrence, An Arab View*, (London: Oxford University Press, 1966), 203.

¹¹⁴ Perrett, *Megiddo 1918 The Last Great Cavalry Victory*, 72.

¹¹⁵ Mehmet Dürdali Karasan, *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Harbi Hatıraları*, Haz. Şeref Karabağ, (İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 2020), 100-101.

30 Eylül günü yerli halkın sevinç gösterileri arasında şehre girerken İngiliz ve Avustralyalı süvariler şehrin dışında beklemeyi tercih edeceklerdi.

Nablus sonrası felakete uğrayan birliklerden biri de Maan'daki 2. Kolordu kıtalarıydı. Bu bağlamda Türk resmi tarihinde pek bahsedilmeyen Ziza olayına da değinmek yerinde olacaktır. 25 Eylül 1918'de Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri IV. Ordu'nun savunduğu şimdiki Ürdün'ün başkenti Amman'a girdiler. Bu arada 219 km güneyde, Maan'da bulunan 2. Kolordu birlikleri de kuzeye doğru geri çekilmeye başlamışlardı. Amaçları Amman üzerinden demiryolu hattı ile daha kuzeye gidebilmektir. Ancak Amman'ın düşman eline geçmesiyle IV. Ordu'nun diğer unsurlarıyla bağlantıları kesilmişti. Amman'ı ele geçiren Yeni Zelandalı General Chaytor güneyden yaklaşık 5000 kişilik bir Türk birliğinin gelmekte olduğunu öğrenince hazırlıkları yapmış, Avustralya 1. ve 2. Hafif Süvari birlikleri Amman yolunu kapatmış, su kaynakları tutulmuş, daha kuzeye geçiş imkânsız hale getirilmişti. Hava keşifleri Türk birliklerinin şimdiki Amman Havalimanı'na yakın Hicaz Demiryolu istasyonu Ziza'ya geldiklerini bildiriyordu. Türk birliklerinin üzerine bildiri atılmış, akşama kadar teslim olmadıkları takdirde bombalanacakları belirtilmişti. Ancak başka bir gelişme işin gidişatını değiştirdi. Beni Sakr kabilesine mensup 10.000 kadar Bedevi Ziza'da II. Kolordu'yu çevirmişti. Çevrelerinde gezerek, bağırıp çağırıp havaya ateş açarak gösteri yapmaktaydılar. Bedevilerin saldırması demek çölün ortasında soyularak, işkence edilerek ölümden başka bir şey değildi. Bu arada Teğmen Cameron komutasındaki 200 kişilik Avustralyalı süvari grubu Türk tarafının karşısına çıktı: Komutan Ali Vehbi Bey(?)¹¹⁶, Cameron'a silahlarını teslim ederse Bedevilere karşı savunmasız kalacaklarını kendilerini koruyabilecek yeterince güçlü bir İngiliz birliği gelmediği müddetçe teslim olmayacaklarını belirtti. Cameron durumu geriden gelen diğer grubun komutanı Albay Rylie'e bildirmişti. Bedeviler saldırıya hazırlanmaktaydı. Durum kritikti. Albay Rylie Türklere silah bırakırsa bu kadar kuvvete karşı koruyamayacağını anlamıştı. Önce Bedevi şeyhlerle görüşmüş, Bedevi ileri gelenlerinden iki kişiyi yanına alarak Türklerin kampına girmiş, ani bir kararla Bedevileri rehin aldığını bildirmişti. İleri gelenleri rehin alınınca Beni Sakrlar harekete geçmediler. 27 Eylül 1918 gecesi Türk askerleri ile Avustralyalılar birlikte elde silah beklediler. Türk askerlerinden 8'e 1 daha az olmalarına rağmen Avustralyalılarla bir sürtüşme yaşanmamıştı. Sabah Yeni Zelanda Tugayı Ziza'ya varmış, II.

¹¹⁶ İsmet Görgülü ilgili çalışmasında o dönemde Albay Şevket Bey'in 2. Kolordu Komutanı olduğunu yazıyor. (İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, (Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, 1993), 153.

Kolordu'nun 5000 Türk asker silahları 13 sahra topu, 30 makineli tüfek, büyük miktarda cephane de bırakarak teslim olmuştu. Bedeviler hayal kırıklığı içerisindeydiler.¹¹⁷ Ne yazık ki aynı tarihlerde özellikle Der'a-Şam arasında dağınık bir şekilde çekilenler bu kadar şanslı değildi. Ziza Olayı da Nablus yenilgisinin pek bilinmeyen acı hatıralarından birisidir.

Nablus Meydan Muharebesi ve izleyen günlerde İngiliz kaynakları Türk tarafından 75.000 esir aldıklarını belirtiyor. Fahri Belen bu rakamın bir kısmının geri hizmette bulunan görevlilerden oluştuğunu belirtmektedir. 19 Eylül 1918'de başlayıp 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar olan zaman diliminde Yıldırım Ordular Grubu'nun muharip gücünün dörtte üçünün imha edildiğini söyleyebiliriz.

Yenilginin Muhasebesi; Günümüze Kadar Süren Nablus Tartışmaları

I. Dünya Savaşı Filistin Cephesi'ndeki ağır yenilgi mütarekeden hemen sonra gazetelere de yansımıştır. 1950'lerde bahsedilen iddialarda bulunan Cevat Rifat Tasvir-i Efkar gazetesinde 23 Kasım 1918'den itibaren (Mondros Mütarekesi imzalandıktan 24 gün sonra) "Suriye Hezimet-i Faciası ve Sebepleri" başlıklı 14 bölümlük tefrika halinde yazmaya başlamıştır. İlginçtir; kişisel suçlamalardan ziyade cephedeki çatışmalar, iase ve sıhhiye vaziyetleri, Türk ve Alman subaylar arasındaki ilişkiler vs. gibi kişisel suçlamalar içermeyen daha çok teknik anlatıma dayalı bilgilerdir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu tefrikaya itiraz etmiştir. Gazetenin ilgili nüshası bulunamadığı için neye itiraz ettiği şimdilik meçhuldür.¹¹⁸ Cevat Rifat Atilhan, 1950'li yıllarda Büyük Doğu dergisinde, önceki yazdıklarından çok farklı bir şekilde, VII. Ordu komutanı olan Mustafa Kemal Paşa hakkında orduyu haber vermeden geriye çektiği, bundan yararlanan İngilizlerin VIII. Ordu'yu imha ettiğini, hatta daha da ileri giderek Mustafa Kemal'in İngilizlerle anlaşacağını yazacaktı.¹¹⁹ Cevat Rifat Atilhan'ın iddialarına daha

¹¹⁷ Henry Gullet, *The Australian Imperial Force in Sinai and Palestine 1914-1918*, (Sydney, Angus & Robertson, 10th edition, 1941), 724-727.

¹¹⁸ Cevat Rifat, 4. Ordu Yaveri "Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Suriye Cephesinin Çöküşü" Yayına Hazırlayan Celil Bozkurt, (Ankara: Altınordu Yayınları, 2019) Aynı eserde eski IV. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'nın da Mustafa Kemal Paşa'nın henüz bilemediğimiz cevabını eleştirdiğini öğreniyoruz. (s.25) Mersinli Cemal Paşa (Nablus hezimet-i sırasında yaveri olan)Yzb. Cevat Rifat'a bu yazıları kendisinin yazdırmadığını, ortada bir mağlubiyet olduğunu ve komutanların bunun hesabını vermeye mecbur olduğunu yazıyor. Kanımızca Mustafa Kemal Paşa bir Yüzbaşının bu konuda kalem oynatmasını uygun görmemiş ve komutanı tarafından bu yazının yazdırıldığını düşünmüş olmalı.

¹¹⁹ Cevat Rifat Atilhan, *Filistin Suriye Cephesi'nde Kahramanlar ve Hainler*, Derin Tarih Dergisi Eki, Eylül 2013.

önce ilgili çalışmada cevap verilmişti.¹²⁰ Silah arkadaşları hakkında aradan 32 yıl sonra bu ifadeleri yazanın aksine Osmanlı VII. Ordusunda görev yapan bir Alman subay, bırakın çekilmeyi VIII. Ordu'nun çöktüğünü, Avustralyalı süvarilerin genel karargâhı bastığını VII. Ordu'yu geriden çevirmeye başladığı saatlerde bile Türk silah arkadaşlarının nasıl kahramanca çarpıştıklarını anlatacağı. *“Merda muharebesinin yapıldığı gün 1. Tümen'in tarihinde ilelebet şanlı bir gün olarak kalacaktır. Kahraman Osmanlılar, kavurucu sıcakta -termometre ölçeye doğru 50 °C'yi gösteriyordu- iase olmaksızın, kıt bir suyla, karşı tarafın sayıca kat kat üstün olmasına rağmen beş saldırıyı püskürtmüşler ve düşmana bir karış toprak vermemişlerdi. Düşmandan sıyrılmak yukarıdan gelen emir üzerine ve emsal teşkil edecek bir düzen içinde yapılmıştı. Bugün Arap takviyeler de kahraman Türkler gibi aynı dayanıklılığı ve aynı cesareti göstermişlerdi.*¹²¹

Doğru olmayan bu iddiaların bugün bile dillendirilmesi üzücü. Allenby ilk anda VII. Ordu'yu değil VIII. Ordu cephesini çökertti. VII. Ordu bir gün sonra 20 Eylül 1918'de sağ yanının ve kuzeyinin İngilizlerce çevrilmesi üzerine geri çekilmeye başlamak zorunda kaldı. Genel çekilme emri ana saldırı başlamasından 33 saat 15 dakika sonra verildi. Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinin Nablus'tan ayrılması akşam 18.00'i bulacaktı. İngiliz-İrlanda 10. Tümen'i Nablus'a 21 Eylül 1918'de girebilecekti. 1. Tümen'in Komutanı Hans Guhr'un yazdığına bakılırsa aslında VII. Ordu'nun çok daha önceden çekilmesi gerekiyordu. Karargâhlar arasında iletişimin sık sık bozulması IV. Ordu karargâhında görevli bir subayın yıllar sonra hayal gücünü bir hayli zorlamış olmalıydı.

¹²⁰ Nuri Karakaş, “Nablus Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa, İthamlar ve Gerçekler” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII 2, 2018, 481-519.

¹²¹ Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, 199.

Sonuç

Bu çalışmada tarihimizin en ağır yenilgilerinden biri genel hatlarıyla ortaya konmuş, bu trajedi de akla takılan bazı sorulara da cevap aranmaya çalışılmıştır. Şüphesiz ki; yenilgiler popüler kültürde pek hatırlanmak istenmese de aslında ileriye yönelik bir çok ders barındırırlar, ayrıca yine Nablus trajedisinde olduğu gibi umutsuz anlarda bile esir olmamak için çabalayan, mücadele edenlerin hatıralarını da yaşatmamıza vesile olurlar.

İngiliz tarihi Allenby'nin başarısını över. Uzayıp giden karşılıklı siper hatlarının arasında birbirine umutsuzca saldıran, ağır topçu ve makineli tüfek ateşi altında ölen binlerce askerle karakterize I. Dünya Savaşı'nda Allenby gibi çarpıcı başarılar elde eden, savaşın kaderini değiştiren komutan sayısı azdır. Bu savaşın en iyi generallerinden biri olduğu, daha sonraları II. Dünya Savaşı'nda kendini gösteren "Blitzkrieg" operasyonlarının ilk uygulayıcısı olduğunu kabul edilir. Ancak Nablus'un büyüüne kapılmayan, Filistin Harekâtı'nı genel olarak eleştiren askeri tarihçiler de vardır. Peter Hart Filistin cephesinin 1.200.000 kişiyi bağladığını, 51.451 kişinin hayatını kaybettiğini, 550.000 kişinin de hastalıklardan dolayı savaş dışı kaldığını belirtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanlardan sadece kısa bir süre önce teslim olduğu göz önüne alındığında Filistin cephesinin böyle büyük bir askeri harekatla açılması gereksizdi yorumu da dikkate değerdir. Kudüs'ü almak Filistin'e cephe açılmasını haklı çıkarmıyordu. Zira nihai sonuç Batı cephesinde alınacaktı.¹²²

Allenby ne kadar stratejik deha olursa olsun karşısındaki Osmanlı Ordusu'nun da gerek nicelik gerekse nitelik olarak çok kötü durumda olduğu ortadadır. Askerin fiziksel ve moral açıdan çok kötü durumda olduğunu belirtmiştik. Harp tarihçisi Fahri Belen "*Orduları birbirine denk cephelere yaymak suretiyle her deliği kapamak isteyen zihniyet neticesinde, düşman herhangi bir yerde kuracağı ağırlık merkezi ile cepheyi istediği yerden yarabilecek durumda idi.*" diye yazar. Belen'e göre tümenlerin üçte biri lağvedilmeli 3 kolordulu bir ordu kurarak Şeria doğusuna bir süvari ve bir tümen bırakılmalıydı.¹²³

Türk savunması daha esnek olabilseydi bu kadar çabuk bir şekilde dağılma olmayabilir, Gazze'de olduğu gibi düzenli bir ricat tümen seviyesindeki kuruluşların topyekûn imhasını önleyebilirdi. Liman von Sanders'in Batı cephesi tecrübesi olsa, bu şekilde bir savunma düzeni seçmezdi. Nitekim Erickson, Liman von Sanders'i selefi Falkenhayn ile

¹²² Hart, *Great War*, 409.

¹²³ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 64.

karşılaştırır ve Falkenhayn'ın III. Gazze sonrası çekilişte daha esnek bir savunma ile birliklerin imhasını önlemesini örnek gösterir.¹²⁴ Erickson ayrıca Alman (ve Osmanlı doktrinine göre) kolordu ya da ordu seviyesinde etkili karşı taarruzlar yapılması gerektiğini bildirir. Tankların kullanımı nedeniyle benzettiği 8 Ağustos 1918 Amiens muharebesinde Almanları imha olmaktan kurtaran da buydu. Bu ilke ayrıca Alman ve Osmanlı harekât doktrinlerinin ayrılmaz parçasıydı.¹²⁵

Yine, Nablus'tan sonraki çekilme sürecinde 26 Eylül 1918'deki Der'a'daki ordu komutanları toplantısında Mustafa Kemal Paşa'nın tek elden yönetme teklifi kabul edilseydi sonuç değişebilir, felaketin boyutu bu kadar büyük olmazdı. Türk tarihinin en ağır mağlubiyetlerinden biri olan Nablus (Megiddo) Muharebesi'nin kaybedilmesinin Erickson'a göre 3 temel nedeni vardır: Birincisi stratejik düzeyde arazi Kafkas ve Çanakkale cephelelerine göre daha uygundu. Harekât düzeyinde Allenby'nin kolordu büyüklüğündeki birlikleri aldatma ve yığınak amacıyla muharebe alanında kaydırmasına yeterli mesafeler bulunuyordu. Allenby sayesinde 1917-1918 yıllarında İngiliz Ordusu temel muharebe alanı düzeyindeki taktik tekniklerde muazzam ilerlemeler sağlamıştı.¹²⁶ 1500-2000 tüfeği olan zayıf Türk tümenlerinin 10 km'lik bir cepheyi savunamayacakları belliydi. Batı cephesinde dolgun kadrolu Alman tümenleri bile bunu yapamıyordu.¹²⁷

İsraili Askeri Tarihçi Yigal Sheffy'e göre Megiddo Muharebesi daha harekât başlamadan hasım kuvvetin dengesini bozma (destabilizasyon) konusunda güzel bir örnektir. Saldırı başlamadan aylar öncesinden başlayan algı (Şeria Vadisi üzerinden saldırma algısı), saldırı başlar başlamaz İngilizce yazımdaki haliyle 3-C'yi (Command (Komuta) – Control (Kontrol)-Communication (İletişim))etkisiz hale getirmektir. Bununla Nasıra'daki genel karargâhın komutanlık yeteneği, birliklerini kontrol ve iletişimi süratle felç edilmişti.¹²⁸ Afula'daki haberleşme istasyonunun yok edilmesi, Liman Paşa'nın hızla gelişen olaylarla ilgili karar vermesinin engellenmesi, ordularıyla iletişiminin engellenmesi ve bizzat kendisinin hedef alınması söz konusuydu. Nitekim ilk iki amaç kısa sürede gerçekleştirilmiş, Nasıra

¹²⁴ Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Çev. Tanju Akad, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 270-271.

¹²⁵ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kütul Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009) 239.

¹²⁶ Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum*, 271.

¹²⁷ Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri*, 67.

¹²⁸ Sheffy, *Destabilizing the Enemy*, 172-201.

baskınından ise Liman Paşa kurtulmuştu. Burada özellikle IV. Ordu'nun duruma da dikkat çekilmelidir. 20 Eylül 1918'de cephenin yarıldığı haberi gelmesine rağmen öyle görünüyor ki; 21 Eylül öğlene kadar IV. Ordu karargâhı durumun ciddiyetinden tam haberdar değildi. Aynı günün akşamı gelen hareket emri sonraki günlerde IV. Ordu birliklerinin felaketiyle sonuçlanacaktı. Oysa 3. Süvari Tümeninin çok daha önce den Ed-Damiye ve Bisan Jisr al Majami geçitlerini tutması geçişi daha güvenli kılacak, Avustralyalı süvarilerin bu kadar kolay esir almasını önleyecekti.

Erickson'un Nablus muharebesini operasyonel açıdan Amiens'e benzetse de, kanımızca bu benzetmesinin başka bir yönü de İttifak devletlerini 1918'in ikinci yarısından itibaren çökerten birbiri ardına saldırıların hemen hepsinde (Batı Cephesi-8 Ağustos 1918 Amiens'te Alman ordusunda, Makedonya cephesi-15 Eylül 1918 Dobro Pole'de Bulgar ordusunda, Filistin Cephesi- 19 Eylül 1918 Nablus'ta Osmanlı ordusunda ve İtalya cephesinde 30 Ekim 1918 Vittorio Veneto'da Avusturya-Macaristan ordusunda) toplu teslim, silah bırakma olaylarının sık görülmesidir. Nablus muharebesi ile ilgili her iki tarafın kaynaklarında da bu konuda çok sayıda gözlem vardır. Liman von Sanders'te özellikle VIII. Ordu cephesinde bu kadar hızlı bir çöküş beklemiyordu. Özellikle 19. Tümen'in diren(e)memesine çok şaşırılmıştı.¹²⁹

Liman Paşa'nın ilk planda verilen istihbarata güvenmemesinin en önemli nedeni Der'a ve çevresindeki istasyonlarda aynı saatlerde gelen Arap kuzey ordusunun baskın haberleriydi. İngiliz tarih yazımında son dönemde giderek artan şekilde vurgulansa da Türk tarih yazımında bu saldırıya yeterince yer verilmediği görülüyor. Oysa Arap kuzey ordusu ve İngiliz subaylarınca desteklenen bedevi güçlerin IV. Ordu gerilerine sızması, demiryolu istasyonlarını havaya uçurması Kuzey Filistin'deki saldırıya karşı yeterince yanıt verilememesinin en önemli nedenlerinden biriydi. Liman Paşa kuvvetli ihtiyatlarını burada kullanmış, karargâhı baskına uğrayacak kadar savunmasız kalmıştı. Şeria saplantısı da ağır yenilgiyi hazırlamıştı.

Liman Paşa'nın ilk gün geçitlerin tutulması emri ise bir türlü yerine getirilememiş, 3. Süvari Tümeni çok geç harekete geçmişti. Mersinli Cemal Paşa'nın diplomatik girişimi başarıya ulaşıyorsa kayıplar azalır mıydı? Bu sorulara cevap vermek kolay değil. Mersinli Cemal Paşa'nın Faysal ile ısrarla uzlaşma zemini araması (hatta Mustafa Kemal Paşa'nın da bunu desteklemesi) bu bozgunda nispeten az hasarla çıkış imkanı doğurabilirdi. Ancak görünen o ki; İstanbul Faysal'ın tekliflerini değerlendirmeye bile almamıştı.

¹²⁹ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 336.

Bu yazı hazırlanırken anılarda, raporlarda iki ayrı şimdiye kadar bilinmeyen şehitlik izlerine rastlandı. 1. Tümen Komutanı Hans Guhr Nablus'un 10 km kadar güneybatısındaki Kefr Haris köyünde şehitlikten bahsediyor.¹³⁰ İngiliz kayıtlarından da İngiliz 2. Leicestershire taburunun Mesudiye güneyinde Samaria istasyonu (şimdiki Sebastia)yakınlarında şehitlerimizi gömdüklerini belirtiyor.¹³¹ Kuşkusuz muharebe ile ilgili yeni yorumlar yapılacaktır. Ancak Filistin'de sahipsiz kalmış Türk şehitliklerinin yeniden inşası için girişim başlatılması gerektiğini vurgulayarak bu yazıyı bitirmek yukarıda anlatılan türlü zorluklarla vatan savunmasının bir parçası olmuş isimsiz askerlerimize bir vefa borcumuzdur diye düşünüyorum.

¹³⁰ Guhr, *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*, 189.

¹³¹ Nigel Atter, *With Valour and Distinction, The Actions of the 2nd Battalion, Leicestershire Regiment 1914-1918*, (Warwick: Helion Company, 2019) 129.

Kaynakça

- Allawi, A. *Irak Kralı Faysal*. (Çev. Hakan Abacı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2016.
- Arıkan, İbrahim. *Harp Hatıralarım*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi. "Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi ve Mustafa Kemal Paşa". Ankara: Gn.Kur. ATASE Daire Başk. Yay. Sayı 138, 2016.
- Atilhan, C. R. 4. Ordu Yaveri "Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Suriye Cephesinin Çöküşü" (Yayına Hazırlayan, Celil Bozkurt), Ankara: Altınordu Yay., 2019.
- Atilhan, C. R. *Filistin Suriye Cephesi'nde Kahramanlar ve Hainler*. İstanbul: Derin Tarih Dergisi eki, 2013.
- Atter, N. *With Valour and Distinction, The Actions of the 2nd Battalion, Leicestershire Regiment 1914-1918*. Warwick: Helion Company, 2019.
- Barr, J. *Çöl Ateşi. Lawrence ve Britanya'nın Arabistan'daki Gizli Savaşı 1916-1918*. (Çev. İrem Sağlamer), İstanbul: Pegasus Yay., 2020.
- Belen, F. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*. V. Cilt 1918 Yılı Hareketleri, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1967.
- Bruce, A. *The Last Crusade The Palestine Campaign in the First World War*. London: John Murray Publishers, 2003.
- Erickson, E. J. "Size Ölmeyi Emrediyorum" *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*. Çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yay., 2003.
- Erickson, E.J. *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kütul Amare, Gazze ve Megiddo Muharebeleri*. (Çev. Kerim Bağrıaçık), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2009.
- Falls, C., Becke A.F. *Military Operations in Egypt and Palestine: From June 1917 to the End of the War: Part II, History of the Great War Based on Official Documents, Official History of the Great War*. Vol. 2, London: His Majesty's Stationery Office, 1930.
- Falls, C. *Armageddon The Final Palestinian Campaign of World War I*. Philadelphia: University of Pensilvania Press, 2003.
- Faulkner, N. *Lawrence of Arabia's War*. New Haven, London: Yale University Press, 2016.
- Fertan, H. R. *Harp Hatıraları*. (Yay. Haz. Lokman Erdemir), İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları 2016.
- Görgülü, İ. *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., 1993.
- Gühr, H. *Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza*. (Çev. Eşref Bengi Özbilgen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2007.
- Gullet, H. *The Australian Imperial Force in Sinai and Palestine 1914-1918*, (Sydney, Angus & Robertson, 10th edition, 1941.
- Hart, P. *Great War*. London: Profile Books, 2014.
- Johnson, R. *Lawrence of Arabia on War, The Campaign in the Desert*. Oxford: Osprey Publishing, 2020.
- Karasan, Mehmet Dürdalı. *Paşam Nereye Kadar Çekileceğiz, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Harbi Hatıraları*. (Haz. Şeref Karabağ), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Kressenstein, v.K. *Son Haçlı Seferi-Kuma Gömülen İmparatorluk*. (Çev. Tahir Balaban), İstanbul: Yeditepe Yay., 2007.
- Larcher, M. *Büyük Harpte Türk Harbi Cilt 2, Nakil ve Tahşiye eden Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad*. (1928 baskısını Yay. Haz. Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, 2. Cilt.
- Lawrence, T.E. *Bilgeliğin Yedi Sütunu*. (Çev. Bilal Çölgeçen), C. III, İstanbul: Chivi Yazıları Yayınevi, 2004.

- Mirliva Sedat. *Filistin'e Veda; Yıldırım Orduları Bozgunu*. (Yay. Haz. Kemal Gürülkan), İstanbul: Yeditepe Yay., 2009.
- Moussa, S. T.E. *Lawrence, An Arab View*. London: Oxford University Press, 1966.
- Murphy, D. *The Arab Revolt 1916-18, Lawrence set Arabia ablaze*. Oxford: Osprey Publishing, 2008.
- Onalp, K. Üstünsoy, H. Dengiz, K. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Sina - Filistin Cephesi, IV. Cilt 2.Kısım*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 198.
- Perrett, B. *Megiddo 1918 The Last Great Cavalry Victory*, Oxford: Osprey Publishing, 1999.
- Polat, Ü. G. *Türk-Arap İlişkileri. Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Sanders, L.v. *Türkiye'de Beş Sene - Askeri Tarih Encümeni Cevaplarıyla*, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yay., 2006.
- Sheffy, Y. "Destabilizing the Enemy - The Raid on Nazareth 19 September 1918" *Great War and Palestine*, (Edited by Eran Dolev, Yıgal Sheffy, Haim Goren), I.B.Tauris, 2014.
- Sorguç, İ. *Bu Defa Ne İçin Harp Edeceğimi Biliyorum; Filistin Cephesi ve İstiklal Savaşı Hatıraları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2009.
- Vecihi Bey. *Erkan-ı Harp Binbaşısı, Filistin Ricatı*. (Yayına Hazırlayan Murat Çulcu), İstanbul: Arba Yayınları, 1993.
- Wavell, A.P. *The Palestine Campaigns*, London: Constable&Co Limited, 1938.

Makaleler

- Karakaş, N. Nablus Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa, İthamlar ve Gerçekler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII 2, 2018, 481-519.

Elektronik Kaynaklar

- <http://goktugmain.blogspot.com/2012/03/7-ordu-birlikleri-komutan-mustafa-kemal.html>
(Erişim tarihi 4.5.2021)
- Yılmaz, T. *The Battle of Musallebe, 14 July 1918, A Failed Turkish-German Joint Attack on the ww1 Palestine Front*, <http://www.geliboluyuanlamak.com/964-the-battle-of-musallebeh-14-july-1918-a-failed-turkish-german-joint-attack-on-the-ww1-palestine-front-tuncay-yilmazer.html>

Başlık/ Title: 1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu

Yazarlar/ Authors
Tuğçe Ersoy Ceylan

ORCID ID
0000-0001-5478-3539

Bu makaleye atf için / To cite this article: Tuğçe Ersoy Ceylan, 1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.9 (2021): 77-107.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 14.05.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

SCIENTIFIC INDEXING

CEEOL

DRJI

İSAM

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Tuğçe Ersoy Ceylan *

1948: Mekân-kırım Yoluyla Unutma Rejiminin Kuruluşu

Özet: Çalışmada belleğin topografyaya bağlı olmasından hareketle İsrail'in mekânı silerek sembolik olanı (kimlik bilincini) yok etmeye çalıştığı, bunun için çift yönlü bir unutma rejimi dayattığı öne sürülmektedir. Çalışma mekâna dair belleğin yitimi üzerinden 1948 ve sonraki dönemde Filistinli geçmişin izlerinin silinme süreçlerini ele alacaktır. Bu bağlamda Filistinli kolektif hafızasını silmeye dayalı unutma dinamikleri ile Yahudi kolektif hafızasının inşasına dair hatırlama dinamiklerinin eş zamanlı işlediğini göstermeye çalışacaktır. Çalışmada *Sabra*nın kolektif bellek inşası için Filistinli kolektif hafızasının mekân-kırım yoluyla nasıl unutulmaya ve silinmeye maruz bırakıldığı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mekân-kırım, Bellek-kırım, Nekbe, Unutma rejimi, Kolektif hafıza, Sabra.

1948: The Formation Of The Regime Of Forgetting Via Spaciocide

Abstract: In line with the fact that memory depends on topography, the study argues that by realizing spaciocide on Palestinian space emptied during the 1948 Nakba, Israel has imposed a double-sided regime of forgetting. The study will elaborate the processes of the erasure of Palestinian history via loss of collective memory from 1948 onwards. Within this context, the study will seek to reveal that the dynamics of forgetting aspiring the erasure of Palestinian collective memory function simultaneously with the dynamics of remembering concerning the construction of Jewish collective memory. Therefore, the study will analyze how Palestinian collective memory is subjected to forgetting and erasure by the regime of forgetting via spaciocide in order to construct the collective memory of the New Jew, Sabra.

Keywords: Spaciocide, Memoricide, Nakba, Regime of Forgetting, Collective Memory, Sabra.

* Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir Demokrasi Üniversitesi, tugce.ersoy@idu.edu.tr, Orcid-Id: 0000-0001-5478-3539

Unutkanlık bir ulusun ortaya çıkabilmesi için elzemdir.

Renan (1882)

Giriş

Hobsbawm geçmişin yıkımının, daha doğrusu kişinin şu anki deneyimlerini önceki nesillere bağlayan toplumsal mekanizmaların yıkımının yirminci yüzyılın en karakteristik olgularından biri olduğunu öne sürer.¹ Hafızanın silinmesi, belleğin yitimi şimdi ile geçmiş arasındaki bağın kopması anlamına gelir ve böylesi bir kolektif amnezi kişilerin, grupların ve toplumların köksüzleşerek kimliksizleşmesine neden olur. Varoluşumuzu temellendiren en yaşamsal soru olan ‘ben kimim?’ cevaplanamadığı takdirde ontolojik güvensizlik hâsıl olur, var oluşun güvenliği tehlikeye girer.² Kimliğin güvenliğini sağlayan bu devamlılık bir kez kopmayagörsün ortaya çıkacak endişe ve korkuyu bertaraf etmek ve geçmişle bağı yeniden kurmak için bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadele başlayacaktır. İşte bu mücadele Hobsbawm’ın aşırılıklar çağı olarak nitelediği yirminci yüzyılda; savaşlar, katliamlar ve yıkımla yitirilen geçmişle bağ kuramayarak, daimi şimdiki zamanda dolanıp duranların hafızasını yeniden bulma mücadelesidir. Unutkanlık belirli bir hatırlama fikrine dayanır; bu yüzden unutmayı açıklığa kavuşturmak için hatırlama fikrinin de betimlenmesi gereklidir.³ Bu doğrultuda unutmaya direniş, belleği bu yüzyılın en önemli konusu ve çalışma alanı haline getirmiştir.

Bu açıdan bellek pasif bir depolamadan ziyade bilgileri aktif bir şekilde yapılandıran, boşlukları uygun bir şekilde dolduran, ekleme ve çıkarmalar yapan yapılandırıcı bir işlevsellikçe sahiptir.⁴ Bellek çalışmalarında Halbwachs bireysel bellekten ziyade kolektif belleğe vurgu yapmış; toplumların bireyler gibi belleğe sahip olduğunu, kolektif belleğin olayları belli şekilde kodlayarak, bunları belli hedeflere hizmet edecek şekilde düzenlendiğini böylelikle toplumların kolektif bellek aracılığıyla geçmişleriyle ilgili ortak bir temsil oluşturduklarını öne sürmüştür.⁵ Şüphesiz kolektif belleğin aktarımında mekânın yeri yadsınamaz. Zira

¹ Eric Hobsbawm, *Aşırılıklar Çağı* (İstanbul: İmge, 2005), 22

² Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Palo Alto, CA: Stanford University Press, 1991), 47.

³ Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011), 14

⁴ Pascal Boyer, *Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri*, *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde, ed. Pascal Boyer ve James V. Wertch (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 16

⁵ Maurice Halbwachs, *Kolektif Hafıza* (Ankara: Heretik, 2017)

mekânlar bellek mahalleridir; belleğin topografik metinleri, 'mnemotop'larıdır.⁶ Yerler hatırlanmak istenen öğelerin zihinsel görüntülerinin belli bir düzen dâhilinde üzerine oturtulacağı bir işlev görür. Zihinsel olarak buralar ziyaret edildiğinde, bu yerler içinde yüründüğünde, hatırlanmak istenen öğeler de hatırlanmış olur. Diğer bir deyişle mekân, hatırlanması gereken şeylerin düzenini muhafaza eder.⁷ Gerçekten de geçmiş, içinde bulunduğumuz fiziksel ortam tarafından korunmuyor olmasaydı ona ulaşabildiğimizi anlayamazdık; bu yüzden Halbwachs uzamsal bir çerçevede gelişmeyen hiçbir kolektif hafızanın bulunmadığını öner sürer.⁸ Mekân, fiziksel çevre içinde yaşamakta olanların veya geçmişte orada yaşamışların izlerini taşır:

"Mekân grubun izini taşır ve grup da onunkini. Demek oluyor ki, grubun bütün hareketleri uzamsal terimlere tercüme edilebilir ve kapladığı mekân da bütün terimlerin bir araya toplanmasından ibarettir. Bu mekânın her veçhesinin, her ayrıntısının yalnızca grup üyelerinin anlayabileceği bir anlamı vardır çünkü uzamın grup tarafından işgal edilen her bölümü kendi topluluklarının yapısının ve ömrünün çok çeşitli yönüne tekabül eder."⁹

Mekânlar bellek taşıyıcılarıdır çünkü mekânın kodlama gücü vardır. Evler, sokaklar ve buralarda oturanlar arasındaki ilişki rastlantısal ve kısa süreli değildir. Mekân içinde gerçekleştirdiğimiz etkileşimler hafızamızda topografik kodlar olarak yer eder. Bu yüzden söz konusu etkileşimleri bulunduğu yerden bağımsız anımsamayız. Bir kişi, uzuvlarına ya da evine hâkim olduğu gibi yaşadığı şehrin yollarına, coğrafi özelliklerine ve bölgelerine de hâkimdir. Nasıl ki bir uzvunu kaybettiğinde kendi bedenine hâkim olamaması üzücü ve acı veren bir felaket ise, kişinin yaşadığı yere, oradaki yollara, ağaçlara, kayalıklara, tepelere, platolara artık hâkim olamaması da aynı derecede bir felakettir. Zira duyularımız mekânda yer kazanır ve ona anlam katar. Bu yerleşmişlik hissi ile oluşan alışkanlığın travmatik bir biçimde kaybı her benliği sarsar.¹⁰ Dolayısıyla ciddi bir olay neticesinde bir grubun üyeleri dağıldığında grubun mekânla olan ilişkisi kesilir. Yeni fiziksel çevrelerinde geride bıraktıkları mekânı hatırlatacak bir şey bulamadıklarında o grup artık aynı grup olamayacak kolektif hafızası da

⁶ Jan Assman, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (İstanbul: Ayrıntı, 2015), 68

⁷Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 15

⁸Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 153-154

⁹Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 142

¹⁰Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 42-43

aynı kalamayacaktır. Bir yerin kimliği insanların bu yer hakkında anlattıkları hikâyelerde ve bu hikâyelerin nasıl oluştuğunda saklıdır. O yerdeki insanlar değişince mekân da yeni gelenlerin kendisine dair bilgisiyle yeniden şekillenir. Çünkü mekânın değişmesi yoluyla tarihsel bilgi imha edilecek, geçmiş harap olacaktır. Geçmişin bu şekilde *boşaltılması* aynı zamanda bir duygu yoksullaşması¹¹ doğuracağından geçmişe tutunmak için, unutmaya direnmek adına her türlü mücadele yerlerinden edilen bu grupların gözünde meşru hale gelecektir.

Bellek bir kez oluşturuldu mu grup üyeleri için ebedi gerçek ve onun yanı sıra ebedi bir kimlik tanımlanmış olur.¹² O yüzden İsraili Yahudi kimliğinin oluşum sürecinde bellek inşasına çok önem verilmiş, bu insanın gerçekleşebilmesi için de geçmişe dair bazı tarihsel olguların unutulması, izlerinin silinmesi gerektiği düşünülmüştür. İsrail ulusal kimliğinin kurulması için Renan'ın söylediği gibi belli bir unutkanlığın dayatılması gerekmiştir. Unutulması istenen ise Siyonist söyleme de içkin olan Tanrı tarafından vaat edilmiş topraklarda Yahudilerin varlığı dışındaki varoluşların hepsidir. Belki şimdilik Yahudi kendisine adanan bu ülkeye yabancıdır ancak henüz orada olmasa da başka yerdeyken de orada bulunmaktadır.¹³ Nitekim Yahudiliğin kendi tarihi, çok uzak bir geçmişte ve belirli mekânlarda meydana gelmiş olaylar vasıtasıyla vücuda gelen geleneklerden oluşan bir dinsel hafızası mevcuttur.¹⁴ Bu dinsel hafızanın topografik kodu ise Kutsal Topraklar yani Filistin'dir. Kitab-ı Mukaddes'in tüm tarihi bu uzama, mekâna işlenmiştir. Böylece kolektif hatıraları bu uzamsal çerçeve içerisinde bulunabilir. Ancak tarihteki trajik vakalar neticesinde bir grup olarak Yahudiler dağılmış ve mekânla olan ilişkileri kesilmiştir. Yahudiler 19. yüzyıldan itibaren dinsel hafızasında muhafaza ettiği Tanrı tarafından vaat edilen bu yere dönme ülküsünü milliyetçilik fikirleri bağlamına oturatarak fiiliyata geçirmiştir.¹⁵ Bu bağlamda Siyonizm'in felsefesi Kitab-ı Mukaddesten bugüne bir *devamlılık* kurmak adına bu devamlılığı bozan 'başka' tarihleri unutulmaya mahkûm etmiştir. Belleğin topografyaya, coğrafyaya olan bağlılığı düşünülünce, Yahudi kimliğinin toprakla olan anıtsal bağı da göz önünde tutulduğunda, mekân üzerinden bir bellek inşası kaçınılmaz hale gelmektedir, zira kutsal topraklar

¹¹Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 93

¹² James V. Wertch, "Kolektif Bellek", *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde, ed. Pascal Boyer ve James V. Wertch (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015), 161

¹³ Jean-Christophe Attias ve Esther Benbassa, *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail* (İstanbul: İletişim, 2002), 27.

¹⁴Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 169

¹⁵Shlomo Sand, *Comment le Peuple Juif fut Inventé?* (Paris: Flammarion, 2010), 147-158

topografyası Yahudi kolektif hafızasının bir kurucu unsuru, ifade biçimidir¹⁶; toprak Yahudiliğin hem görünümü hem de belirtisidir; onu Tanrıya Tanrıyı İsrail'e ebedi bir şekilde bağlar.¹⁷

1948'den sonra Filistin coğrafyasında İsraili Yahudiler için mekân yeniden üretilirken, bölgede nesillerdir var olan Filistinli mahaller eş zamanlı olarak yitirilmiş; bu da son tahlilde mekânsal belleğin yitimi, yer algısının kaybı ve köksüzleşme ile neticelenmiştir. Bu açıdan 1948 Nekbesi Filistinlilerin kolektif belleğindeki başlıca olaydır. Filistinliler 1948 yılında yerlerinden edilerek mülteci durumuna düşmüş; mülksüzleşmiştir. Bu süreçte yüzlerce köy yok edilirken birçok ev tahrip edilmiş, boşalan bu evlere Yahudiler yerleştirilmiş, köyler ve evler yeniden yapılandırılmıştır. Filistinliler tarafından yazılan öykülerde, çizilen tablolarda mülksüzleşmenin ve köksüzleşmenin kolektif bellekteki başlıca olay olarak yer ettiği açıkça görülür. Filistinlilerin unutmaya gösterdiği bu direnişe karşılık, İsrail de Filistinli kimliğini ve belleğini var eden mekânların hatırlanmasına yönelik bir direniş siyaseti gütmüştür. Çünkü şeyler var olmayı sürdürdükçe kişiler de var olmayı sürdürür. Diğer bir deyişle, *mülkler kaldığı sürece topluluğun hafızası da kalır*.¹⁸ Dolayısıyla devamlılığı sağlamak adına sadece Yahudi kolektif hafızasından¹⁹ değil Filistinlilerin kolektif hafızasından da yerli halkın mekâna dair belleğini silmek amacıyla İsrail sistematik, çift yönlü bir unutma rejimi kurmuştur. Bu açıdan unutma yıkıcı olduğu kadar yapıcı bir işleve sahiptir. Belleğin inşasında hatırlama ve anma fiilleri olumlu anlamlar yüklenirken unutma genellikle erdemsizlik veya vefasızlık olarak addedilebilir. Hâlbuki unutma bazı hallerde elzemdır, hayatidir. İsraili Yahudi kimliği açısından ele alındığında Siyonist söylem ve hedef doğrultusunda yeni bir Yahudi kimliği inşa etme noktasında unutma siyaseti yapıcıdır, kurucudur. Filistinli kimliği açısından unutma ise yıkıcıdır, yok edici olabilir. Bu açıdan 1948'den sonra kurulan bu unutma rejimi çift yönlüdür.

Bu rejimde Yahudiler ve Filistinliler için farklı unutma türleri eylem halindedir. Connerton'un unutma çeşitlerine yönelik sınıflandırmasından hareketle İsraili Yahudiler açısından *yeni bir kimliğin inşası bağlamında unutma* etkin haldedir. Buna göre unutma, yeni hatıralar veya yeniden hatırlananlar vasıtasıyla yeni kolektif belleğin inşa edilme sürecinin bir

¹⁶ Assman, *Kültürel Bellek*, 69

¹⁷ Attias ve Benbassa, *Paylaşamayan Kutsal Topraklar*, 97

¹⁸ Halbwachs, *Kolektif Hafıza*, 157

¹⁹ Uri Ram, "Ways of Forgetting: Israel and the Obliterated Memory of the Palestinian Nakba", *Journal of Historical Sociology* 22, no.3 (2009): 366-395

parçası haline gelir; diğer bir deyişle yeni hatıraların inşasına örtük bir biçimde paylaşılan suskunluklar eşlik eder; unutilan, yeni anlatılar için alan açar.²⁰ Bu unutma stratejisi bir başka unutma türü ile desteklenir: *yapısal amnezi*.²¹ Yeni Yahudi kimliğinin dolayısıyla kolektif hafızasının inşa edildiği toplumsal çevre unutmayı yapısal olarak da dayatmıştır. Belleğin söz konusu coğrafyayla kurduğu bağ, başka bir geçmişin izleri, anlatıları ve hatırlarıyla kesintiye uğradığından unutma eylemi sürece içkin bir temel haline gelir. Böylece sadece kişinin kendisi açısından önem taşıyan olaylar ve olgular hatırlanır. Yapısal amnezi kasıtlı bir şekilde gerçekleşmez, kendiliğindendir; kişi ya da gruplar seçmeci bir şekilde hatırlar. Yapısal amnezi kendiliğindenliği ve içkinliği açısından I. (1882) ve II. Aliya (1904) süreçlerinden itibaren söylem olarak edebiyatta gözlemlenebilir. Itamar Ben-Avi'nin Filistin'e dair yazdığı bir şiirde yerli halk bir özne değil adeta peyzajın bir parçasıdır: "kilden ve çamurdan yapılmış onlarca Arap köyü ve ateşe verilmiş için için yanan tezek kokusu."²² İşte edebî yazının da gösterdiği gibi içinde bulunan coğrafyayı flora ve faunasıyla beraber en ince ayrıntısına kadar tarif edilebiliyorken yapısal amnezi Filistin'de Arap'ın yadsınmasında kendini gösterir.²³ Nassar edebi yazındaki 'hiçlik', 'ıssızlık', 'tenhalık' ve 'sükûnet' tanımlamalarının Kitab-ı Mukaddes'teki peyzaj tasvirlerine uyduğunu belirtir. Yerli halkın bu tasvirin arka fonunun bir parçasına indirgenmesi suretiyle kutsal kitap anlatısının tasdik edildiğini öne sürer.²⁴

Bu unutma rejiminde Filistinliler için söz konusu olan unutma türü ise *zorla silmedir* (repressive erasure). Bu tür bir unutma siyaseti devlet tarafından hedef kitleden bir hatırayı, anıyı silmek için yürütülür. Kişi ya da grupların hafızasından belirli olay ve olguları silmek, hatırlanmasını engellemek adına o olgulara dair soyut ve somut tüm materyalleri ve kayıtları ortadan zorla kaldırma hedefi güdülür. Zorla silme politikasına bir *tarihsel kopukluğu* inkâr etmek için başvurulabileceği gibi bir *tarihsel kırılmayı* husule getirmek için de başvurulabilir.²⁵ Çalışmanın yazarı 1948'de kurulan unutma rejiminin eşzamanlı bir şekilde her iki amacı da güttüğünü öne

²⁰ Paul Connerton, "Seven Types of Forgetting", *Memory Studies* 1, no.2 (2008): 63

²¹ Connerton, "Seven Types of Forgetting", 64

²² Tuğçe Ersoy Ceylan, *İsrail'de Çatışan Kimlikler: Filistinliler ve Yahudiler* (İstanbul: Küre, 2020), 130

²³ Yakov M. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı* (İstanbul: İletişim, 2014), 113

²⁴ Issam Nassar, "Colonisation by Imagination: On The Palestinian Absence From The Landscape", *City Of Collision: Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism* içinde, ed.Philip Misselwitz ve Tim Rieniets (Basel: Birkhauser, 2006), 221

²⁵ Connerton, "Seven Types of Forgetting", 60

sürmektedir. Filistinlilerin toprağa dair geçmişinin izleri silinerek bir tarihsel kırılma yaratılarak kolektif hafızanın silinmesi böylelikle Filistinli aidiyet bilincinin altının oyularak toprağa dair mücadelenin sönümlenmesi hedeflenmektedir. Bu aynı zamanda, Yahudi kimliğinin toprakla yüzyıllar sürmüş olan kopukluğunun ve oradaki yokluğunun giderilmesi; toprak üzerindeki hakkının hem dini hem de milliyetçi argümanlar etrafından yeniden inşa edilmesi sürecidir. Zorla silme niteliği sıfatın çağrıştırdığı üzere her zaman habis şekilde karşımıza çıkmayabilir; örtük usullerle ve açık bir şiddet olmaksızın²⁶ 'istenmeyen' hatıralara dair bir unutma stratejisi yürütülmesini sağlayabilir.

Sözü edilen unutma türleri üzerinde temellenen bu unutma rejimi Filistinlilerin kolektif hafızasını onların hilafına zorla silerek yeni bir Yahudi kolektif hafızası inşa etmeye çalışırken Filistinlilerin bellek yitimine sebep olmuş, bir bellek-kırım (memoricide)²⁷ gerçekleştirmiştir. Yüzyılı geçkin çatışmanın tarihine bakıldığında, bu çatışmanın Afrika'daki vahşi çatışmalara oranla bir katliam çatışmasından ziyade toprağın sahipliği, toprağın kaybı ve yeniden ele geçirilmesi ile mültecilik durumuna tekabül ettiği; hak mücadelesi üzerine inşa edildiği görülür. Şüphesiz Yahudiler Filistin'e soykırım yapmaya gelmemişlerdir. Bilakis soykırımından kaçarak buraya yerleşip, devlet kurmayı amaçlamışlardır. Ne var ki, yerli halkın da aynı toprağı evleri, vatanları bildiğini hesaplamamış ya da göz ardı etmişlerdir. İşte bu durum süreç içerisinde negatif bir karşılıklı bağımlılık²⁸ yaratarak bir tarafın kendi kolektif kimliğini ve hafızasını yaratırken diğer tarafının yıkımını gerektirdiği bir durum ortaya çıkarmıştır. Bir grubun izlerini ortadan kaldırmanın en iyi yolu onun geçmişini ve hatıralarını öldürmektir.²⁹ İşte bu yüzden Siyonist politika Filistinli kimlik bilincinin altını oyacak stratejilere odaklanmıştır. Literatürde böylesi stratejiler bellek-kırım, siyasi-kırım (politicide)³⁰ ve mekân-kırım (spaciocide) olarak nitelenmiştir.

²⁶Connerton, "Seven Types of Forgetting", 61

²⁷Bellek-kırım bir halkın tarihinin silinerek üzerine diğer halkın yazılmasıdır. Ele alınan konunun aktörleri açısından söylenecek olursa daha önce Filistinli olan her şeyin Siyonizmin ulusal izlekleriyle süregelen bir şekilde örtülmesidir. Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld, 2006): 225

²⁸ Herbert C. Kelman, "The Interdependence of Israeli and Palestinian National Identities: The Role of the Other in Existential Conflicts", *Journal of Social Issues* 55, no.3 (1999): 581-600

²⁹ Sejla Haracic, "Memoricide: A Punishable Behavior?", *Confronting The Past: European Experiences* içinde, ed. Davar Paukovic, Vjeran Pavlokovic ve Viseslav Raos (Zagreb: Political Science Research Centre, 2012), 236

³⁰ Baruch Kimmerling, *Politicide: Ariel Sharon's War Against the Palestinians* (London: Verso, 2003), 4 Kimmerling siyasi-kırımı bir grubun bir siyasi ve ulusal varlığının sistematik ve tedrici

Filistin’de bellek-kırımın bir alt stratejisi olan mekân-kırım (spaciocide) vasıtasıyla unutma rejimi pekiştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü bir toplum fiziksel açıdan bağlı bulunduğu mekândan kopartıldığında unutkanlığın başlıca kaynağı yaratılmış olacaktır. Bu başarıldığında ise zamanla bu yerler zihinsel olarak da ziyaret edilemeyecek, hatırlanacak öge de bulunamayacaktır. Böylelikle mekânın yok edilmesi veya değiştirilmesi yoluyla hem Filistinlilerin mekâna, dolayısıyla kim olduklarına dair bellek yitimi gerçekleşecek hem de İsrail’in kuruluşu ile bir halk olarak Yahudilerin tarihi arasındaki süreklilik kurulmuş olacaktır.

Mekân-kırım Hanafi tarafından kavramsallaştırılmıştır; toprak ile uzam/mekân arasındaki bağdan hareketle mülksüzleşme, yıkım ve el koyma yoluyla Filistinlilerin yaşam alanının ortadan kaldırılmasını ifade eder.³¹ Hanafi’ye göre Filistin sorunda İsrail’in hedefi mekândır, bu yüzden eylem şekli de buna göre belirlenmektedir.³² Mekânın yıkımı bir *postmortem* şehir olgusuna yol açmaz. Bu ölümün gerçekleşmediği bir ‘yıkım gösterisidir’. Hanafi’ye göre sürdürülen sistematik yıkım siyasi baskının bir manivelasıdır.³³

Mekânın yok edilmesi ile ilgili literatür 1990’lı yıllarda Balkanlarda yaşanan iç savaşlar ve etnik çatışmalar sırasında oluşmuştur. Bu bağlamda Bogdan Bodanoviç bölgedeki şehirlerin yıkılmasını, bunun belli bir strateji olduğunu belirtecek bir kavram ortaya atmıştır: *urbicide* (kent’in yerle bir edilmesi, kent-kırım). Buna göre kent-kırım kentin dokusunu onunla anılan medeni değerlerle beraber yok etmektir. Burada amaç kültürel ve toplumsal çeşitliğin göstergesi olan Dubrovnik, Mostar, Saraybosna gibi şehirlerin dolayısıyla çok kültürlülük anlayışının ortadan kaldırılarak Sırp ideallerine uygun bir şekilde tek bir topluluğun ruhunun hâkim olduğu mekânları baskın hale getirmektir.³⁴ Kent-kırım kentliliğin temsilcisi olan binaların yok edilmesi anlamına gelir. Diğer bir deyişle yapılar yıkılır çünkü onlar bir varoluşsal koşul olarak medeniyetin kurucu bir parçasıdır.³⁵

bir şekilde ortadan kaldırılması böylelikle self-determinasyon hakkının inkâr edilmesi süreci olarak tanımlar.

³¹Sari Hanafi, “Spacio-cide: colonial politics, invisibility and rezoning in Palestinian territory”, *Contemporary Arab Affairs* 2, no.1 (2009): 106.

³²Sari Hanafi, “Explaining Spacio-cide in the Palestinian Territory: Colonization, Separation, and State of Exception”, *Current Sociology* 61, no.2 (2012): 191

³³Hanafi, “Explaining Spacio-cide”, 192

³⁴Sara Fregonese, “The urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in the Lebanese civil war (1975–1976)”, *Political Geography* 28, (2009): 310

³⁵ Martin Coward, *Urbicide: The Politics of Urban Destruction* (London: Routledge, 2009), 13

Kent-kırım özellikle iç savaşlar ve topyekûn savaşlar sırasında şehirlerin tanklar vasıtasıyla veya havadan bombalanmak suretiyle yok edilmesi anlamına gelir ve belirli bir süre içinde gerçekleşir ve sona erer.³⁶ Ne var ki mekân-kırım politik bir stratejinin parçası olarak sürekliliği olan bir olgudur. Bu bağlamda Hanafi'ye göre mekân-kırım gerek devletin akışkan sınırları içinde gerekse de dışında yaşamakta olan Filistinli nüfusun 'transferini' hedefleyen, yerelliği bozmaya (delocalization) ve Filistinlileri yerinden etmeye dayalı hukuki-siyasi bir yapıdır.³⁷ Toprak ise Filistinlilerin 'transferiyle' önemsiz bir araziye dönüşür.³⁸ Böylelikle kutsal kitapta tasvir edilen tenha ve ıssız peyzaj elde edilmiş olur. Kent-kırımın aksine mekân-kırımın araçları tanklar değil sokakları, evleri, zeytinlikleri imha eden buldozerlerdir.³⁹ Son tahlilde, Hanafi mekân-kırımın İsrail yerleşimci-kolonyal projesinin bir stratejisi olduğunu, bu projenin ise ölü sayısından ziyade ev yıkımları, toprağa el koyma, köprülerin, tünellerin ve su kaynaklarının kontrolü gibi eylemleri içerdiğini öne sürer. Bu sürecin aktörleri ise sadece askeri ve siyasi güçler değil, arkeologlar, şehir planlamacıları ve mimarladır; kentsel gelişim ve çevre düzenlemesi vasıtasıyla bu planlamacılar tahakkümün dışlayıcı ve cezalandırıcı bir şekli üretmiş olurlar.⁴⁰

Hanafi kavramsallaştırmasında mekânı kamusal olan ve hâlihazırda yaşanmakta olan yerler olarak anlamaktadır. Ne var ki, yukarıda açılanmaya çalışıldığı üzere belleğin taşıyıcısı olarak mekân tarihsel anlatıları, fikirleri, anıları da kapsar, hatta bunlar mekân içinde var olur. Dolayısıyla mekân gündelik hayatımızın bir parçası olurken hatırlama pratiğinin bir parçası da olmasından ötürü önem arz eder. Hanafi mekân-kırım kavramını ortaya koyarken mekânı kolektif belleğin bir bileşeni olarak ele almadığı gibi; bellek mekânlarının silinerek Filistinli kimliğinin önemli yapıtaşlarından birinin elimine edildiğini de göz ardı etmiştir. O daha çok İsrail'in yerleşimci-kolonyal bir proje olmasından hareketle Filistinlilerin coğrafyanın tümünden gönderilmesinin amaçlandığını bu yüzden mekân-kırımı uğratıldığını öne sürmüştür. Hâlbuki mekân-kırım bir mülksüzleştirme ve köksüzleştirme politikası olarak ele alındığında risk

³⁶ Kent-kırım analitik çerçevesiyle Nablus kent kimliğinin baltalanması hakkında bkz. Nurhan Abujidi, *Urbicide in Palestine: Spaces of Oppression and Resilience* (London: Routledge, 2014)

³⁷ Hanafi, "Spacio-cide", 107

³⁸ Hanafi, "Explaining Spacio-cide", 192

³⁹ Hanafi, "Explaining Spacio-cide", 193

⁴⁰ Aya Hijazi, "Toward Spacio-cide: Building the Museum of Tolerance over the Mamilla Cemetery in Jerusalem" *Jerusalem Quarterly* 67 (2016): 98, 100

altında olan şeyin toprağından sürölmekten ziyade o toprağı dair bağı kuran hafızanın silinmesinin olduğı anlaşılacaktır. Bu yüzden kavramın bellek mekânlarının ve mekâna dair belleğın yitimini de içerecek şekilde genişletilmesi elzemdir. Bu çalışma mekân-kırım kavramını bu şekilde ele almaktadır.

Bu teorik arkaplan ışığında bu çalışma bahsedilen tüm unutma stratejilerin devrede olduğunu öne sürmekle beraber zorla silme pratiklerini ve sonuçlarını ortaya koymaya niyetlenmiştir. Çalışmada belleğın topografyaya bağı olmasından hareketle İsrail'in mekânı silerek sembolik olanı (kimlik bilincini) yok etmeye çalıştığı, bunun için çift yönlü bir unutma rejimi dayattığı öne sürölmektedir. Çalışma mekâna dair belleğın yitimi üzerinden 1948 ve sonraki dönemde Filistinli geçmişın izlerinin silinme süreçlerini ele alacaktır. Bu bağlamda Filistinli kolektif hafızasını silmeye dayalı unutma dinamikleri ile Yahudi kolektif hafızasının inşasına dair hatırlama dinamiklerinin eş zamanlı işlediğini göstermeye çalışacaktır. İsraili Yahudilerin kolektif hafızasından 1948'in ve Filistinli tarihinin dışlanması ayrı bir çalışma olacak kadar ilgiliyi hak etmektedir; ancak bu konu çalışmanın sınırlarını aştığından dışarda bırakılmıştır. Çalışmada Yahudi kolektif hafızası ile diasporadaki Yahudileri de kapsayan evrensel bir bellek değil, özellikle II. Aliya sürecinde inşasına başlanan *Yeni Yahudi*, *Sabra* kimliğine dair inşa edilen kolektif hafıza kastedilmektedir. İlerleyen bölümlerde *Sabranın* kolektif bellek inşası için Filistinli kolektif hafızasının mekân-kırım yoluyla nasıl unutulmaya ve silinmeye maruz bırakıldığı analiz edilecektir.

1. 1948 Nekbesi: Unutma Rejiminin Kuruluşu

2009 yılında unutma siyaseti doğrultusunda İsrail Nebbeyi müfredattan çıkardı.⁴¹ İsrail devletinin doğmasıyla sonuçlanan 1948 Arap-İsrail savaşı ile bir yıl önce Britanya'nın manda idaresini sonlandıracağını açıkladıktan sonra Filistin'de patlak veren iç savaş Filistin kolektif hafızasında felaket (nekbe) olarak kodlanmıştır. Bu açıdan Nekbe Filistinli halkın tarihinde zaman ve uzamın sürekliliğı açısından travmatik bir kırılmanın yaşandığı kilit bir tarihtir.⁴²

Bu süreçte Filistinlilere ait peyzajın, yer isimlerinin ve coğrafyanın yani maddi kültürün izleri silindi. Örneğın, 1948 savaşında tahrip edilen ve

⁴¹ Ian Black, "1948 no catastrophe says Israel, as term nakba banned from Arab children's textbooks", *The Guardian* (July 22, 2009)

⁴² Nur Masalha, *The Zionist Bible: Biblical Precedent, Colonialism and the Erasure of Memory* (London: Routledge, 2013), 99

tamamen boşaltılan Beyt Meşir ve Suba adlı Filistin köylerinin yerine sırasıyla Beit Meir ile Kibbutz Tzuba adlı İsrail kasabaları inşa edildi. Kudüs'ün batısında bulunan bu bölgede bugün aynı zamanda Şehitler Ormanı (Ya'ar ha-Kdoshim) bulunmaktadır. Orman 1951 yılında Şoa'ya kurban giden altı milyon Avrupalı Yahudinin anısına Yahudi Milli Fonu (YMF) tarafından oluşturulmuştur.⁴³ Bugün YMF'nin internet sayfasında ormanlar, parklar ve sit alanları başlığının altında bu orman hakkındaki tanıtım "*hatıra*, metanet, canlılık ve doğa sevgisi" ifadeleriyle başlamaktadır; alanın geçmişine dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁴⁴ 1947-1949 yılları arasında burada bahsedilen iki köy gibi 418 köy boşaltıldı⁴⁵ ve yıkım, yeniden inşa ve yeniden adlandırma suretiyle buralar İsrail tarafından söğürüldü. 1940'lı yıllardan önce Filistin haritalarına bakıldığında *aliya* ile buraya yerleşen Yahudilerin kurduğu *moşavim* ve *kibbutzim* yanı sıra yüzlerce Arap köyü de görülür. Ancak bugünkü İsrail haritalarında eskiden mevcut olan birçok Arap köyünün yerini parkların, çiftliklerin, tarlaların, fabrikaların, arkeolojik sit alanlarının aldığı bir coğrafya ile karşılaşıyoruz. Coğrafya öyle düzenlenmiştir ki, geçmişte söz konusu mahallerde Filistinlilerin köylerinin bulunduğunu bilmeden bir zamanlar orada olduklarını anlamak imkânsızdır.⁴⁶ Bir gruba ait geçmişin, hatıraların, maddi kültürün böylesine susturulduğu bir süreç olarak Nekbe kaçınılmaz olarak Filistinlilerin tarihinin oluşturucu bir öğesi; Filistinli kimlik bilincinin bir parçası haline gelmiştir. Kolektif hafızanın bir öğesi olarak Nekbe Filistinlileri ortak bir tarih ve hafıza etrafında bir araya getiren bir unsurdur. Mekân-kırım yoluyla unutulması ve silinmesi istenen geçmişe karşı Nekbe anması bir hatırlama eylemidir, unutmaya karşı bir direnişidir.

Filistinli kimliğinin ve kolektif hafızasının güncel varoluşunu belirleyen en önemli olay olarak Nekbe, İngiliz mandası çekildikten sonra başlayan iç çatışma, 1948 savaşı, İsrail'in kurulması ve bunun sonucunda 750,000 Filistinlinin yerinden edilerek mülteci durumuna düşmesi ve yüzlerce köyün yok edilmesi anlamına gelir. Tarihi Filistin'de devlet kurmayı başaran İsrail bir unutma rejimi inşa ederken önce yerlerinden edilenlerin geri dönmesini engelleyerek onlara ait olan evlere ve onların yaşadıkları mahallelere Yahudi göçmenleri yerleştirdi. Unutma rejiminin bir sonraki adımı ise toprakla olan kadim bağın yeniden kurulması ve böylelikle

⁴³ Rochelle A. Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları: Filistin Köy Tarihleri* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 31

⁴⁴Yahudi Milli Fonu web sitesi: <https://www.kkl-jnf.org/tourism-and-recreation/forests-and-parks/martyrs-forest.aspx>

⁴⁵ Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld, 2006)

⁴⁶ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 32

sürekliliğin sağlanması adına tarihi Arapça yer isimlerini İbranice olanlarla değiştirmeye başlamak oldu.⁴⁷ Böylelikle mekândan Arap varlığının izlerinin silinmesine yönelik politika hayata geçirildi.

Aralık 1947'den Haziran 1949'a kadar geçen süre içerisinde Filistinli Arapların korkutularak kaçmaları sağlandı, arkalarında bıraktıkları köyleri ise yerle bir edildi. Ekonomik tahribat ve psikolojik harp gibi taktiklerin kullanıldığı bu yıldırma ve tedhiş eylemleri Filistin-İsrail sorunu literatürüne Plan Dalet olarak girmiş olan saldırgan bir savunma politikasının bileşenidir. Her ne kadar 29 Kasım 1947 tarihinde BM Taksim Planı oylandıktan sonra Arapların bu kararı kabul etmeyip otobüslere ve dükkânlara saldırmasına misilleme olarak Yahudilerin Arap köylerine saldırdığı öne sürülse de; Pappé bu saldırıların örtük amacının zikredilen plan dâhilinde Arapları yerlerinden edecek bir etnik temizlik başlatmak olduğunu öne sürmektedir.⁴⁸ Zira böylesi bir planın varlığı 1947-1949 yıllarında yaşanan iç çatışmanın taktik ve eylemlerinin belirli bir hedefe ulaşmak, belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere önceden planlanmış olduğunu bize söyler. Bu noktada yıkım, yeniden adlandırma ve yeniden inşa üzerinde temellenen unutma rejimini daha iyi idrak etmek icap eder. Bunun için ise Siyonist düşünceye içkin olan 'transfer' olgusunu ve Siyonist karar alıcıları bu fikre götüren bazı kavramsal temelleri hatırlamak elzemdir çünkü İsrail'in kurulmasını mümkün kılan düşünsel arka plan Yahudi milliyetçiliği, yani Siyonizmdir.⁴⁹ Pappé'ye göre Siyonizm Avrupa'daki ırkçılığa ve Yahudi karşıtlığına, yine Avrupalı fikirlerin etkisiyle verilmiş milliyetçi bir cevaptır; ancak ulusun yeniden canlandırılması vizyonu Filistin'de uygulanmaya karar verildikten sonra kolonyalist bir hareket haline gelmiştir.⁵⁰ Çünkü Filistin'de *aliya* vasıtasıyla yeni bir mevcudiyet kurmak için benimsenen düşünce ve stratejiler kaçınılmaz olarak yerli halkı dışlayan, dışarda bırakan son tahlilde onların yerinden edilmesini gerekli kılan bir şekil almıştır.

⁴⁷Masalha, *The Zionist Bible*, 99

⁴⁸Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, 93

⁴⁹ Tuğçe Ersoy Ceylan, "İsrail'de Liberal Demokrasinin ve Etnik Milliyetçiliğin İdeolojik Yansıması: Post-Siyonizm ve Neo-Siyonizm", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 8, no.2 (2020): 432

⁵⁰ Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk*, (İstanbul: Phoenix, 2007), 33. Filistin'de *aliyot* ile bir araya gelen Yahudilerin kaçınılmaz bir şekilde yerleşimci-kolonyal bir toplum olarak nitelenmesi Memmi'nin şu ifadelerini hatırlatıyor: "Asıl mesele şudur ki, ister Negro ister Yahudi istersen sömürge ol; sen yine beyaz adama, Yahudi olmayana, sömürgeciye benzemek zorundasındır." Alber Memmi, *The Colonizer and the Colonized* [1957] (London: Earthscan, 1991), 166

Bu bağlamda Siyonizm üç kuruluş miti üzerinde temellenmiştir: sürgünün hükümsüzleştirilmesi, İsrail ülkesine dönüş ve tarihe dönüş. Siyonizm dönüş temasını kullanarak Filistin’de kurulacak bir İsrail devletini meşrulaştırmayı hedeflemiştir.⁵¹ Bunun için geçmişte ‘bir zamanlar İsrail toprakları’ olan Filistin ile şimdiki zamanda diasporadaki Yahudilerin oraya tekrar yerleşmesi arasında *süreklilik* taşıyan bir bağ kurar. Bu bağın kurulması için ise sürgün döneminin değerinin düşürülmesi, bir fasıla olarak görülmesi gereklidir. Siyonizm açısından sürgün hükümsüzdür çünkü kadim zamanlardan beri Yahudiler ülkeleri olan bir ulustur ve Filistin’e tekrar dönecekleri güne kadar muvakkaten varlık göstermişlerdir. Sürgünün hükümsüzleştirilmesini gerçek kılacak; bu miti tamamlayacak olan ise İsrail ülkesine dönüştür. Siyonizm’e göre Filistin toprakları oraya ait halk tarafından geri alınınca Yahudi mevcudiyeti normalleşecektir. Siyonist ideolojinin İsrail devletini kuracakları toprakları boş olarak nitelemesi eleştirilen bir olgudur. Ne var ki söz konusu niteleme derin bir anlam taşımaktadır. Üzerinde Yahudi egemenliği olmadığı için toprak da sürgüne mahkûmdur; Yahudiler üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra anlamlı ve sahici bir tarihe kavuşacaktır. ‘Halksız bir toprak için, topraksız bir halk’ sloganı böylesi bir hükümsüzleştirmeyi içerir: *Sürgündeki Yahudilerin tarihsel deneyimlerinin inkârı ve Yahudi egemenliği altında olmayan Filistin tarihinin inkârı*. Tarihe dönüş miti ise Siyonizm’in 19. yüzyılda Avrupa’daki entelektüel gelişmelerden etkilenecek şekilde ortaya çıktığının bir göstergesidir. Alman tarihselciliğinin ve romantik milliyetçiliğinin etkisini taşıyan bu mite göre Yahudiler sürgün kaldıkça Avrupa uluslarının yerleştiği tarihin dışında kalacaklardır. Çünkü ancak kendi vatan toprakları üzerinde siyasi egemenlik kuran uluslar tarihe girmeye muktedirlerdir. İşte Yahudi ulusu ancak İsrail topraklarına dönerse uygar halkların tarihine yeniden girebilecektir.⁵²

İşte bu hedefe ulaşmak doğrultusunda *aliya* süreçlerinde takip edilmiş olan stratejiler hem iç savaşı hem de 1948 savaşını hazırlamış; takip eden süreçte ise yerlerinden edilen Filistinlilerin geri dönme gerekçelerini ortadan kaldırmak ve geride bıraktıkları köylerini kolektif hafızadan tedrici bir şekilde silmek ve Yahudi tarihiyle sürekliliği kurmak adına unutmaya rejiminin

⁵¹Amnon Raz-Krakotzkin, “Exile, History, and the Nationalization of Jewish Memory: Some Reflections on the Zionist Notion of History and Return”, *Journal of Levantine Studies* 3, no.2 (2012): 40. Rabkin geri dönüş temasının Yahudilerin bile isteye toprağa el koymalarının çağrısı değil sürgünleri geri getirmesi için Tanrıya bir yakarış olduğunu söyler. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 132

⁵²Gabriel Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail’de Araştırmacılık* (İstanbul: İletişim, 2015), 174-176

kurulmasını sağlamıştır. Siyonizm söyleminde ve yazınında 19. yüzyılın sonunda başlayan ve aralıklarla İsrail'in kurulmasına kadar devam eden alıyanın nihai amacı sürgünlerin bir araya getirilmesi (*kibbutz galuyyot*) olarak betimlenir. Bu kavram aslında dini bir kavramdır. Tesniye'de 30: 3-5'te bu çağrı şöyle geçer: "Tanrınız Rab size acıyacak, sizi *sürgünden geri getirecek*. Sizi dağıttığı ulusların arasından yeniden toplayacak. Dünyanın öbür ucuna sürülmüş olsanız bile Tanrınız Rab sizi geri getirecek. Sizi *atalarınızın mülk edindiği* ülkeye ulaştıracak. Orayı *miras* alacaksınız."⁵³ Siyonist söylemin ödünç aldığı bu dini buyruk mesihçi karakterinden çıkarılarak modern aliya fenomenine bağlanır. Bununla beraber hem yaratılmakta olan yeni kimliğe ortak bir hafıza kazandırmada hem de toprağa dair sahiplik hakkını teolojik bir çerçeveye oturtmada kullanışlı olur. İsrail'in kurulması için gerekli olan ilk aşama olan *kibbutz galuyyotu* sürgünlerin kaynaşması (*mizzug galuyyot*) takip eder. Artık bir araya gelmeye başlayan Yahudiler için öncelikli olan Tanrının vaat ettiği bu toprakları elde etmek (*kibbuş ha-eretz*) daha sonra da iş gücünü (*kibbuş ha-avoda*) ele geçirmektir.⁵⁴ Araplar tedrici olarak hem topraktan hem de işgücünden dışlanırlar. Anlaşılabileceği üzere hiç Filistinlinin olmadığı homojen bir toplum kurma hedefi⁵⁵ Siyonizmin temel stratejisinde yer almaktadır. Bu da son tahlilde konunun 'transfer' tartışmasına taşınmasına yol açar.

Yukarıda temelleri betimlenmeye çalışılan Siyonist projenin gerçekleşmesi için Morris mantıklı çözümün Arapların ya gönüllü olarak göç etmesinde ya da güç kullanılarak Filistin'den çıkarılmalarında, yani 'transferinde' yattığını öne sürmüştür. Bu fikrin itkisinin ise Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl'in günlüğüne düştüğü 12 Haziran 1895 tarihli not olduğunu söyler:

"Toprağa yavaş yavaş el koymalıyız. Meteliksiz nüfusa kendi ülkemizde istihdam imkânı tanımayıp onlara başka ülkelerde iş imkânları sağlayarak sınırın ötesine yollamaya çalışmalıyız. Hem el koyma süreci hem de fakirlerin bertaraf edilmesi süreci gizlice ve dikkatli bir şekilde yürütülmelidir."⁵⁶

⁵³ Kitab-ı Mukaddes, Tesniye 30:1-5 (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2008)

⁵⁴ Ersoy Ceylan, *İsrail'de Çatışan Kimlikler*, 101

⁵⁵ Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri*, 129

⁵⁶ Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 41

Bir başka mecrada ise Morris aynı şekilde Siyonizmin hedefine sadece planlı bir etnik temizlik sonunda ulaşabileceğini öne sürmüştür. Hatta Filistin'deki Arap nüfusunu tümüyle ortadan kaldırma hususunda son nokta koyulmadıysa bunun geçici ve taktiksel bir durum olduğunu iddia etmiştir.⁵⁷ İsrail arşivlerine dayalı çalışmalar yapan bir tarihçi olarak Morris'in bu sözleri 'transfer' fikrinin Siyonist ideolojiye içkin olduğu fikrini güçlendirir. Gerçekten de 1930'lu yıllardan itibaren – Araplarla şiddetli çatışmaların ilk patlak verdiği el-Burak/Ağlama Duvarı olayının akabinde⁵⁸ - *yişuvda* (Yahudi yerleşimleri) transfer komitelerinin oluştuğu ve bu komitelerde Arapların Ürdün, Suriye ve Irak gibi ülkelere 'transfer' edilmesi için planlar yapıldığı vakıadır. Siyonizmin kurucu babası dâhil olmak üzere hemen hemen tüm liderler 'transfer' fikrini savunmuştur: Theodor Herzl, Leon Motzkin, Nahman Syrkin, Menahem Ussishkin, Chaim Weizmann, David Ben-Gurion, Yitzhak Tabenkin, Avraham Granovsky, Israel Zangwill, Yitzhak Ben-Tzvi, Pinhas Rutenberg, Aaron Aaronson, Vladmir Jabotinsky and Berl Katznelson.⁵⁹ Hatta o dönem Dünya Siyonist Örgütü lideri olan Weizman 1929 olayları dolayısıyla İngiliz Manda yönetiminden memurlar ile birebir yaptığı görüşmelerde 'transfer' fikrini tartışmaya başlamıştır. Bu minvalde Britanya'nın sömürgelerinden sorumlu müsteşarı Dummond Shiels ile yaptığı görüşmesinde Filistinli Arap nüfusun transfer edilmesini arzuladıklarını, komşu Arap ülkelerine gönderilebileceklerini ve tıpkı Türkiye ve Yunanistan arasında yapıldığı gibi gerçekleşecek bir nüfus mübadelesinin desteklenmesini talep ettiğini belirtmiştir.⁶⁰ Böylece Mapai liderliğinde 29 Temmuz – 7 Ağustos 1937 tarihlerinde Zürih'te yapılan kongrede 'transfer' tüm liderler tarafından onaylanan ve desteklenen bir politika olarak kabul edilmiştir. David Ben-Gurion 'transfer' kavramının Peel Komisyon raporunda yer aldığını, amacın Filistinlilerin mülksüzleştirilmesi değil Arap ülkelerine gönderilmesi ve oralarda yerleşmesi olduğunu belirtmiştir. Eleştiriler karşısında da sınır dışı etme,

⁵⁷ Morris'in röportajından aktaran "Benny Morris on Ethnic Cleansing", *New Left Review* 26 (March/April 2004)

⁵⁸ Cohen Ağustos 1929'un Filistinli Arapların korku ve umutları ile Yahudilerin beklenti ve hayal kırıklıklarının kafa kafaya çarpıştığı bir sıfır noktası olarak niteler. Hillel Cohen, *Year Zero of the Arab-Israeli Conflict: 1929* (Waltham: Brandeis University Press, 2015), 10

⁵⁹ Masalha, *The Zionist Bible*, 101

⁶⁰ Nur Masalha, *Expulsion of the Palestinians The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought 1882-1948* (Washington: Institute for Palestine Studies, 1992), 30-38

kovulma (expulsion) ile transfer arasında derin ayrımlar olduğunu söylemiştir.⁶¹

1947 yılında patlak veren iç savaşla beraber başlayan ve daha sonra 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşı ile devam eden Filistinli köylerine yönelik yıkım ve boşaltma eylemlerinin düşünsel arka planı Siyonizmin sözü edilen hedefleri, stratejileri ve politikası bağlamında gelişmiştir. Savaş sırasında kendi ulusal tarihini yazmak için gerekçeler oluşturmak adına dönemin Yahudi liderleri Filistinlileri yerinden etme ve mülksüzleştirme politikası izlemeyi tercih etmiştir. 1930'lu yıllardan beri tartışılan bu politika 1948 yılında hayata geçirilmiştir. Bu politika doğrultusunda sadece köylerin boşaltılmasının değil yıkılmasının da hedeflenmiş olması İsrail'in Filistinlilerin *mevcudiyetini ve izlerini silmeyi* amaçladığının göstergesidir. Bu süreçte mekân-kırımın başlıca uygulama stratejisi Plan Dalet (Plan D) olmuştur.

Plan D Filistin'deki Yahudi topluluğun savunma amacıyla kurduğu paramiliter bir örgüt olan *Haganah* (Savunma) tarafından hazırlanan, Arap köylerinin tahrip edilerek haritadan silinmesinin ve Filistinlilerin öngörülen Yahudi devletinin sınırları dışına çıkarılmasının hedeflendiği bir tasarıdır.⁶² Pappé de Plan D'nin bir etnik temizlik ve kent-kırım planı olduğunu öne sürer. Bu bağlamda Filistinli köyleri düşman hattı olarak kabul edilirken Filistinliler de insandışılaştırılmıştır (dehumanization); böylece yıkımın ve yerinden etmenin meşru hedefi haline getirilmişlerdir. Bu kırımın sonunda ortaya çıkan yeni yerleşimler, mahalleler ve milli ormanlar İsrailli Yahudilerin kolektif hafızasının bir parçası olurken bir zamanlar orada olan Filistinli köylere hiç referans verilmemiştir.⁶³ Yahudi kolektif hafızası adeta seçmeci amnezi yaşamış, 1948'de olanları silmiş, unutmuştur. *Yahudiler yeni bir kimliğin inşası bağlamında unutturken* Filistinlilere *zorla silme* yoluyla unutmaya dayatılmıştır.

Çeşitli askeri operasyonlar vasıtasıyla Arap-İsrail savaşı başlayana kadar geçen sürede Lud, Remle,⁶⁴ Der Yasin, Hayfa, Safed, Akka, Baysan, Yafa, Sirin, Ayn el-Zeytun gibi birçok Filistinli köy boşaltıldı, yıkıldı ve bazılarında Yahudi milisler tarafından infazlar gerçekleştirildi.⁶⁵ Savaş sırasında da devam eden bu yıkım ve boşaltma sürecinin stratejisi

⁶¹ Israel Shahak, "A History of the Concept of "Transfer" in Zionism", *Journal of Palestine Studies* 18, no.3 (1989): 23-24

⁶² Simha Flapan, "The Palestinian Exodus of 1948", *Journal of Palestine Studies* 16, no.4 (1987): 9

⁶³ Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, 89

⁶⁴ Masalha, *Expulsion of the Palestinians*, 29-32

⁶⁵ Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, 90-115

maksimum toprak minimum Arap olarak özetlenebilir.⁶⁶ Nitekim Ağustos 1948’de kurulan *de facto* ‘Transfer Komitesi’nin sunduğu öneriler bu stratejiyi destekler niteliktedir:

- Mülteci konumuna düşmüş Filistinlilerin evlerine ve köylerine dönmesini engellemek
- Arap köylerini imha etmek
- Arap köy ve kasabalarına Yahudileri yerleştirmek ve Araplara ait toprakları Yahudi yerleşimleri arasında dağıtmak
- Irak ve Suriye’den Yahudileri ‘kurtarmak’
- Filistinli mültecilerin Arap ülkeleri tarafından soğurulmasının yollarını bulmak ve Filistinlilerin dönmek konusundaki mücadele gücünü kırmak için propaganda yürütmek.⁶⁷

Çalışma boyunca ısrarla tekrar edildiği üzere Filistinlilerin köyleri ve hayat tarzları sadece buldozerler ve dinamitlerle yıkılmadı. Onlardan geriye kalan yıkılmamış her şeyin adının değiştirilmesi de Filistinlilerin tarihsel varlıklarının silinmesini, göz ardı edilmesini ve unutulmasını mümkün kıldı.⁶⁸ Zira gücü elinde tutanlar geçmişe kendi anlamlarının damgasını vurmaya çalışırlar. Geçmişteki izleri silinen açısından ise durum çok daha zordur çünkü Edward Said’in söylediği gibi ‘dünyada hikâyeni destekleyecek neredeyse hiçbir şey yoktur.’⁶⁹

1948 Nekbesi ile Siyonizmin Filistin’de sadece Yahudilere ait bir tarih yazmak adına geliştirdiği fikirsel ve eylemsel stratejiler arasında bir neden sonuç ilişkisi olduğu aşıkârdır. 1948 savaşının sonunda yüzlerce Filistinli köyünün izleri çoktan dünyadan silinmiş durumdadır. İsrail böylelikle unutma rejimini kurmuştur, gelecekte de bu rejimi konsolide etmek adına belli bir politika izleyecek, mekanizmalar oluşturacaktır. Bir sonraki bölümde ortaya konulacağı üzere mevcudiyeti yok etme hususunda unutma rejimi başarılı olmuştur nitekim pek çok köyün orada olduğunu gösteren fazla kanıt yoktur. Nitekim 1948’den sonraki süreçte sınırı aşarak evlerine giden Filistinlilerin karşılaştıkları manzaradan dolayı yaşadıkları şok onlara hatırladıkları geçmişin artık mevcut olmadığını acı bir şekilde gösterir: köyler tamamen yıkılmış, camiler ya da kiliseler ahırlara ya da restoranlara

⁶⁶ Masalha, *The Zionist Bible*, 71

⁶⁷ Masalha, *Expulsion of the Palestinians*, 38

⁶⁸ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafiyaları*, 48

⁶⁹ Aktaran Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafiyaları*, 175

dönüşmüş, evlerine Yahudiler yerleşmiştir.⁷⁰ Mekân yitirilmiştir, geriye sadece söz kalır çünkü evler, mahalleler, sokaklar anlatılmazsa hepten yok olup gidecektir:

*Neden? Neden küçüğüm? Suhmata benim atam, Suhmata benim kıymetlim
Bana nerede doğduğumu soruyorlar güzelim
Suhmata'da doğdum, Suhmata benim kıymetlim
Suhmata zerafetini hiç unutmayacağım, Suhmata seni asla unutmayacağım
Ne zeytinliklerini ne sende meskûn olanları...⁷¹*

Kaynak: www.palestineremembered.com

Bu ağıtta adı geçen Suhmata köyü buldozerlerle imha edilmiş olsa da bugün fiziksel olarak namevcut olsa da yukarı Celile'de konumlanmış olan bu köye ait resim, tasvir capcanlı bir tahayyülde hala var olmaktadır.⁷²

İşte unutmaya direniş olarak hatırlama bu noktada devreye girer. Walid Khalidi yönetiminde toplanan ekip 1949 ateşkes hattının ardında kalan coğrafyada imha edilen 418 köye dair detaylı bir araştırma yapar.⁷³

⁷⁰Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 151

⁷¹May Seikaly'nin yerinden edilmiş bir Filistinli kadınla doğduğu, terk etmek zorunda bırakıldığı köyle ilgili yaptığı görüşmede kadının söylediği zejel (زجل , doğaçlama şiir, ağıt). May Seikaly, "Excavating Memory: Oral History and the Case of Suhmata" *Transformed Landscapes: Essays on Palestine and the Middle East in Honor of Walid Khalidi* içinde, ed. Camille Mansour ve Leila Fawaz (Cairo: The American University inCairo Press, 2008), 159

Suhmata Akka'ya 25 km mesafede bir köydür. 30 Ekim 1948 tarihinde İsrail'in Hiram Operasyonunda işgal edilmiş; köyün tamamına yakını imha edilmiş yalnızca Haçlılardan kalan kale ayakta kalmıştır. Köydeki Arap nüfus tamamen temizlenmiştir.

(Ayrıntı için bkz. <https://www.palestineremembered.com/Acre/Suhmata/>)

⁷²Seikaly, "Excavating Memory", 167

⁷³Walid Khalidi, *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948* (Washington: Institute for Palestine Studies, 1992)

Çalışmada köylerin yok edilmeden önceki nüfusuna, yaşamına ve varsa yıkımın ardından kalanlara yer verilir. Nekbe hakkında abidevi bir çalışma ve bir çeşit hatıra olarak nitelenebilecek bu eser mekân-kırım uğramış Filistinli kolektif hafızasını unutmaktan koruyacak bir kalkan, Filistinlilerin Filistin'deki mevcudiyetini destekleyecek, mekânla bağıny yeniden kuracak bir araçtır.

2. Unutma Rejiminin Politikası ve Mekanizmaları

1948 yılında temeli atılan unutma rejiminin sürdürülmesi bir ulus olarak İsraili Yahudilerin ve bir ulus-devlet olarak İsrail'in kolektif hafızada ve tarihsel olarak pekişmesi için elzemdir. Bu yüzden 1948 sonrası süreçte de çift yönlü unutma politikası devam ettirilmiştir. Mekân bir taraftan unutturulurken diğer taraftan hatırlanmak üzere yeniden üretilmiştir. Bu bağlamda unutma rejiminin politikası *Yahudileştirme*, *ibraniceleştirme* ve *tevatlaştırma* (*biblication*) üzerinde temellenir. Mekân-kırım üçayaklı bu politikanın çeşitli mekanizmaları ile hayata geçer.

Bir unutma politikası olarak Yahudileştirmenin amacı Nekbe ile Filistinlilerin ardında bıraktığı mekâna dair belleği silmek; bu mekânların yıkımı ve yeniden inşası ile yeni bir coğrafya oluşturmaktır çünkü bellek topografyaya bağlıdır. Ayrıca yıkım ve yeniden inşa yoluyla Yahudileştirme tarihi olayların seçmeci bir şekilde unutturulması ve kolektif hafızadan silinmesi için kullanışlı bir araçtır. Nora'ya atfen ifade edilecek olursa bu politika 'unutma mekânlarının⁷⁴' oluşturulmasına yardımcı olur. Yıkım, yeniden inşa, Filistinlilerden boşalan yerlere Yahudi göçmenlerin yerleştirilmesi ve ormanlaştırma Yahudileştirme politikasının mekanizmaları olarak karşımıza çıkar.

Mekâna dair bellek anıtlar ve mahaller aracılığıyla inşa edilir. Bu açıdan evler bellek mahalleridir; geçmişi bugüne bağlar.⁷⁵ Bu doğrultuda Nekbe sürecinde kasıtlı bir şekilde Filistinli köylerin ve orallardaki evlerin dinamitlenmesinin mekân-kırım olarak nitelenmesi doğru olur. Öte yandan anıtlar belli şeylerin hatırlanmasına izin verirken diğer bazı şeylerin

⁷⁴ Nora somut ve maddi, kavranabilir olandan soyut ve simgesel olarak inşa edilmiş olana kadar belli bir coğrafyaya yerleştirilmiş her türlü objenin bulunduğu yerleri hafıza mekânları olarak niteler. Buna göre bir anıt, müze, arşivler, tarihsel bir olayın geçtiği yer, önemli bir kişinin bulunduğu yer gibi birçok mekân hafıza mekânı sayılır. Bkz. Pierre Nora, *Les Lieux de mémoire* (Paris: Gallimard, 1984). Bu anlamda Filistinliler açısından yok edilen veya değiştirilen mahaller birer hafıza mekânlarıdır. İsrail'in unutma rejimi açısından değerlendirdiğimizde ise buraların ayrıca unutma mekânları olduğu söylenebilir.

⁷⁵ Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 31

unutulmasına neden olur.⁷⁶ İsrail'in unutma rejiminin yaptığı tam da budur. Tıpkı unutma ve hatırlama dinamiklerinin eş zamanlı işlemesi gibi unutma rejiminde yıkım ve yeniden inşa birbirini takip eder. Bir bakıma yapım yoluyla yıkımdır bunun adı. Gerçekten de kasıtlı bir biçimde yıkılmış olan evler ve boşaltılmış olan köylerde başlanan yapım faaliyeti aynı zamanda Nekbe sürecinde başlamış olan yıkımın devamıdır, son safhasıdır.

Nekbe sırasında Temmuz 1948'de boşaltılan ve tamamen yıkılan köylerden biri olan Safuriyye'nin yerinde bugün antik Roma ve Yahudi kasabası Zippori için arkeolojik bir park vardır.⁷⁷ Yine aynı yıl Nisan ayında Yafa'daki çatışmalar sırasında Selame köyü sakinleri köylerinden çıkartılmış, önce Ürdün'e daha sonra Batı Şeria'ya yerleşmek zorunda kalmışlardır. 1950'ye gelindiğinde köyün binalarının çoğu yıkılmıştır. Bugün köyden geriye neredeyse bir şey kalmadığı gibi 1993 yılında mezarlıkta gömülü ölülerin de taşınması ile Selame'deki hayatların, tarihin ve mirasın üstü tamamen örtülmüştür.⁷⁸ Selame ve Safuriyye gibi yüzlerce köy benzer acı hikâyelere sahiptir, bu sadece bir mekânın yok olma hikâyesi değil ondan da öte bir tarihin, bir hafızanın zamandaki izlerinin silinmesi hakkındaki insan hikâyeleridir.⁷⁹ Hâlihazırda kurulu bir mahallin kasti olarak yıkılması ve yerlerine yeni yapıların inşa edilmesi mekâna dair belleğin izlerini siler çünkü mekânın yapıtaşları parçalanır ve zamanla bellek aşınır. Pek çok köyün bir zamanlar var olduğunu gösteren fazla kanıt kalmaz bu yüzden de peyzaj okumalarına bel bağlanır.⁸⁰ Bu meyanda Benvenisti insan unsurunun yok olduğu bir peyzajda bitkilerin, yabani ağaca dönüşen meyve ağaçlarının, çit işlevi gören kaktüslerin, eski evlerin damlarında biten çalılarının geçmişe dair birer işaret görevi gördüklerini söyler.⁸¹ Gözle görünür kalıntılara sahip olan köylere ise 'antik kalıntılar' anlamına gelen semboller verilmiş ve yeni bir coğrafi kavram türetilmiştir:

⁷⁶ Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, 39

⁷⁷ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 32

⁷⁸ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 59, 161

⁷⁹ Filistinli köyler ve 1948'den önce oradaki yaşam hakkında en temel başvuru kaynakları ed-Debbağ'ın *Biladuna Filastin, el-Mevsua el-Filistiniyye* (Filistin Ansiklopedisi) ve Khalidi'nin daha önce zikredilen ansiklopedik *All That Remains* adlı çalışmasıdır. Bunun dışında Birzeit Üniversitesi Filistin Toplumu Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (CRDPS) Filistin'de yok edilen köylere yönelik bir çalışma yapmıştır. Son olarak Palestine Remembered sitesi her köyü tek tek ele alan devasa bir koleksiyon oluşturmuştur. Bu sitede diasporadaki tüm Filistinlilere 1948'den önce yaşadığı köylerle ilgili fotoğraf, bilgi paylaşması için çağrıda bulunulmuştur. İnteraktif olan bu sitede bilgiler sürekli güncellenmektedir.

⁸⁰ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 197

⁸¹ Meron Benvenisti, *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948* (Berkeley: California University Press), 310

iyim (yığınlar). Böylelikle Beyt Cibrin, Accur, el-Feluca gibi köyler tamamen imha edilip izleri silinirken içinde bazı kalıntılar kalan köyler isimleri İbraniceleştirilmek suretiyle yeni kavram *-iyim-* ile nitelenerek var olmaya devam etmiştir: İye Karetya Keratiyye köyü için, İye Sidim Irak Suveyden köyü için.⁸² Hiçbir yıkıntı izi olmayan köyler ise yeni kurulmuş olan devlet için oluşturulan haritadan tamamen silinmiştir.

Boşaltılan ve izleri silinen köylerin yerine yeni yapılar inşa edildiği gibi yıkılmamış evlere ülkeye göçle gelen Yahudiler yerleştirildi. 1948’de boşaltılan Kalunya köyünün başına gelen buydu. Davis köyü Kalunya’dan savaş sırasında çıkarılan ve bir daha oraya dönemeyen Galib Sumreyn’in 1970’te köyünü ziyaret etme şansı yakalayıp oraya gittiğinde babasının ve amcasının üzerinde arazilerinin olduğu Şfeyr tepesinin dümdüz edildiğini ve orada Mevaseret Zion adında bir Yahudi yerleşimi kurulduğunu öğrendiğini aktarıyor.⁸³ Devlet yeni gelen büyük göçmen nüfuslarını ülkeden sürülenlerin ya da kaçmak zorunda kalanların evlerine yerleştirerek onlara yer bulabilmişti. Ayrıca 1950 yılında Gaip Kişilerin Mülkiyeti kanununu çıkartarak savaş sırasında yerlerinden edilmiş Filistinlilerin evlerine dönmelerini engellediği gibi topraklarına ve mülklerine de el koydu. Bu yasa doğrultusunda halen ülkede olmalarına rağmen yerlerinden edilmiş Filistinlilerin sahip olduğu her şey Gaip Kişilerin Mülkleri Kayyımına bırakıldı. Gaip kişi mevcut olduğunu ispatlayamadığı müddetçe kayyım bu mülklerin sahibi olur ve nasıl değerlendireceği onun tasarrufundadır. Gaiplik yasası vasıtasıyla Filistinlilerin mülklerinin ve topraklarının devlete ve İsrail’in Yahudi vatandaşlarına satışı kolaylaşmıştır.⁸⁴ Unutma rejiminin hukuki altyapısı bu yasal düzenleme üzerinde inşa edilmiştir. Yahudiler seçmeci amnezi yaşayarak kendilerinden önce burada kimlerin olduğunu unutmuş ve bu mülkleri devletten ya da Kayyımdan satın almışlardır. Filistinlilerden yıllar sonra doğdukları, büyüdükleri yerlere dönebilenler hafızalarındaki mekân ile hâlihazırda gördükleri mekânı eşleştirmekte zorlanmaktadır.

Bu şekilde yenilenerek Yahudilerin yerleştiği bir Filistinli köyü de İczimdir. *Palestine Remembered* adlı sitede bu köyün sakinlerinden biri yaşamış olduğu deneyimi yazmasa bugün adı Kerem Maharal olarak değiştirilmiş bu köyden kimsenin haberi olmayacaktı:

“İczim’e gittik. Evin önünde arabadan indik ve yaşlı bir Yahudi bize ne istediğimizi sordu. Akkrabam İbranice olarak adama bizim evin sahibi

⁸² Benvenisti, *Sacred Landscape*, 41-42

⁸³ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 198

⁸⁴ Ersoy Ceylan, *İsrail’de Çatışan Kimlikler*, 207

olduğumuzu ve sadece içeri girip eve bakmak istediğimizi söyledi. Adam ricamızı reddetti, akrabamızla tartıştı ve bizi polis çağırmakla tehdit etti. Nihayet dedem hariç iki dakikalığına içeri girmemize izin verdi. Dedemin camiye gidip çatıya çıkışını ve elinde bastonuyla yere çömelip kuzeyde uzanan köye bakarak ağlayışını hiç unutmamam ve hiçbir zaman da unutmayacağım. Dedeme nesilleri boyunca tüm çocuklarımızın evi bilmelerini sağlayacağımıza söz verdik.”⁸⁵

Yahudileştirme politikası sadece boşaltılmış Filistinli köylerinin izlerinin silinmesi ile sınırlı değildir. Yeni kurulan devlete bir kimlik, toprağa bağlı bir anlatı lazımdır. Bunun için ise İsrail ülkesi olan tüm coğrafya bir Yahudileştirme -yeniden inşa- sürecine girmiştir. Bu bağlamda Celile’nin Yahudileştirilmesi en fazla önem atfedilen projedir. Celile Filistinli nüfusun yoğunlaştığı bölgelerden biridir ve buradaki yerli nüfusun İsrail’in teritoryal bütünlüğünü tehdit ettiğine inanılmaktadır.⁸⁶ Bu bağlamda Falah’a göre unutma rejimi üç aşama izlemiştir. Birinci aşamada amaç Filistinli köylerin yıkılmasından sonra hâsıl olan boşluğu doldurmak ve inşasına başlanan Yahudi yerleşimleri vasıtasıyla kalan Filistinli köylerini ve topraklarını çevreleyen bir kuşak oluşturmaktır. İkinci aşamanın amacı Filistinli nüfusun mekânsal sürekliliğini bozmak adına nüfusun yoğunlaştığı merkezlere Yahudi yerleşimleri (*mitzpim*) inşa ederek nüfuz etmektir. Üçüncü aşamada ise mikro-coğrafi düzeyde Filistinli köylerin hem mekânsal hem de ekonomik açıdan genişlemesini engellemek üzerine bir politika izlendi.⁸⁷ Unutma rejimi aynı politikayı Necef/Negev’de Bedevilerin izlerini silmek için yürütmektedir. Bedeviler de 1948’de yerlerinden edilmişlerdir. Savaş sırasında korku ve tedhiş ile topraklarını bırakıp bölgede bugün *siyag* olarak adlandırılan bir anklavda yaşamak durumunda bırakılmışlardır.⁸⁸ 2011 yılında İsrail hükümeti tarafından onaylanan bir plan ise 30 bin Bedevinin yerinden olmasına sebep olacaktır.⁸⁹

Siyonist ajandanın Yahudi bir ülke kurma ülküsünden en fazla nasibini alan şehirlerden biri belki de Kudüs’tür. Yahudi bir Kudüs için Filistin peyzajı, kültürel mirası, kutsal mekânları engeldir. Kudüs’ün Yahudileştirilmesi ile şehirdeki Filistinli izleri silinecek, unutulacaktır. Buna yönelik yıkıcı uygulamalardan biri 2004 yılında kabul edilen Kudüs’te

⁸⁵ Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 188

⁸⁶ Gazi Falah, “Israeli “Judaization” Policy in Galilee”, *Journal of Palestine Studies* 20, no. 4 (1991): 69

⁸⁷ Falah, “Israeli “Judaization” Policy”, 72-82

⁸⁸ Mansour Nasasra, “The Ongoing Judaisation of the Naqab and the Struggle for Recognising the Indigenous Rights of the Arab Bedouin People”, *Settler Colonial Studies* 2, no.1(2012):92

⁸⁹ Nasasra, “The Ongoing Judaisation”, 82

Hoşgörü Müzesi inşası projesidir. Bu müzenin Kudüs'teki tarihi Filistin Mezarlığı Mamilla üzerinde yapılması planlanmıştır. Filistinlilerin tarihinin bir parçası olan mezarlığın üzerine müze yapılması Filistinli bellek mekânına yapılan bir saldırdır. Mamilla mezarlığı gibi hafıza mekânları aracılığıyla güçlenecek Filistinli kolektif hafızası Siyonist düşüncenin çalışmada bahsedilen saiklerine terstir, onları tehdit eder. Görünür bir hafıza mekânı olarak bu mezarlık ve orada gömülü olanlar Siyonizm'in toprak üzerinden inşa ettiği tarihin sürekliliğini bozmaktadır. Kitab-ı Mukaddes bağlamında bir Yahudi yurdu inşa edilirken Mamilla mezarlığının varlığı silinmelidir, onun varlığı herkes tarafından unutulmalıdır ki yeni bir Yahudi kolektif hafızası inşa edilebilsin.⁹⁰ Bu açıdan unutmaya rejimi Hoşgörü Müzesi ile Yahudilere ait yeni bir hafıza mekânı yaratırken Filistinlilerin mekâna dair belleğini mekân-kırma uğratır.

Yahudileştirmenin son mekanizması ormanlaştırmadır. 1948'de köyler yok edildikten sonra unutmaya rejimi buralarda yeniden inşanın yanında hızlı bir ormanlaştırma süreci de başlatmıştır. Bu doğrultuda eskiden Filistinlilere ait mekânlar hızlıca çam ağaçlarından husul ormanlara dönüşmeye başlamıştır. 1967'deki Haziran Savaşı'ndan sonra işgal edilen Beyt İksa köyünün tarlaları 'saldırgan' ormanlaştırma sürecine maruz kalmıştır ve bu süreç bugün halen sürmektedir.⁹¹ Benzer bir şekilde Doğu Kudüs'teki Silwan ve Vadi el-Coz da ulusal park alanları ilan edilmiştir. Ulusal park stratejisi altında bu bölgede Filistinliler topraklarına el konulması ve evlerinin yıkılması tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.⁹²

Unutmaya rejiminin bir diğer politikası tarihi Filistin coğrafyasındaki Arapça isimlerin İbraniceleştirilmesi ve topoğrafyanın Tevratlaştırılması, Kitab-ı Mukaddesvari bir peyzaja dönüştürülmesi pratikleridir. İbraniceleştirme yeni kurulan devletin kendi hafızasını inşa etme amacı taşıdığı kadar Filistinlilerin mekân-kırım yoluyla bellek-kırımına neden olan bir pratiktir. Zira yer isimleri bilinen hikâyelerdeki olayları akla getirme konusunda oldukça güçlü bir etkiye sahiptir.⁹³ David Ben-Gurion'un haritacılar, arkeologlar ve tarihçileri bir araya getirerek 1949 yılında kurduğu Negev İsimleri Komitesi başkanına aktardığı şu ifadeler kendisinin de bu güçlü etkinin farkında olduğunu gözler önüne sermesi açısından ibret vericidir: "Devlet oluşturma sebebiyle Arapça isimleri yok etmekle

⁹⁰Hijazi, "Toward Spacio-cide", 103

⁹¹ Yara Sharif, "Landscape of Time and Immobility", *Landscape Research* 44 no.7 (2019): 885

⁹²Jessy Rubin, "National park zoning used as pretext for ethnic cleansing of East Jerusalem", *Electronic Intifada* (2015). www.electronicintifada.net/content/national-park-zoning-used-pretext-ethnic-cleansing-east-jerusalem/14476

⁹³Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*,20

mükellefiz. Bu topraklarda siyasi bir Arap mülkiyetini tanımadığımız gibi *manevi mülkiyetlerini* ve isimlerini de tanımıyoruz.”⁹⁴

Boşaltılmış Filistinli köylerinde veya bu köylerin civarında inşa edilmeye başlanan Yahudi yerleşimleri için isim belirleme işlemi hâlihazırda Arapça olan ismin yerine kadim İbranice olanı vermek oldu. Feradiyye Parod, Dellet Dalton, Kasla Ksalon, Beyt Dacan Beit Dagon, Yibne Yavne ve Zir’in Yizrael olarak değiştirildi. Bazı mekânlara hiçbir bağlantısı olmasa da kasıtlı olarak Kitab-ı Mukaddes’teki karakterlerin isimleri verildi. Yıllar içinde gerçekten kadim bir kimliği olan Yoqneam gibi alanlar ile Aviel veya Te’aşurtat gibi kutsal kitaptan alınan isimler ve ifadeler arasındaki ayrım bulanıklaştı hepsi birden kadim ve kutsal kitaptan alınan isimler olarak algılanmaya başlandı.⁹⁵ Benvenisti Nurit Kliot tarafından yapılan sınıflandırmaya göre İsrail’in 1967 sınırlarının öncesinde Yahudi yerleşimlerine verilen 770 ismin 350 tanesinin antik tarihi ya da kutsal kitaptaki bir mekân olduğuna inanılmasına istinaden verildiğini aktarır; bu da sadece yüzde kırkbeşlik bir orana tekabül eder.⁹⁶ Kutsal kitapla herhangi bir bağlantısı olmamasına, tarihi bir ilişki kurulamamasına rağmen oradan verilen isimlerle eskinin çağrıştırılması, sürekliliğin kurulması amaçlanmıştır. Yeniden isimlendirme vasıtasıyla böylesi bir algının oluşması o toprakların boşaltılmış olmasıyla mümkün olabilmıştır, yani 1948 yılında unutma rejiminin kurulmasıyla. Benvenisti’nin deyimiyle İsimlendirme Komitesi görevine başladığında tarihi Filistin, üzerine yeni bir tarihin yazılmasını bekleyen boş bir levha⁹⁷ idi.

Komite yeniden isimlendirmenin yanında bir İbrani haritası yapmakla da görevlendirildi. Tevratlaştırma süreci de böylelikle başladı. Bu politikanın amacı yeni kurulan ülke ile bu ülkeye dünyanın çeşitli yerlerinden ve kültürlerinden gelen dolayısıyla farklılık arz eden Yahudi göçmenleri, devletin yeni vatandaşlarını topografya ile tanışık hale getirmek; bunun için ise farklı kültürel arka planlara sahip bu Yahudilerin ortak noktası olan Kitab-ı Mukaddes’in anlatısını tarihsel bir gerçekliğe dönüştürmektir. Unutma rejimi kutsal kitap anlatısı ile mekân arasında bağ kurmak adına yine Filistinlilerden kalan mekâna dair izleri silme politikası izlemiş, Filistinlilere ait belli mekânları imha ederek buraları kutsal kitaptaki anlatıları doğrulamak adına yapılacak çalışmalar için arkeolojik sit alanlarına çevirmiştir. Lefr Bir’im, Safuriyye, Suba gibi köyler yıkılarak

⁹⁴Piterberg, *Siyonizmin Dönüşleri*, 350

⁹⁵Benvenisti, *Sacred Landscape*, 34

⁹⁶Benvenisti, *Sacred Landscape*, 35

⁹⁷Benvenisti, *Sacred Landscape*, 33

arkeolojik sit alanı haline getirilenlerden bazılarıdır.⁹⁸ Zerubavel de kutsal kitap arkeolojisi olarak nitelediği İsrail'deki arkeolojik çalışmaların başlıca amacının antik İsrail ile modern İsrail arasında süreklilik kurmak olduğunu öne sürer.⁹⁹

Arkeolojik sit alanına dönüştürmek suretiyle Filistinli mekân-kırımına çarpıcı örneklerden biri Silvan'dır. Silvan Mahallesi arkeolojik kanıtlar bulunduğu gerekçesiyle Filistinlilerin evlerinin yıkımına sahne olan mekânlardan biridir. Buradaki arkeolojik kazılar 19. yüzyılda İngilizlere ait Filistin Keşif Fonu tarafından başlatılmıştır.¹⁰⁰ İsrail kurulduktan sonra devam eden çalışmalar 1990'lı yılların ortalarından itibaren hız kazanmıştır. Bu kazılar sırasında ele geçirilen objeler antik İsrail ile bağı açısından değerlendirmeye alınır. İsrailli arkeologlardan Amihai Mazar bu kazılar sırasında 'mucizevi bir şey' bulduğunu; ortaya çıkardığı yapının Kral Davud'un fethettiği Siyon şehrine ait olan Siyon kalesi olduğuna inandığını açıklamıştır.¹⁰¹ Bu noktadan itibaren Silvan Yahudileştirilme politikasının hedefi haline gelmiştir. 2009 yılında altmış ila yetmiş Yahudi ailenin yaşadığı Silvan'da 2011 yılında 4 bin adet Yahudi yerleşim birimi inşa edilmesi kararı alınır. Buralarda meskûn Yahudilerin köktenci yerleşimciler olması Silvan'ı Filistinliler ile Yahudiler arasındaki gerilimin yüksek seviyelere çıktığı yerlerden biri haline getirmiştir. Bugün özellikle Kudüs'teki mahallelerde şahit olduğumuz çatışma ve gerginlikler unutmajiminin Kudüs'ü Yahudileştirme politikasının doğrudan sonucudur.

Tevratlaştırma sadece arkeolojik sit alanlarına dönüştürme şeklinde değil tarihi Filistin topografyasında bulunan üç dine ait olan peygamberlerin, azizlerin türbelerinin de dönüştürülmesi şeklinde de kendini gösterir. Mekâna dair belleğin silinmesi için o mekâna bağı olan tarihsel hikâyelerin dönüştürülmesi gerektiğini idrak eden unutmajimi bu doğrultuda köylerdeki gerek antik çağdan gerekse de orta çağdan kalan türbeleri sadece Yahudiliğe özgü peygamberlerin ve kutsal insanların türbesi olarak yeniden

⁹⁸Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 200

⁹⁹Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1995), 13-36

¹⁰⁰Batı'nın mesihçi bir anlayış çerçevesinde tarihi Filistin'de kutsal kitap anlatısını destekleyecek arkeolojik kanıtlar bulma çabası 19. yüzyıla kadar gider. Bu konu için bkz. Barbara W. Tuchman, *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour* (London: Random House, 1984); Nur Masalha, *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism, in Palestine-Israel* (London: Zed Books, 2007), 15-84

¹⁰¹Masalha, *The Zionist Bible*, 143

keşfedilmesini, böylelikle bellek mekânlarının dönüştürülmesini sağlamıştır.¹⁰²

Unutma rejimi Kitab-ı Mukaddes'i tarihselleştirerek yeni modern ulus için kullanılabilir ortak bir geçmiş, kolektif bir hafıza yaratmaya ve bir süreklilik kurmaya çalışmıştır. Okullarda kutsal kitabın bir tarih kitabıymış gibi okutulmasının temelinde bu süreklilik nosyonu vardır: İbrahim Filistin'e göç eden ilk Siyonisttir; Yuşa'nın Filistin'i fethi ve Kenanları haritadan silmesi 19. yüzyılda başlayan aliya süreci ile paraleldir ve Kral Davud'un Kudüs'ü fethi 1967 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesine paralel bir anlatıdır.¹⁰³

Kitab-ı Mukaddes Siyonizmin olduğu gibi 1948'de kurulan unutma rejiminin de bir üst anlatısı haline gelmiştir. Coğrafyanın bir Yahudi coğrafyası olarak yeniden düzenlenmesinin (Yahudileştirme), mekân isimlerinin dönüştürülmesinin (ibraniceleştirme) ve coğrafyaya dair anlatının yeniden kurulmasının (tevatrlaştırma) hem aracı hem de meşruiyet kaynağı olmuştur. Kutsal kitabın bir üst anlatı olarak benimsenmesi aynı zamanda Filistinlilerin mülksüzleştirilmelerinin, yerlerinden edilmelerinin de aracı olagelmıştır. Bir tarafın kolektif hafızasını inşa eden bir kaynak olan kutsal kitap diğer tarafın mekân-kırım yoluyla izlerinin silinmesi için kurulan unutma rejiminin temel dayanağı olmuştur. Nitekim İsrail'in kutsal kitap topografyası olarak sunduğu yerler aynı zamanda yapısal amnezi ve zorla silmenin mekânları haline gelmiştir. Filistin/İsrail'de yapım ve yıkım bir arada, eşzamanlı olarak birbirini inşa etmeye devam etmektedir.

¹⁰²Benvenisti, *Sacred Landscape*, özellikle bkz. 7. bölüm "Azizler, Köylüler ve Fatihler", 270-306

¹⁰³Masalha, *The Zionist Bible*, 146

Sonuç

1948 Filistin topografyasında yeni inşa ve temsil süreçlerini başlattı. Yahudi devleti kurma düşüncesi Siyonizme içkin dışlayıcı fikirlerin eyleme geçmesini tetikledi. Bu, yeni devletin kurulduğu toprakların Yahudiliğe ait olmayan tarihinin ve bu tarihe ait mekânların silinmesi ile elde edildi. Mekân-kırım hem modern Yahudi kolektif kimliğinin ve hafızasının kurulmasına hem de Filistinli kolektif hafızasının mekâna dair belleğinin silinmesine hizmet eden çift yönlü bir unutmaya rejimi eliyle gerçekleştirildi. Filistinli köyler sadece coğrafi uzamdan değil kolektif hafızadan da silinmeye çalışıldı. Bugün bu politikanın bir bakıma başarılı olduğu söylenebilir. Hatıratlar, günlükler, biyografiler, tanıklıklar ve köy kitapları hafıza ile mekân-kırımdan dolayı yok edilen topografya arasındaki boşluğu bir yere kadar doldurabilmektedir. Köyler, tarihin bir dilimindeki mevcudiyeti hatırlatsa da mekânı belleğin bir parçası haline getiren, onu anlamlı kılan toplumsal ve kültürel karakteristikler mekânda artık bir arada olunamadığı için yavaş yavaş silinmektedir. Hafızada kalan o dönemki yaşamlara dair öz değil, sadece bir çerçevedir:

Susadım... Kaynaklar ve kuyular nerede?
Çorak topraklar ve çöl dışında hiçbir şey yok
Kasvetli boş araziler dışında bir şey yok
Tarlalar taşla kaplanmış.
Badem tomurcuklarının 'ez-Zuhur'u nerede?
Ve kır çiçekleriyle çevrenilmiş Hadayif
el-Halayil'in tarlaları ve kuşları nerede?
Ya kekliklerle dolu olan Vadi Ahmet
el-Hina ve şırl şırl akan suları nerede?
Gölgesinde yolcular dinlenirdi¹⁰⁴

Şüphesiz bugün halen 1948'in anılarına, anlatılarına ulaşabiliyorsak bu Filistinlilerin nesilden nesile aktardığı anıları unutmaya direnişisi sayesinde. Nasıl ki Yahudiler yüzyıllarca unutmaya karşı mücadelelerini dinsel hafızayı diri tutarak, her gün hiç görmedikleri Kudüs'ü anarak yürüttüyse Filistinliler de bugün mekân-kırım, bellek-kırım ve siyasi-kırım şeklinde dayatılan unutmaya karşı bir hatırlama mücadelesi veriyor. Unutmaya mekânlarını anıt mekânlara dönüştürüp kolektif hafızayı diri tutmaya çalışıyor, köylerinden geriye kalan yıkıntılar arasında capcanlı bir

¹⁰⁴ Aktaran Davis, *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları*, 191

tahayyül vücuda getiriyorlar. Zochorot aldı sivil toplum kuruluşu vasıtasıyla her yıl Nekbe anmasında yıkılan köylere ziyaretler düzenleyerek oralarda anma gerçekleştirmeye devam ediyorlar. Mahmut Derviş'in ifade ettiği gibi "tarih içerisindeki coğrafya, coğrafya içerisindeki tarihten daha güçlüdür". İsrailli yazar Yizhar Smilansky bu düşüncüyü şöyle tamamlar: "Toprak derinliklerinde unutmaz. Ansızın, farklı anlarda *unutmayan bir sessizliğin* homurtusu duyulur. İçerde, derinde bir yerlerde bilir ama unutmaz, sabanla sürüldüğü zamanı da panayıra götürdüğü yeni ekinleri de. Sadece bu acılı toprağın unutmayan sessizliğini dinlemesini bilen kişi, Yahudi ya da Arap, işte sadece o toprağa anavatan demeye layıktır."¹⁰⁵

¹⁰⁵ Aktaran Benvenisti, *Sacred Landscape*,340

Kaynakça

- Abujidi, Nurhan. *Urbicide in Palestine: Spaces of Oppression and Resilience* . London: Routledge, 2014.
- Assman, Jan. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik*. Çeviren Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı, 2015.
- Attias, Jean-Christophe, ve Esther Benbassa. *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. Çeviren Nihal Öno. İstanbul: İletişim, 2002.
- Benvenisti, Meron. *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948* . Berkeley: California University Press, 2000.
- Black, Ian. 1948 no catastrophe says Israel, as term nakba banned from Arab children's textbooks. 22 July 2009. <https://www.theguardian.com/world/2009/jul/22/israel-remove-nakba-from-textbooks>.
- Boyer, Pascal. «Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri.» *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde, yazar Pascal Boyer ve James V. Wertch, 5-36. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.
- Cohen, Hillel. *Year Zero of the Arab-Israeli Conflict:1929*. Çeviren İbraniceden Haim Watzman. Waltham: Brandeis University Press, 2015.
- Connerton, Paul. *Modernite Nasıl Unutturur*. Çeviren Kübra Kelebekoğlu. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011.
- Connerton, Paul. «Seven Types of Forgetting.» *Memory Studies* 1, no. 1 (2008): 60-71.
- Coward, Martin. *Urbicide: The Politics of Urban Destruction* . London: Routledge, 2009.
- Davis, Rochelle A. *Yerlerinden Edilenlerin Coğrafyaları: Filistin Köy Tarihleri* . Çeviren Hayrullah Doğan. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Ersay Ceylan, Tuğçe. *İsrail'de Çatışan Kimlikler: Filistinliler ve Yahudiler*. İstanbul: Küre, 2020.
- Ersay Ceylan, Tuğçe. «İsrail'de Liberal Demokrasinin ve Etnik Milliyetçiliğin İdeolojik Yansıması: Post-Siyonizm ve Neo-Siyonizm.» *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 8, no. 2 (2020): 431-451.
- Falah, Gazi. «Israeli "Judaization" Policy in Galilee.» *Journal of Palestine Studies* 20, no. 4 (1991): 69-85.
- Flapan, Simha. «The Palestinian Exodus of 1948.» *Journal of Palestine Studies* 16, no. 4 (1987): 3-26.
- Fregonese, Sara. «The urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in the Lebanese civil war (1975-1976).» 28 (2009): 309-318.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* . Palo Alto, CA: Stanford University Press, 1991.
- Halbwachs, Maurice. *Kolektif Hafıza*. Çeviren Banu Barış. Ankara: Heretik, 2017.
- Hanafi, Sari. «Explaining Spacio-cide in the Palestinian Territory: Colonization, Separation, and State of Exception.» *Current Sociology* 61, no. 2 (2012): 190-205.
- Hanafi, Sari. «Spacio-cide: colonial politics, invisibility and rezoning in Palestinian territory.» *Contemporary Arab Affairs* 2, no. 1 (2009).
- Haracic, Sejla. «Memoricide: A Punishable Behavior?» *Confronting The Past: European Experiences* içinde, yazar Davar Paukovic, Vjeran Pavlokovic ve Visoslav Raos, 235-265. Zagreb: Political Science Research Centre, 2012.
- Hijazi, Aya. «Toward Spacio-cide: Building the Museum of Tolerance over the Mamilla Cemetery in Jerusalem.» *Jerusalem Quarterly* 67 (2016): 97-109.
- Jewish National Fund. *Martyrs' Forest - Remembering with 6 Million Trees*. tarih yok. <https://www.kkl-jnf.org/tourism-and-recreation/forests-and-parks/martyrs-forest.aspx> (erişildi: Mayıs 8, 2021).

- Kelman, Herbert C. «The Interdependence of Israeli and Palestinian National Identities: The Role of the Other in Existential Conflicts.» *Journal of Social Issues* 55, no. 3 (1999): 581-600.
- Khalidi, Walid. *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*. Washington: Institute for Palestine Studies, 1992.
- Kimmerling, Baruch. *Politicide: Ariel Sharon's War Against the Palestinians*. London: Verso, 2003.
- Masalha, Nur. *Expulsion of the Palestinians The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought 1882-1948*. Washington: Institute for Palestine Studies, 1992.
- . *The Zionist Bible: Biblical Precedent, Colonialism and the Erasure of Memory*. London: Routledge, 2013.
- . *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism, in Palestine-Israel*. London: Zed Books, 2007.
- Maurice Halbwachs, (Ankara: Heretik, 2017). *Kolektif Hafıza*. Çeviren Banu Barış. Ankara: Heretik, 2017.
- May Seikaly. «Excavating Memory: Oral History and the Case of Suhmata.» *Transformed Landscapes: Essays on Palestine and the Middle East in Honor of Walid Khalidi* içinde, yazar Camille Mansour ve Leila Fawaz, 159-174. Cairo : The American University in Cairo Press, 2008 .
- Memmi, Alber. *The Colonizer and the Colonized* [1957]. London: Earthscan, 1991.
- Morris, Benny. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisted*. Cambrigde: Cambirdge University Press, 2004.
- Nasasra, Mansour. «The Ongoing Judaisation of the Naqab and the Struggle for Recognising the Indigenous Rights of the Arab Bedouin People.» *Settler Colonial Studies* 2, no. 1 (2012): 81-107.
- Nassar, Issam. «Colonisation by Imagination: On The Palestinian Absence From The Landscape.» *City Of Collision: Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism* içinde, yazar Philip Misselwitz ve Tim Rieniets, 222-226. Basel: Birkhauser: Birkhauser, 2006.
- New Left Review Editorial . «Benny Morris on Ethnic Cleansing.» *New Left Review*, no. 26 (2004).
- Nora, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984.
- Pappe, Ilan. *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld, 2006.
- Pappé, Ilan. *Modern Filistin Tarihi: Tek Ülke İki Halk*. Çeviren Nuri Plümer. İstanbul: Phoenix, 2007.
- Piterberg, Gabriel. *Siyonizmin Dönüşleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık*. Çeviren Aysun Babacan. İstanbul: İletişim, 2015.
- Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. Çeviren Şahika Tokel. İstanbul: İletişim, 2014.
- Ram, Uri. «Ways of Forgetting: Israel and the Obliterated Memory of the Palestinian Nakba.» *Journal of Historical Sociology* 22, no. 3 (2009): 366-395.
- Raz-Krakotzkin, Amnon. «Exile, History, and the Nationalization of Jewish Memory: Some Reflections on the Zionist Notion of History and Return' .» *Journal of Levantine Studies* 3, no. 2 (2013): 37-70.
- Rubin, Jessy. *National park zoning used as pretext for ethnic cleansing of East Jerusalem*. 29 April 2015. Electronic Intifada. www.electronicintifada.net/content/national-park-zoning-used-pretext-ethnic-cleansing-east-jerusalem/14476 .
- Sand, Shlomo. *Comment le Peuple Juif fut Inventé?*. Paris: Flammarion, 2010.
- Shahak, Israel. «A History of the Concept of "Transfer" in Zionism.» *Journal of Palestine Studies* 18, no. 3 (1989): 22-37.
- Sharif, Yara. «Landscape of Time and Immobility.» *Landscape Research* 44, no. 7 (2019): 872-891.
- Tuchman, Barbara W. *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour*. London: Random House, 1984.

Wertsch, James V. «Kolektif Bellek.» *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde, yazar Pascal Boyer ve James V. Wertsch, 149-174. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2015.

Zerubavel, Yael. *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition* . Chicago : University of Chicago Press, 1995.

Başlık/ Title: Hanan Aşravi'nin Filistin Mücadelesi ve Twitter Üzerinden Kamu Diplomasisi Faaliyetleri

Yazarlar/ Authors

Pınar Özden Cankara

ORCID ID

0000-0003-3739-4771

Bu makaleye atf için / To cite this article: Pınar Özden Cankara, Hanan Aşravi'nin Filistin Mücadelesi ve Twitter Üzerinden Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.9 (2021): 108-150.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 14.05.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

DRJI

SCIENTIFIC INDEXING

İSAM

CEEOL

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Pınar Özden Cankara *

Hanan Aşravi'nin Filistin Mücadelesi ve Twitter Üzerinden Kamu Diplomasisi Faaliyetleri

Özet: Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) ilk kadın Yürütme Komitesi üyesi olan Hanan Aşravi, kendisini Filistin halkının sesini duyurmaya adanmış bir aktivist, siyasetçi ve akademisyendir. Aşravi, FKÖ'nün Kamu Diplomasisi ve Politikası Dairesi Başkanı olarak da görev yapmıştır. Aşravi, Filistin halkının insan hakları temelinde bir yaşam sürebilmeleri için demokratik değerlere vurgu yapan sivil toplum kuruluşlarının oluşturulmasında da bizzat rol almıştır. Aşravi yıllar içerisinde küresel çapta ünlü Filistinli bir ikona dönüşmüştür. Bu nedenle de İsrail'in dijital diplomasi ile yürüttüğü faaliyetlere karşı resmi Filistinli kurumların yanı sıra o da benzer araçlarla mücadele etmeye başlamıştır. İsrail 2000'li yıllarda hem uluslararası basını, hem de başta Twitter olmak üzere sosyal medyayı kendini haklı gösterebilmek için kamu diplomasisi aracı olarak kullanmaktadır. Kamu diplomasisi devletlerin ulusal çıkarları için diğer ülkeler nezdinde imaj yaratma ve algı oluşturma faaliyetleridir. Dijital diplomasi ise kamu diplomasisinin bir aracıdır. Filistin-İsrail çatışması uluslararası basının gündeminde sıklıkla yer aldıkça, iki taraf da kendi lehlerine olacak şekilde bir uluslararası kamuoyu algısı yaratmak istemektedir. Hem İsrail devleti, hem de Filistin Otoritesi çatışma çıkartanın kendileri olmadığını söylemini kullanmaktadır. İsrail ile eşit kapasitede imkânlarla sahip olmayan Filistinliler bilginin hızla manipüle edilebildiği bu ortamda seslerini duyurmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Filistinliler için sadece resmi kurumların değil, bireylerin yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri de önem arz etmektedir. FKÖ'nün aynı zamanda sözcüsü olan Aşravi, İntifada sürecinden beri dikkat çeken aktivist kimliği ile 2018 yılında resmi bir Twitter hesabı açmış ve bireysel kamu diplomasisi faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Aşravi, ne zaman Filistinliler hakkında önemli bir gelişme olsa, görüşlerini Twitter hesabından açıklamış, Filistinlilerin en mağdur olduğu konulara dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu çalışma Hanan Aşravi'nin politik kariyerini, onun yıllar içerisinde Filistin halkı için neler yaptığını, nasıl bir politik ikona dönüştüğünü ve İngilizce paylaşımlar yaptığı Twitter hesabını nasıl bir dijital diplomasi faaliyetine dönüştürdüğünü analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hanan Aşravi, Kamu Diplomasisi, Twitter, Filistin, Dijital Diplomasi.

Hanan Ashrawi's Struggle For Palestine And Public Diplomacy Activities On Twitter

Abstract: Hanan Ashrawi, the first female Executive Committee member of the Palestine Liberation Organization (PLO), is an activist, politician and academic dedicated to making the voices of the Palestinian people heard. Ashrawi also served as the Head of the PLO's Department of Public Diplomacy and Policy. Ashrawi personally played a role in the establishment of non-governmental organizations that emphasize democratic values so that the Palestinian people can live a life based on human rights. Over the years, Ashrawi has become a globally famous Palestinian icon. For this reason, she has started to fight with similar tools as well as the official Palestinian institutions against Israel's activities with digital diplomacy. In the 2000s, Israel used both the international press and social media, especially Twitter, as a public diplomacy tool to justify itself. Public diplomacy is the image creation and perception activities on other countries for the national interests of states. Digital diplomacy is a tool of public diplomacy. As the Palestinian-Israeli conflict is frequently on the agenda of the international press, both sides want to create an international public perception in their favor. Both the state of Israel and the Palestinian Authority use the statement that it is not them who cause the conflict. Palestinians, who do not have equal opportunities with Israel, try to make their voices heard in an environment where information can be manipulated quickly. For

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, pinar.cankara@bilecik.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3739-4771.

this reason, public diplomacy activities carried out by not only official institutions but also by individuals are important for Palestinians. Ashrawi, who is also the spokesperson of the PLO, opened an official Twitter account in 2018 with her prominent activist identity since the Intifada process and started to carry out individual public diplomacy activities. Whenever there was an important development about the Palestinians, Ashrawi expressed her views on her Twitter account and tried to draw attention to the issues that Palestinians suffered the most. This study analyzes Hanan Ashrawi's political career, what she has done for the Palestinian people over the years, how she turned into a political icon and how she transformed her Twitter account in English into a digital diplomacy activity.

Keywords: Hanan Ashrawi, Public Diplomacy, Twitter, Palestine, Digital Diplomacy.

Giriş

Uluslararası sistemin yapısı yıllar içerisinde değişti ve XXI. yüzyılda yapılan teknolojik gelişmelerin etkisiyle diplomatik ilişkilerin seyri farklılaştı. XVII. yüzyıldan beri uygulanan klasik diplomasi yeni iletişim çağında yetersiz kaldı. Öncelikle sistemdeki aktör sayısı arttı ve onların da sisteme etki etme kapasitesi belirdi. Sistemde artık sadece devletler yoktu, uluslararası örgütler, ulus-aşan örgütler, çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve hatta bireyler iletişim sektöründe yapılan devasa buluşların katkısıyla sistemi etkileyen birer aktöre dönüştüler. Bilginin farklı kanallardan aktığı böylesi bir atmosferde ana aktör olan devletlerin birbirleriyle diplomatlar üzerinden kurdukları iletişim artık yetmemekteydi. Bu nedenle geleneksel diplomasinin dışında yeni yöntemler geliştirme ihtiyacı duyuldu.

Soğuk Savaş'ın hızla devam ettiği 1965'de Edmund Gullion kamu diplomasisi kavramını ortaya attı ancak kavram Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve uluslararası ilişkilerin güncellendiği 1990'da Joseph S. Nye tarafından içerik olarak yeniden tanımlandı. Uluslararası kamuoyu devletlerin iç ve dış politikalarını daha fazla etkilemeye başladığına göre devletlerarası ilişkilerin sadece diplomatlar veya Dışişleri Bakanları başta olmak üzere bürokratlar tarafından yürütülmesi beklenemezdi. Rakipsiz kalan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bu pozisyonunu koruyabilmesi için kültürünün ve değerlerinin diğer ülkelere tanıtılarak, o halklara ulaşılması ihtiyacı duyuldu. Joseph S. Nye karşı devletlerin kamuoyları nezdinde algı yaratarak ve onları ikna ederek bu ihtiyacın giderilebileceğine dikkat çekmeye çalıştı. Özellikle 11 Eylül terör saldırılarının ardından ABD'nin Müslüman halklar nezdindeki imajının düzeltilmesi gerektiği düşünüldü ve kamu diplomasisi uygulamaları daha da önem kazandı ve alt dalları doğdu. Örneğin internet kullanımı yaygınlaştıkça ve sosyal medya ağları

oluşturuldukça kamu diplomasisinin bir aracı olarak görülebilecek dijital diplomasi kavramı geliştirdi.¹

Kitle iletişim alanında meydana gelen gelişmeler, mobil uygulamaların ve sosyal medya ağlarının geniş kitleler tarafından kullanılması, bireylerin anonim isimlerle bu ağlarda yer alarak kimliklerini gizli tutabilmeleri, onların daha fazla siyasallaşmalarına ve siyasetle ilgilenmelerine yol açtı. Bu platformlarda bir siyasal kültür ve bilinç oluştu. Bireyler dış politika konularını bu alanlarda tartışır hale geldikçe, bir sosyal medya diplomasisi doğdu. Dünya günümüzde 4.0 endüstri dönemini ve 3.0 dijital diplomasi dönemini yaşamaya başladı. Tüm bu gelişmeler gittikçe toprakları küçülen, kültüründen uzaklaşmaya başlayan, halkı dağılan ve bir devlet olarak görülmeyen Filistin'i de etkiledi. Onlar da kamu diplomasisinin önemini gördü.

Nicholas J. Cull'un 2008 yılında yayınladığı "Kamu Diplomasisi: Bileşenleri ve Tarihi-Public Diplomacy: Taxonomies and Histories" adlı çalışmada kamu diplomasisi kavramı için belirttiği beş bileşke;² dinleme, savunma, kültürel diplomasi, değişim diplomasisi ve uluslararası yayıncılık Filistinliler tarafından bu süreçte uygulanmaya çalışıldı.

Filistinliler İsrail ile olan sorunlarında ne ile karşı karşıya olduklarını çok iyi tespit ettiler. Öncelikle uluslararası toplumda kendiler hakkında oluşan bilgileri topladılar. İsrail BM Örgütü tarafından tanınan meşru bir devlet olmanın verdiği ayrıcalıkla kendi politikalarını duyurmada ve diplomatik girişimlerde bulunabilmede başarılıydı. Dahası İsrail uluslararası toplum nezdinde meşru görülebilmek için uluslararası basını yönlendirmeye çalışıyor, yerleştikleri toprakların bir zamanlar çöl olduğuna,³ onların medeniyet getirdiğine⁴ hatta onlar bu topraklara geldiklerinde kendisini Filistinli olarak gören bir halkın bulunmadığına⁵, bu yüzden de uzun

¹ Ali Şevket Ovalı, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Sayı. 65 (2020): 27.

²Nicholas J. Cull, "Public Diplomacy: Taxonomies and Histories", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 616/1, (2008): 32.

³ Örneğin İsrail Eski Enformasyon Bakanı Şimon Peres şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "Ülke (Filistin) sadece birkaç Arap yerleşim bloklarının olduğu, çoğunluğu boş olan bir çöldü ve İsrail'in bugünkü ekilebilir arazisi gerçekten de bölgeyi bataklık ve çölden kurtardı. Bkz.: Alan George, "Making The Desert Bloom A Myth Examined", *Journal of Palestine Studies* 8/2, (1979): 88.

⁴ İsrail Eski Başbakanı Levi Eşkol ise bu konu hakkında şu şekilde bir yorum yapmıştır: "Siyonistler çöle çiçek açtırdıktan sonra onlar (Filistinliler), onu bizden almakla ilgilenmeye başladılar." Bkz.: Alan George, "Making The Desert Bloom A Myth Examined", 88.

⁵ İsrail Eski Başbakanı Golda Meir ise şu sözleri sarf etmiştir: "Filistin'de kendini Filistin halkı olarak gören bir halk yoktu." Bkz.: Kathleen M. Christison, "Myths About Palestinians", *Foreign*

süredir yaşanan çatışmalarda mağdur olanın kendileri olduğuna ilişkin bir anlatı yapıyor, sıklıkla II. Dünya Savaşı'nda uğradıkları Holocaust-Yahudi soykırımını toplumsal hafızalarda canlı tutmaya çalışıyordu.

Filistin toplumu İsrail tarafından bir dezenformasyon yaratılarak oluşturulan bu bilgilere karşı savunmaya geçti. Filistinlilerin kamu diplomasisini uygulama amaçlarından birisi böylelikle; bu İsrail anlatılarına karşı gelmek, topraklarının gayri meşru bir şekilde işgal edildiğini, İsrail'in BM Güvenlik Konseyi kararlarına riayet etmeyen bir devlet olduğunu ve vatanlarını müdafaa etmeye çalıştıklarına ilişkin bir bilinç geliştirmek oldu. Gayeleri kendi bakış açılarını dünya kamuoyuna duyurmak ve hedef kitleyi ikna etmektir. Bu nedenle resmi haber ajansları kurup, gazete ve dergiler çıkartarak uluslararası topluma Filistin davasının içeriğini anlatmak ve İsrail'in anlatılarını yalanlamak istediler. Böylelikle Filistinliler için kamu diplomasisi uygulamalarının ikinci sacayağı oluştu; İsrail'in kamu diplomasisi eylemlerine yanıt vermek ve karşı atağa geçerek İsrail'in Filistinlilere verdikleri zararı gösterip, bu ülke hakkında olumsuz bir imaj yaratmak.

Filistinliler Cull'un söz ettiği kültürel diplomasi kavramına uygun olarak uluslararası festivaller düzenleyerek, kendi kültürlerini diğer toplumlara tanıtmaya uğraştılar. Bu festivaller vasıtasıyla yabancıların ilgisini kendilerine çekmeye ve onların Filistin topraklarına gelmelerini sağlamaya çalıştılar. Örneğin ilki 2008 yılında yapılan Filistin Edebiyat Festivali gibi. Bu festival gezici bir festivaldi ve farklı şehirler gezilmekteydi.⁶ Değişim diplomasisi anlayışına uygun olarak da Filistinliler kendi insanları ile

Policy 66, (1987): 109. Golda Meir'in başka trajik açıklamaları da bulunmaktadır. Örneğin: "Arapları çocuklanmızı öldürdükleri için affedebiliriz. Bizi çocuklarını öldürmeye zorladıkları için onları affedemeyiz. Araplarla ancak çocuklarını bize olan nefretlerinden daha fazla sevdiklerinde barış yapabiliriz. Bkz.: Jewish Virtual Library, "Golda Meir Quotes on Israel&Judaism", <https://www.jewishvirtuallibrary.org/golda-meir-quotes-on-israel-and-judaism>, erişim: 20.04.2021.

⁶ Örneğin 2010 yılında üçüncüsü yapılan festivalde 6 gün boyunca 7 şehir gezilmiş ve 2400 kişi festivale izleyici olarak katılmıştır. Bu ve diğer yıllarda düzenlenen festivallerin raporları için bkz.: <https://www.scribd.com/document/159522308/PalFest-2010-Report#download>, erişim: 21.04.2021. Filistinliler Edebiyat Festivalinin dışında 1993'den beri her yıl genellikle Batı Şeria'da mülteciler kamplarının yakınında yapılan ve farklı ülkelerden müzik ve dans gruplarını bir araya getiren Filistin Uluslararası Festivali, Canaan Yağ Hasadı Festivali ve 1996'dan beri yapılan Kudüs Müzik Festivali gibi farklı alanlarda kültürel diplomasiye örnek oluşturan festivaller düzenlenmektedirler. Diğer festivaller için bkz.: <http://visitpalestine.ps/festivals-cultural-events/#61a51c1f01c136585>, erişim: 21.04.2021.

yabancı halklar arasında doğrudan temas sağlamaya çalıştılar.⁷ Kültürel ve eğitimsel değişim programları ile diğer ülke vatandaşları ve özellikle de gençlerle iletişim kurmaya odaklandılar. Son olarak uluslararası yayıncılık faaliyetleri ile Filistinliler televizyon ve internet üzerinden tüm bu politikalarını karşı tarafa ulaştırmak istediler. Böylelikle kamu diplomasisi faaliyetinde bulunmalarının bir diğer nedeni olan; bağımsız bir Filistin devletinin inşa edilebilmesi için bir kamuoyu bilinci tesis edebilirlerdi.

Kamu diplomasisi hükümetler, gruplar ya da bireyler tarafından kullanılabilen bir yöntemdi ve uluslararası kamuoyu oluşturmak için medya, uluslararası kuruluşlar ve örgütler, akademisyenler ve hatta din adamları bu yöntemle ülke sınırları dışındaki kesimlere seslenmeye ve ulaşmaya çalışmaktaydı.⁸ Kamu diplomasisi devlet dışı aktörler ile de ilişkilerin geliştirilebilmesine olanak tanıdığına göre devletler, sivil toplum kuruluşları ile daha fazla etkileşimde bulunarak ya da o toplumun elitleri ile temas kurarak, kısa vadeli politikalarını gerçekleştirebilir örneğin karşı tarafın bakış açısını değiştirebilirdi.⁹ Böylelikle kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve düşünce kuruluşları bile kamu diplomasisinin bir parçası olmaktaydı.¹⁰

Filistin halkını temsil eden bir Filistin Ulusal Hükümeti bulunsa da, bu halk yıllar içerisinde mülteci haline geldiği için, artık onlar çoğunluk olan İsrail Devleti'nin içinde yaşam mücadelesi veren bir azınlık veya komşu Arap devletlerine sığınmış bir mülteci, topraklarından çıkarılmış bir diaspora halktır. Filistin halkını uzun yıllar Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) temsil etti. Ancak Filistin halkı adına kamu diplomasisini sadece bu örgüt yürütmedi. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, Filistin'in bağımsızlığını tanısa da ülke, BM'ye tam üye olan bir devlet statüsünde değildir ve bu nedenle uluslararası sistemde bazı devletler Filistin'in topraklarında büyükelçilik bulundurmasına izin verirken, bazıları için Filistin yarı-özerk bir yapılandırma. Bu sebeple Filistin Ulusal Otoritesi o ülkelerde diplomatik kurumlar açamamaktadır. Diplomatik açıdan Filistin bir belirsizlik içindedir.

⁷Nicholas J. Cull, "The Long Road to Public Diplomacy 2.0: The Internet in US Public Diplomacy", *USC Annenberg School for Communication*, <https://ash.harvard.edu/files/cull.pdf> erişim: 22.04.2021.

⁸Samir Awad, "Public Diplomacy and the Question of Palestine," *International Humanities Studies* 2/3, (2015): 28, 30.

⁹Corneliu Bjola, Jennifer A. Cassidy ve Ilan Manor, "Digital Public Diplomacy: Business as Usual or a Paradigm Shift?", *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (ed.) Nancy Snow ve Nicholas J. Cull, (Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2020), 2. Baskı, 410.

¹⁰Candace L. White, "Corporate Diplomacy", *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (ed.) Nancy Snow ve Nicholas J. Cull, 2. Baskı, (Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2020), 414.

Dolayısıyla klasik devletlerde görülen diplomasinin salt kamu kurumları aracılığı ile yürütülmesi Filistin için yeterli olamamaktadır. Bu noktada Filistin Ulusal Otoritesi'nin yanı sıra diaspora Filistin halkı, Filistinli örgütler ve sivil toplum örgütleri devreye girmekte ve Filistin'in tanıtılması sürecinin bir parçası olmaktadır. Onlar paydaşlar olarak Filistin mücadelesinin dünyaya doğru yollardan anlatılabilmesi için kitle iletişim araçlarını kullanarak bir kamuoyu algısı yaratmaya çalıştılar. Bu yüzden Filistin adına kamu diplomasisi faaliyetleri resmi kurum ve kuruluşlar tarafından yapıldığı gibi aynı zamanda diğer paydaşlar tarafından da yürütülmektedir. Örneğin devlet ilan edilmeden önce halkın meşru temsilcisi olan FKÖ, devlet ilanından sonra Filistin Ulusal Otoritesi, Filistinli sivil toplum kuruluşları ve bireysel kamu diplomasisi faaliyetlerinde bulunan Hanan Aşravi gibi ünlü aktivistler bu mücadelenin birer parçasıdır.

Hanan Aşravi, Filistin halkı için mücadelenin meşru yollardan yürütülmesi gerektiğine inanan bir kadın aktivist, bir ikon olarak Filistin halkı ile ilgili olumlu bir uluslararası kamuoyu algısı oluşturmaya çalıştı. Üstelik İntifada olaylarından beri yükselen politik kimliği ile Aşravi uluslararası basında takip edilen ve gittikçe daha da popüler olan bir ünlü haline gelmekteydi. Böylelikle o, kamu diplomasisi sürecine eklendi.

Bu çalışmada Cull'un kamu diplomasisi sınıflandırmasına uygun biçimde tarihsel süreçte farklı paydaşların Filistin kamu diplomasisi için neler yaptığından kısaca söz edildikten sonra çalışmanın ana odak noktası olan Hanan Aşravi'nin bireysel olarak İsrail'in karşı yöndeki kamu diplomasisi uygulamaları ile nasıl mücadele ettiği, İsrail'in çizdiği Filistin portresini yıkmak için ne tür açıklamalar yaptığı ve Filistinliler için yaratmaya çalıştığı kamu algısı ortaya konulacaktır. Çalışmada kamu diplomasisinin bir parçası olarak dijital diplomasiye de değinilecek ve Hanan Aşravi'nin Twitter isimli sosyal medyada oluşturduğu hesabındaki paylaşımları incelenerek, Aşravi'nin hem politik psikolojik tavrı, hem de kamu diplomasisi faaliyetleri ortaya konulacaktır.

1. Kamu Diplomasisi Kavramının Gelişimi ve Dijital Diplomasi Kavramının Ortaya Çıkışı

Jan Melissen kamu diplomasisini; "yeni şişede sunulan eski şarap" olarak nitelendirmektedir. Bunun sebebi aslında kamu diplomasisinde karşılaşılan imaj geliştirme, propaganda tesisi ve bunlara yönelik olarak yapılan faaliyetlerin aslında geleneksel diplomasi zamanında da kullanılan etmenler olmasıdır. Melissen geleneksel diplomasinin uygulandığı zamanlarda da kralların, prenslerin veya onların temsilciliğini yürütenlerin aslında diğer

devletlerin topraklarındaki kamuoylarının öneminin bilincinde olduklarına dikkat çekmektedir.¹¹

Birinci Dünya Savaşı kritik karar alıcıların ulusal sınırların dışında imaj oluşturmaının önemini kavramalarına yol açtı. İki dünya savaşı arası dönemde Edward Hallett Carr; “Düşünceler üzerinde kurulan güç, siyasal çıkarların gerçekleştirilmesi için uygulanan askeri ve iktisadi güçten daha az gerekli değildir” derken, aslında Joseph S. Nye’in dediği “sert güç ve yumuşak güç ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır” ifadesi ile benzer bir görüşü paylaşmaktadır.¹²

Yumuşak gücün temel araçlarından birisi kamu diplomasisidir ve Soğuk Savaş zamanından beri bu güç türü halklar ile iletişim kurmak için kullanılmıştır. İki kutuplu uluslararası sistemde hem Amerika Birleşik Devletleri (ABD), hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kamu diplomasisi faaliyetleri için önemli yatırımlar yapmıştır. Fikirler ve değerler savaşı yürütülmüştür. Örneğin Amerikan yaşam tarzı diğer ülkelerin kamuoylarına tanıtılmak ve aktarılmak istenmiştir.¹³

Edmund Gullion 1965 yılında kamu diplomasisi kavramından ilk defa söz eden kişidir ve Edward Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi kurucularındandır.¹⁴ Murrow Merkezi’nin yayınlamış olduğu bir broşürde Gullion’un görüşlerine paralel bir şekilde kamu diplomasisi kavramı: “Dış politikanın tesisinde halkın tutumlarının etkisi” anlamında kullanılmıştır. Bu dönemde kamu diplomasisi; farklı ülkelerdeki baskı grupları arasındaki etkileşim, halkların uluslararası ilişkiler hakkında bilgilenmesi, diplomatlar ve yabancı gazeteciler arasındaki iletişim ve kültürlerarası iletişim olarak görülmüştür.¹⁵

Her ne kadar Soğuk Savaş ABD’nin üstünlüğü ve Sovyet Rusya’nın yenilgiyi kabul etmesiyle sona ermişse de, kamu diplomasisine duyulan ihtiyaç ortadan kalkmamıştır. 1990 yılında Foreign Policy dergisinde “Yumuşak Güç” başlıklı makaleyi kaleme alan Nye, ABD için Sovyet tehdidinin ortadan kalkmaya başladığına ve ABD’nin sistemde bu tehlike

¹¹Jan Melissen, “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice”, *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations*, ed. Jan Melissen, 1. Baskı, (Palgrave Macmillan, 2005), 3.

¹² Jan Melissen, “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice”, 4.

¹³ Jan Melissen, “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice”, 4, 6.

¹⁴Nicholas J. Cull, “The Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of a Phrase”, *University of Southern California Center on Public Diplomacy*, (2006), <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase>. erişim: 25.04.2021.

¹⁵ Elena Gurgu ve Aristide Dumitru Cociuban, “The Role of Public Diplomacy in International Relations in Full Process of Globalization,” *Annals of Spiru Haret University* 2, (2016): 126.

olmadan yerini almaya çalıştığına dikkat çekerek yazısına başlamıştır. Nye Amerikan halkının yarısının savaşı kazanmalarına rağmen yine de ülkenin bir düşüşte olduğunu düşündüğüne değinmektedir.¹⁶ Nye'a göre bu yeni dönemde artık büyük güç olmanın yolu ülkenin askeri gücü yani geliştirdiği mühimmat kapasitesi değildir. Coğrafya, ülkenin nüfus kapasitesi veya sahip olduğu doğal kaynakları önemini yitirmekte ve onların yerini teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme hızı almaktadır.¹⁷ Nye, bu sebeple bu değişimlere uygun güç kullanım türü seçilmesi gerektiğini söylemektedir.

11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırıları bu ülkenin özellikle Müslüman halklar nezdindeki imajının nasıl olduğuna bakmasına yol açmıştır. Sadece ABD değil, tüm ülkelerin Dışişleri Bakanlıkları kamu diplomasisi kavramına önem verir olmuştur.¹⁸ Nye 2004 yılında yayınladığı "Yumuşak Güç" başlıklı kitabında sert güç yerine yumuşak güç kullanımı ile de istenilen sonuçların elde edilebileceğini şu sözleri ile açıklamaktadır:¹⁹

"Bir ülke, değerlerine hayran olan, kendisini örnek alan, refah seviyesine ve her şeye açık olmasına özenen diğer ülkeler kendisini takip etmek istediğinde de dünya siyasetinde istediği sonuçları elde edebilir. Bu açıdan sadece askeri güç ya da ekonomik yaptırım tehdidiyle diğerlerini değiştirmeye zorlamak değil, dünya siyasetinde gündemi belirlemek ve diğerlerini cezbedebilmek de önemlidir. Böylesi bir yumuşak güç, yani diğerlerinin sizin istediğiniz sonuçları istemelerini sağlamak, insanları zorlamak yerine ikna eder."

Nye'a göre devletlerin yumuşak gücünün üç unsuru bulunmaktadır: kültür, siyasal değerler ve dış politika.²⁰ Bir başka Siyaset Bilimci Ithiel de Sola Pool ise; "Devletlerin dünyayı etkisi altına alabilmeleri için şu dört araca ihtiyaç vardır; diplomasi, silahlı kuvvetler, para ve bilgi. Sonuncusu en az anlaşılan ama aslında en güçlü olandır." demektedir.²¹ Pool, bilginin önemine dikkat çektiği bu yazısını 1963 yılında yayınlamıştır ve aslında henüz iletişim bu derece gelişmiş değildir. Ancak günümüzde bilişim alanında yaşananlar ve elektronik iletişim ve bilgi kaynaklarının dış politikayı etkiler hale gelmesi, onun bu sözünün önemini ortaya çıkartmıştır.²² Nye da, Pool gibi bilginin bir güç yarattığını düşünmekte ve

¹⁶ Joseph S. Nye, "Soft Power," *Foreign Policy* 80, (1990): 153.

¹⁷ Joseph S. Nye, "Soft Power," 154.

¹⁸ Jan Melissen, "The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice", 8.

¹⁹ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, 2. Baskı (Ankara: BB101 Yay, 2017), 24.

²⁰ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, 32.

²¹ Wilson Dizard, *Digital Diplomacy U.S. Foreign Policy in the Information Age* (London: Praeger Publishers, 2001), 1.

²² Wilson Dizard, *Digital Diplomacy U.S. Foreign Policy in the Information Age*, 1.

hatta artık dünyanın önemli bir bölümünün bilgiye kolaylıkla erişebildiğine dikkat çekmektedir. Nye “bolluk paradoksu” oluştuğunu çünkü bilginin iletim kapasitesi artarken, bunun maliyetinin ise azaldığını belirtmektedir.²³ Bireylerin haberdar olma yetenekleri geliştiğine göre kamu diplomasisi de ona göre güncellenmiştir. Klasik tanımı ile kamu diplomasisi; “devletler tarafından yabancı halklara ulaşmada kullanılan bir iletişim şekli” iken, kavram artık diğer halkları cezbetme aracına dönüşmüştür.²⁴

Zamanla kamu diplomasisinin aracı olan farklı türleri gelişmeye başlamıştır; dijital diplomasi, spor diplomasisi, vatandaşlık diplomasisi, kültür diplomasisi, eğitim diplomasisi, turizm diplomasisi, sağlık diplomasisi, medya diplomasisi gibi.²⁵ Hatta bu sınıflandırmaya sivil toplum örgütleri diplomasisi, siyasal parti diplomasisi, marka diplomasisi²⁶ ve ünlü diplomasisini (Celebrity diplomacy)²⁷ ekleyen araştırmacılar da bulunmaktadır.

Dijital diplomasi internet üzerinden yürütülen diplomasi çeşididir ve burada Twitter, Facebook, Instagram ve Youtube başta olmak üzere sosyal medya kuruluşları ve video paylaşım siteleri önem kazanmaktadır.²⁸ Sosyal medya kitlelerin iletişimini artırdığı için, pek çok örgüt faaliyet alanını geliştirebilmek adına sosyal medyayı kullanmaya başlamıştır. İletişimin hız kazandığı ve internetin yaygınlaştığı bu atmosferde yabancı ülke kamuoylarını cezbedebilmek ve etkileyebilmek için Dışişleri Bakanlıkları gibi resmi kamu kurumlarının yanı sıra hükümetler de benzer şekilde küresel çapta politikalarını anlatmak ve yürüttükleri faaliyetlere destek sağlamak amacıyla sosyal medyayı kullanır hale gelmiştir.²⁹

²³ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, 151.

²⁴Efe Sevin, “Pathways of Connection: An Analytical Approach to the Impacts of Public Diplomacy,” *Public Relations Review* 41, (2015): 563.

²⁵ Metin Kaya, “Eğitim Diplomasisi: Kavramsal Bir Çerçeve”, *Türkiye Eğitim Dergisi*4, Sayı. 1 (2019): 4.

²⁶Mark Leonard, Catherine Stead ve Conrad Smewing, *Public Diplomacy*, (London: The Foreign Policy Center, 2002), 59-71.

²⁷ Ömer Vatanartıran, “Celebrity Social Medya Accounts As A Public Diplomacy Tools”, *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi* 3/1, (2020): 147. Bu konuda hazırlanmış bir başka yazı için bkz.:<https://diplomacy.state.gov/diplomacy/how-do-celebrities-contribute-to-diplomacy/> erişim: 26.04.2021.

²⁸ Aslı Yağmurlu, “Dijital Diplomasi: Kamu Diplomasisi Çerçevesinden Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları İnternet Uygulamaları”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 7/ 2, (2019): 1271.

²⁹Matthias Ecker-Ehrhardt, “IO Public Communication Going Digital? Understanding Social Media Adoption and Use in Times of Politicization”, *Digital Diplomacy and International Organisations, Autonomy, Legitimacy and Contestation*, (ed.) Corneliu Bjola ve Ruben Zaiotti, (Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2021), 21-22.

Hükümetler ve uluslararası örgütler sosyal medyanın uluslararası ilişkilerde potansiyel oyun değiştirici rolü olduğunu gördüklerinden beri dijital diplomasi daha fazla önem kazanır hale gelmiştir.³⁰ Farklı sosyal medya platformları bulunmakla birlikte Twitter siyasal içerikli etkileşimin daha yoğun olduğu bir platformdur ve bu nedenle dijital diplomasiinin içerisinde bir alt kol olarak Twitter diplomasisi oluşmuştur.³¹

ABD Eski Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın İnovasyon Danışmanı Ben Scott dijital diplomasiinin şu üç bileşenden oluştuğuna dikkat çekmektedir:³² “Çevrimiçi internet platformlarının kullanılması başta olmak üzere kamu diplomasisi uygulamaları, internetin uluslararası siyasal hareketleri nasıl etkilediğinin anlaşılması ve küresel çapta iktisadi büyümenin sağlanması için bilgi iletişim teknolojilerinin nasıl daha etkili kullanılabileceğinin tespiti.” Gerçekten de devlet başkanları ve diplomatlar kamu diplomasisinde hedef kitle olarak gördükleri topluluklar ile doğrudan iletişim kurmak için dijital diplomasiden yararlanmakta ve özellikle Twitter'ı kullanmaktadır.³³ Devletler de ihtiyaçlarına ve imkânlarına göre başta dijital diplomasi olmak üzere kamu diplomasisi türleri arasından kendileri için en uygun olan seçmektedirler.

Bir yumuşak güç kullanım aracı olan kamu diplomasisi yıllar içerisinde bu şekilde bir gelişim gösterirken, toprakları gittikçe azalan ve sesini duyurmaya çalışan Filistinli paydaşlarda bu kavramı kullanmıştır. Sanat, edebiyat, medya, sivil toplumun varlığı ve turizm bir ülkenin yumuşak gücüne katkıda bulunup, imajını şekillendirdiğine göre³⁴, Filistinliler de seslerini bu güç kullanımı ile duyurabileceklerini düşünmüştür.

Böylelikle Filistinliler, kamu diplomasisi kavramında görülen başkalarının sizin sorunlarınızı sizin perspektifinizden görebilmesini sağlamak, başka halkların ilgisini ülkenize çekebilmek, karşı halkların dikkatini çekerek onların ülkeniz için kamu desteği sağlamalarına yol açmak veya o ülkelerdeki şirketlerin sizin ülkenize yatırım yapmalarını sağlamak

³⁰Cornelia Bjola, “Making Sense of Digital Diplomacy”, *Digital Diplomacy Theory and Practice*, (ed.) Cornelia Bjola ve Marcus Holmes, 1. Baskı, (Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2015), 4-5.

³¹ Ali Şevket Ovalı, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi”, 28.

³²Olubukola S. Adesina, “Foreign Policy in an Era of Digital Diplomacy”, *Cogent Social Sciences* 3/1, (2017): 5.

³³Olubukola S. Adesina, “Foreign Policy in an Era of Digital Diplomacy”, 5.

³⁴Saima Ashraf Kayani ve Muhammad Saif ur Rehman, “Public Diplomacy: A New Foreign Policy Paradigm,” *Margalla Papers*, (2015): 46.

gibi hedeflere ulaşabileceklerini ummuştur.³⁵ Filistinli paydaşların da son yıllarda dijital diplomasiye ağırlık verdiği görülmektedir.

2. Filistin İçin Kamu Diplomasisi Politikaları Yürüten Paydaşlar Ve Faaliyetleri

Mark Leonard, Catherine Stead ve Conrad Smewing 2002’de yayınladıkları “Kamu Diplomasisi” başlıklı eserde yeni bir tür kamu diplomasisi anlayışının geliştirilmesini ve siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşlarının devletin sınırlarının ötesine bağlanacağı bir altyapının oluşturulmasını ve aktif iletişim kampanyaları yürütülmesi fikrini ortaya atmışlardır.³⁶ Aslında uzun yıllar bir devlet olamamanın verdiği dezavantajla, Filistinliler tam da onların savunduğu şeyi yapmaktaydı; bu süreci farklı paydaşlar üzerinden rakip organize devletlere karşı yürütmek. Bu nedenle onlar, önce örgütler ile diğer halklar ve devletler nezdinde imaj yaratma ve bilinç oluşturma faaliyetlerine başladılar. Filistinli örgütler sadece Batılı devletleri değil, önce Arap devletlerini de hedef kitle olarak seçtiler ve bu nedenle Arapça yayınlar ile onlara ulaşmaya ve böylelikle bu mücadelede onların desteğini almaya çalıştılar.

Filistinli örgütler kitle iletişim araçlarının diaspora Filistin halkının Filistinli olma duygusunu muhafaza etmelerinde ve mücadeleye olan inançlarını kaybetmemelerinde taşıdığı önemi oldukça erken bir dönemde keşfettiklerinden gazete çıkartarak işe başladılar.1951-1952’de George Habaş, Hani Hindi ve Wadi Haddad’ın da aralarında yer aldığı Beyrut Amerikan Üniversitesi’ndeki bir grup Filistinli öğrenci, Arap Ulusal Hareketi’ni kurdu ve bu hareket resmi yayın organı olan al-Hurriyyah (Hürriyet-Freedom) isimli gazeteyi yayınlamaya başladı.³⁷

1959 yılında Kuveyt’te Kahire Üniversitesi’nden mezun bir grup genç ve ülkede bulunan Filistinli mülteciler El Fetih örgütünü kurdu ve Halil Alwazir’in (Ebu Cihad) editörlüğünde aylık olarak yayınlanan Filastinuna’yı (Bizim Filistin-Our Palestine) çıkarttı.³⁸Bu yayın organı vasıtasıyla El Fetih, Araplardan bağımsız bir Filistin kimliği oluşturmaya çalıştı.³⁹ Ancak bir

³⁵ Mark Leonard, “Diplomacy By Other Means”, *Foreign Policy* 132, (2002): 50.

³⁶ Mark Leonard, Catherine Stead ve Conrad Smewing, *Public Diplomacy*, 7.

³⁷Yezid Sayigh, “Reconstructing the Paradox: The Arab Nationalist Movement, Armed Struggle and Palestine 1951-1966,” *Middle East Journal* 45/4, (1991): 609.

³⁸Moshe Shemesh, “The Palestinian Society in the Wake of the 1948 War: From Social Fragmentation to Consolidation,” *Israel Studies* 9/1, (2021): 86.

³⁹Muhammad Y. Muslih, “Moderates and Rejectionists within the Palestine Liberation Organization,” *Middle East Journal* 30/2, (1976): 128.

yandan da “Filistin, Arap birliğine giden yoldur.” söylemini temel ilke edindi.⁴⁰

Farklı fraksiyonlardaki Filistinli örgütler 1967’de FKÖ adlı şemsiye örgütte bir araya getirildiğinde, El Fetih FKÖ içindeki en büyük yapılanma oldu ve hem silahlı mücadeleyi sürdürdü, hem de İsrail ile yürütülen müzakerelerde FKÖ içindeki etkin karakteri ile yer aldı. Yaser Arafat da Filistin mücadelesinin sembolleşmiş ismi oldu. El Fetih, Filistin Ulusal Hükümeti kurulduktan sonra da parti-devlet bütünleşmesi dâhilinde Filistin halkının siyasal yaşamındaki önemini korudu.⁴¹

FKÖ İsrail’e karşı mücadele etmede kitle iletişim araçlarının kullanılmasının ne derece önemli olduğunun bilincindeydi ve bu yüzden daha 1964’de Kahire’den günlük üç saat yayın yapan “Filistin’in Sesi Radyosu”(Sawt Falasteen-Voice of Palestine) kuruldu. 1966’da Beyrut’ta haftalık yayınlanan Fetih (Fatah) gazetesini çıkartan El Fetih’in 1967’de “Fırtınanın Sesi” (Sawtal-Assifa-the Voice of the Storm) radyosu yayın hayatına başlarken, Filistinlilerin sahip olduğu radyo ağı genişlemiş ve Filistin Devriminin Sesi Radyosu (Sawt al thawra al felasteeniya-the Voice of Palestinian Revolution) da bu serüvene katılmıştır.⁴² Üstelik bu yıllarda diğer gruplarda bu iletişim araçlarını kullanır olmuştur. Örneğin; Halk Cephesi 1967’de Beyrut’ta “Amaç” (Alhafad-The Goal), 1968’de Amman’da “Kitleler” (Aljamaher-The Masses) isimli gazeteleri çıkartırken, El Fetih iki haftada bir Şam’da “Filistin Devrimi” (The Palestine Revolution) ve 1968’de Beyrut’ta “Şavaş” (Almaaraka-The Battle) gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Bu grupların dışında 1968’de Halk Kurtuluş Cephesi Beyrut’ta aylık “Halk Kurtuluşu” (Annedal Ashabee-The Populer Struggle) isimli gazeteyi yayınlamaya başlamıştır. Görüldüğü gibi bu yıllarda Filistinli gruplar farklı Arap ülkelerinde yayıncılık faaliyetleri yürütmüştür.⁴³

Yayınlanan gazeteler ve dergiler aslında hep aynı amaca hizmet etmiştir: önce Filistin halkını, sonra diğer ülkelerdeki Arapları bu sorun ile nasıl mücadele edileceği hakkında bilinçlendirmek ve onları bu mücadelenin bir parçası olmaya ikna etmek. 1972’ye gelindiğinde FKÖ’nün öncülüğünde Filistinlilerin artık resmi bir haber ajansı vardır: Vefa (Wafa). Bu resmi

⁴⁰Michael Bröning, “Fatah: From Resistance Movement to Party of State,” in *Political Parties in Palestine* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 58.

⁴¹Michael Bröning, “Fatah: From Resistance Movement to Party of State,” 57.

⁴²Hatem El Zein ve Ali Abusaleem, “The Use of Media by Militant Organisations in the Middle East: From Paper to Cyber,” in *22nd AMIC (The Asian Media Information and Communication Centre)* (Indonesia, 2013), 3.

⁴³Hatem El Zein ve Ali Abusaleem, “The Use of Media by Militant Organisations in the Middle East: From Paper to Cyber,” 3.

haber ajansı ile birlikte Filistinliler medyayı kamu diplomasisi aracı olarak kullanmaya başlamıştır. Öte yandan kurulan Filistin Film Birimi (Palestine Film Unit) ile devrimle ilgili pek çok film çekilmiş ve çeşitli yerlere dağıtılmıştır. Kültür, siyasetin bir aracı olarak görülmüştür. Siyasal içerikli afişler, tiyatrolar ve filmler hazırlanmıştır.⁴⁴ Tüm bu çabalar meyvesini 1980'lerde vermeye başlamıştır.

8 Aralık 1987'de İsrail baskısına ve işgaline karşı sivil bir direniş hareketi olarak başlayan İntifada hareketleri Filistinlilerin sesini uluslararası kamuoyuna duyurmada başarılı olmuştur ancak eylemlere katılan on sekiz yaşından küçük çocuklar ve gençler olaylar esnasında İsrail askerlerinin orantısız güç kullanımı ile karşı karşıya kalmıştır. İntifada kelimesi Arapça "silkinmek, uyanmak" anlamına gelmektedir ve Filistinlilerin İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'deki işgallerini sona erdirmek amacıyla yaptıkları iki ayaklanma için kullanılmaktadır.⁴⁵ "Bir devlet ve bir kimlik istiyoruz!" sloganı ile başlayan gösteriler kısa sürede organize bir şekilde hareket eden ve siyasi bir gündemi olan yerel ayaklanmaya dönüşmüş, hazırlıksız yakalanan İsrail devleti ayaklanma Gazze'den Batı Şeria kırsalına yayılınca, tutuklamalara ve şiddet kullanarak olayları bastırmaya başlamıştır.⁴⁶ İntifada hareketleri Filistin halkı için bir kamuoyu diplomasisi eylemine dönüşürken, Filistinli gençler bunun bedelini hayatı ile ödemiştir.

FKÖ Daimi Gözlemcisi Nabil Ramlawi, BM Örgütü İnsan Hakları Genel Sekreteri'ne bir mektup vererek, İsrail askerlerinin silahsız Filistinlilere ateş açtığını, kadınları, çocukları, erkekleri öldürdüğünü, bu esnada 1000'den fazla kişiyi tutukladığını, camide ibadet eden Filistinlilere bile saldırıldığını ve hatta İsrail Savunma Bakanı İzak Rabin'in İsrail askerlerine "şiddet ve dayak" politikası uygulamaları emri vererek, göstericilerin kemiklerini kırma politikasını yürürlüğe koyduğunu ifade etmiştir. Gözlemci Ramlawi, İsrail askerlerinin on sekiz yaşından küçük gençlerin taş atmalarını engellemek için onları dövdüğünü, 200'den fazla Filistinlinin kollarının, bacaklarının ve kafataslarının İsrail askerleri tarafından kırıldığını vurgulamıştır. Ramlawi mektubunda başta yedi ve altı aylık hamile iki Filistinli kadının Cebeliye Kampı'nda İsrail askerleri tarafından dövüldüğünü ve iki kadınının da bebeklerini kaybetmelerini örnek olarak

⁴⁴Dina Matar, "PLO Cultural Activism: Mediating Liberation Aesthetics in Revolutionary Contexts," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 38/2, (2018): 360.

⁴⁵ Bader Araj, "İntifada", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/intifadah>, erişim: 27.04.2021.

⁴⁶Husain Jameel Bargouti, "Jeep versus Bare Feet: The Villages in the Intifada," in *Intifada: Palestine at the Crossroads*, ed. Roger Heacock Jamal R Nassar (New York: Praeger Publishers, 1990), 109-110.

göstermiştir. Bunun dışında Ramlawi, başka örnekler ile de ortaya attığı savlarını somut bir şekilde savunmuştur.⁴⁷ Dolayısıyla İntifada olaylarının yaşandığı süreç Filistin halkının derin insan hakları ihlalleri yaşadığı bir dönemec olmuştur.

İntifada hareketlerinin yayılmasında 1 Ocak'ta kurulan ve yayın gücü yüksek olan Kudüs Filistinli Arap radyo istasyonunun (the al-Quds Palestinian Arab radio station) etkisi büyük olmuştur.⁴⁸ İntifada hareketleri esnasında yaşananlar uluslararası basına yansımaya başlamıştır ve böylelikle Filistinliler lehine olumlu bir kamuoyu oluşmuştur. Bunu fark eden FKÖ ve Yaser Arafat bu direniş eylemlerini bir kamu diplomasisi faaliyetine dönüştürmüştür. Bundan sonra Filistinliler kamu diplomasisini maruz kaldıkları şiddeti göstermek için kullanır olmuştur.

Filistin için mücadele yürüten bir diğer yapı, sivil toplum kuruluşlarıdır. Filistinli örgütler gibi Filistinli sivil toplum kuruluşları Filistin halkının yaşadıklarını uluslararası kamuoyuna duyurmaya başlamıştır. 1987'de Popüler Sanat Merkezi (Popular Art Centre-PAC), 1993'de içerisinde 135 Filistinli sivil toplum örgütünün olduğu Filistin STK'lar Ağı⁴⁹ (Palestinian NGO's Network) ve Abdül Muhsin El-Kattan Vakfı, 2000'de Filistin Bilgi Teknolojileri (Palestine Monitor) ve 2001'de Elektronik İntifada (The Electronic Intifada) kurularak, aktif kamu diplomasisi uygular olmuştur.

Öte yandan Filistin'de bireysel olarak kamu diplomasisi faaliyeti yürüten aktivistler de bulunmaktadır. Örneğin verdikleri eserler ile binlerce Filistinliyi arkalarından sürükleyen ve birer kültür elçisine dönüşen şair Mahmud Derviş⁵⁰ ve Fadwa Tugan⁵¹, yazar Gassan Kanafani⁵² ve Edward

⁴⁷United Nations Economic and Social Council, "Question of the Violation of Human Rights in the Occupied Arab Territories, Including Palestine," 1988, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/5ba47a5c6cef541b802563e000493b8c/ebf372f7bac27c6b8525736f004c770b?OpenDocument>, erişim: 01.03.2021.

⁴⁸Kirsten Nakjavani Bookmiller ve Robert J. Bookmiller, "Palestinian Radio and the Intifada," *Journal of Palestine Studies* 19/4, (1990): 96.

⁴⁹ Bu yapının içerisinde bulunan STK'lardan bazıları şunlardır: Kudüs Hukuki Yardım ve İnsan Hakları Merkezi (Jerusalem Legal Aid and Human Rights Center-JLAC), Al-Haq, Uluslararası Çocukları Savunma Örgütü-Filistin (Defence for Children International-Palestine -DCIP), Addameer, Badil, Miftah-Küresel Diyalog ve Demokrasiyi Teşvik Etmeye Yönelik Filistin Girişimi.

⁵⁰Mahmud Derviş Filistin direniş edebiyatının önde gelen isimlerindendir. Şiirlerinde Filistin halkının çektiği acıları ve topraklarından çıkartılıp, çeşitli yerlere sürgün edilmesini anlatır. Bkz.:Şükran Fazlıoğlu, "Mahmud Derviş," *DİA*, Ek 2, (2019), 177.

⁵¹ Feminist şair Fadwa Tugan 1917'de Nablus'da doğdu. 1967 Savaşı'ndan sonra Tugan, İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan ve Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdul Nasır arasındaki görüşmelerde arabulucu olarak görev yapmıştır. Şiirleri İsrail işgallerine karşı durumu

Said⁵³, ressam Süleyman Mansur⁵⁴, “cesur kız” olarak ünlenen Ahed Tamimi⁵⁵ ve şarkıcı Mohammad Jaber Abdul Rahman Assaf⁵⁶ en popüler Filistinli aktivistlerdir. Hatta Yaser Arafat’ın kendisi yıllarca boynuna taktığı Filistin şalı ile Filistin denilince akla gelen aktivist bir ikona dönüşmüştür.

Uluslararası çapta tanınırlığı olan isimler kamu diplomasisi politikaları izlemeye başlayınca, bu fiilleri ile aynı zamanda ünlü diplomasisine dönüşmektedir. Ünlü diplomasisi; uluslararası çapta tanınan kişilerin bir konuda uluslararası kamuoyunun farkındalığını arttırmak için gerçekleştirdikleri eylemler, diplomatik faaliyetlerdir.⁵⁷ BM İyi Niyet Elçileri ünlü diplomasisine verilebilecek en iyi örneklerdendir. ABD’de de ünlü

anlatmaktadır. FKÖ tarafından “Filistin’in büyük şairi” olarak kabul edilmiştir. Bkz.: “Palestinian Poet Fadwa Tuqan Dies,” *Aljazeera*, 2003, [https://www.paljourneys.org/en/biography/6580/fadwa-tuqan](https://www.aljazeera.com/news/2003/12/13/palestinian-poet-fadwa-tuqan-dies#:~:text=Born in 1917 to one,the renowned poet Ibrahim Tuqan. Başta FKÖ’den 1990 yılında aldığı Kudüs madalyası ve 1997 yılında aldığı edebiyat ödülü olmak üzere çok sayıda ödüle layık görülmüş bir kültür elçisidir. Bkz.: “Fadwa Tuqan,” Palestinian Journeys, 2003, <a href=), erişim: 26.02.2021.

⁵² Öykü ve roman yazarı olan Gassan Kanafani direniş edebiyatının önde gelen isimlerindendir. Öykülerinde Filistin tarihi yer alır. Bkz.:Yücel Kayıran, “Bir Direniş Edebiyatı: Gassan Kanafani’nin Filistin’i,” *Hürriyet Gazetesi*, 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/bir-direnis-edebiyati-gassan-kanafaninin-filistini-41667687>, erişim: 28.01.2021.

⁵³ 1935 Kudüs doğumlu Edward Said, Filistin’in bağımsızlığını savunmuş ve 1977’den 1991’e kadar sürgündeki Filistin Ulusal Konseyi’nin bağımsız üyesi olarak yer almıştır. Bkz.:Richard Bernstein, “Edward W. Said, Literary Critic and Advocate for Palestinian Independence, Dies at 67,” *The New York Times*, 2003, <https://www.nytimes.com/2003/09/26/arts/edward-w-said-literary-critic-advocate-for-palestinian-independence-dies-67.html>, erişim: 10.01.2021.

⁵⁴ Resimlerinde Filistin kimliğine vurgu yapan Süleyman Mansur 2019 yılında UNESCO Sharjah Arap Kültürü ödülünü kazanmıştır. Bkz.: “Suleiman Mansour (Palestine) and Silvia Alice Antibas (Brazil),” UNESCO, 2019, <https://en.unesco.org/prizes/sharjah/laureates?fbclid=IwAR0T3nsCtOhVzV6pEgFOaqnjuSQcgGk-tPHz-J1leMYlwUF6pUhw6sieN0#SHARJAH2019>, erişim: 21.01.2021.

⁵⁵ 11 yaşında olduğu halde kardeşini tutuklamaya çalışan İsrail askerlerine karşı gelmesi ile ünlenen Ahed Tamimi 2012 yılında İstanbul’da Hanzala Cesaret Ödülü’nü almıştır. 2017 yılında gözüaltına alınan Tamimi, 8 ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Tamimi bir çocuk tutuklu olduğu için dikkat çeken ve uluslararası basın tarafından hikâyesi takip edilen bir aktiviste dönüşmüştür. Bkz.:“Filistin’in Cesur Kızı Ahed Tamimi Kimdir?,” *Hürriyet Gazetesi*, 2018, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahed-tamimi-kimdir-40911853>, erişim: 15.02.2021.

⁵⁶ 2013 yılında “Arab Idol” isimli yetenek yarışmasını kazanan Filistinli mülteci Assaf aynı zamanda UNRWA (Birleşmiş Milletler Filistinli Mülteciler Ajansı) İyi Niyet Elçisi’dir. Bkz.:Marwa Hamad, “Mohammad Assaf Axes Show Due to Gaza Conflict,” *Gulf News*, 2014, <https://gulfnews.com/entertainment/pinoy-celebs/mohammad-assaf-axes-show-due-to-gaza-conflict-1.1371451>, erişim: 12.02.2021. Körfez İş Dünyası (Gulf Business) dergisine göre 2019 yılında en güçlü 100 Arap listesinde Assaf 81. sıradadır. Bkz.:“Top 100 Most Powerful Arabs 2019,” *Gulf Business*, 2020, <https://gulfbusiness.com/lists/top-100-powerful-arabs-2019/>, erişim: 03.03.2021.

⁵⁷ Ali Şevket Ovalı, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi”, 27.

diplomasisinden sıklıkla yararlanan bir diğer ülkedir. Örneğin Darfur Krizi ülkenin önem verdiği sorunlardan birisidir ve aktör George Clooney, bu krize dikkat çekmeye çalışan eylemlerde bulunmuştur. Bunun dışında ABD'nin Roma Büyükelçiliği 2011 yılında Lady Gaga isimli şarkıcının Roma'da sahne alarak, onun LGBT haklarının geliştirilmesi hususunda dikkat çekmesini sağlamıştır.⁵⁸ Aynı şekilde Ermeni kökenli Amerikalı Kim Kardeşyan, dünyada Twitter takipçi sayısı ile on dördüncü sırada olan haliyle, sözde Ermeni soykırımı hakkında uluslararası kamuoyu oluşturabilmek için faaliyetler yürütmektedir.⁵⁹

Sosyal medyada milyonlarca takipçisi olan ünlüler, diplomatların sahip olamadıkları bir altyapıya sahip olduklarından diplomatlar ile halklar arasında aracı vazifesi görmeye başladılar. Böylelikle sporcu, şarkıcı ya da aktörler gibi milyonlarca takipçiye sahip olan ünlü kişiler, eşitsizlikle mücadele, sosyal adaletin tesisi gibi evrensel konularda⁶⁰ ya da Kim Kardeşyan örneğinde görüldüğü üzere münferit alanlarda ünlü diplomasisi yöntemi ile algı oluşturmaya çalıştılar. Dijital diplomasi geliştikçe ünlü diplomasisi daha da önem kazandı. Filistinli ünlüler de bu sürecin bir parçası haline geldi.

Sonuç olarak yıllarca farklı paydaşlar kamu diplomasisi sürecinin bir parçası olmuşsa da Filistin 29 Kasım 2012'de BM Örgütü'nde gözlemci devlet statüsü kazanabilmiş ve bu sayede birkaç devlet Filistin temsilciliklerini elçilik seviyesine yükseltmiştir.⁶¹ Filistin'in diplomasi alanında en büyük sorunu Dışişleri Bakanlığı'nın ve elçiliklerinin sınırlı bir etkiye sahip olmasıdır. Filistinlilerin kamu diplomasisini farklı paydaşlar ile icra etmeleri aslında Nye'in;⁶² "Bilgi çağında devlet dışı aktörlerin de yumuşak gücü artacaktır." söylemine de uygundur.

⁵⁸The National Museum of American Diplomacy, "How Do Celebrities Contribute to Diplomacy?," <https://diplomacy.state.gov/diplomacy/how-do-celebrities-contribute-to-diplomacy/>, erişim: 27.04.2021.

⁵⁹Mohy Dean Tabbara, "Celebrities: An Evolving Class of Diplomats", *NATO Association of Canada*, (2015), <https://natoassociation.ca/celebrities-an-evolving-class-of-diplomats/>. erişim: 26.04.2021.

⁶⁰Marc Owen Jones, "Nation Branding and Celebrity Diplomacy in Bahrain", *Celebrity Studies* 8/2, (2017): 325.

⁶¹Samir Awad, "Public Diplomacy and the Question of Palestine," *International Humanities Studies* 2/3, (2015): 23-24.

⁶²Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, 141.

3. Hanan Aşravi: Politik Kariyeri ve Bir Siyasal İkona Dönüşmesi

*"Kariyerimdeki en heyecan verici an Madrid'deki görüşmelerinin başlangıcıydı.Çünkü o zamanlar anlatacak bir hikâyemiz ve verecek bir mesajımız vardı ve dünyanın dikkatini çekmiştik. Filistin ekibi için Madrid konuşmasını yazdığımda ve bunu dünya önünde sunduğumuzda ilk kez bir dinleyici kazandığımızı, bir tür kamusal meşruluğumuzun olduğunu ve başkaları tarafından çarpıtılmamış otantik insani bir öyküsü olan bir halk olarak dünyanın aklına girdiğimizi hissettim."*Hanan Aşravi⁶³

Hanan Aşravi Filistin halkı adına mücadele veren bir aktivist, siyasetçi ve aynı zamanda bir akademisyendir. 1946'da Ramallah'da doğan Aşravi'nin babası Davut Mikail, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kurucularındandır. Hanan Aşravi'nin çocukluğu İsrail devletinin kurulması nedeniyle oluşan sancıların yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Aşravi ailesi Hristiyan'dır ancak Hanan Aşravi Filistin meselesine dinler üstü bakmakta ve İslamofobiye karşı çıkmaktadır.⁶⁴

1967'de Altı Gün Savaşları yaşanırken Aşravi Lübnan'da bulunan Amerikan Üniversitesi'nde eğitim almaktadır. Filistin mülteci kamplarının kazılmasında aktif görev alan Aşravi'nin yaşadıkları ve gördükleri onun Filistin-İsrail meselesine bakışını ve yaklaşımını etkilemiştir. 1973'de topraklarına, Batı Şeria'ya dönen Aşravi Birinci İntifada olayları esnasında bir Amerikan televizyon kanalına yaşananları Filistinlilerin gözünden aktarmış ve bu andan itibaren de gazetecilerin yanı sıra FKÖ'nün de dikkatini çekmiştir.⁶⁵ 1988 ile 1993 yılları arasında Diplomatik Komite ve İntifada Siyasi Komitesi üyesi olan Hanan Aşravi, 1991 yılında Madrid'de yapılan Ortadoğu Barış Konferansı'nda Filistin'in resmi sözcüsü ve komitenin tek kadın üyesi olarak yer almıştır.⁶⁶

Filistin Ulusal Konseyi'ne seçilen ilk kadın milletvekili de olan Hanan Aşravi, 1996-1998 yılları arasında Yaser Arafat hükümetinde Yüksek Öğretim ve Araştırma Bakanı olarak görev almıştır. 2001 yılına gelindiğinde ise Aşravi Arap Ligi'nin ilk bilgi ve kamu politikası komiseri olarak

⁶³BBC World Service, "Women In Power: Hanan Ashrawi," 1998, https://www.bbc.co.uk/worldservice/people/features/wiwp/statcon/ashrawi_pro14.shtml. erişim: 9.02.2021.

⁶⁴BBC World Service, erişim 9.02.2021.

⁶⁵BBC World Service, erişim: 9.02.2021.

⁶⁶Mariam Barghouti, "Be Courageous, Be Daring in the Pursuit of Right," 2020, <https://ps.boell.org/en/2020/10/20/be-courageous-be-daring-pursuit-right>, erişim: 17.01.2021.

atanmıştır.⁶⁷ Aşravi, 2005 yılında eski Maliye Bakanı Salam Fayyad ile birlikte Hamas ve El Fetih dışında bir seçenek olarak kurulan Üçüncü Yol Partisi'nde yer almış ve 2006 yılında yapılan seçimlerde partileri pek bir başarı gösterememesine rağmen hem Aşravi, hem de Fayyad Yasama Konseyi'ne girebilmeyi başarmıştır. 2009 yılına gelindiğinde Aşravi FKÖ Yürütme Komitesi üyesi ve Kültür ve Enformasyon Dairesi Başkanı olduğunda, Filistin tarihinde ilk defa bir kadın bu pozisyona yükselebilmıştır.⁶⁸ Bunun dışında Aşravi Filistin mücadelesini duyurabilmek için Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu (Independent Commission for Human Rights), Küresel Diyalog ve Demokrasiyi Destekleme Filistin Girişimi (The Palestinian Initiative for the Promotion of Global Dialogue and Democracy-MIFTAH) ve Hesap Verebilirlik ve Bütünlük Koalisyonu (the Coalition for Accountability and Integrity-AMAN) gibi önemli sivil toplum kuruluşlarının kurucusudur.⁶⁹

Hanan Aşravi Filistin halkı için mücadelenin sadece geleneksel diplomasi yöntemleri ile yürütülemeyeceğinin farkında olarak FKÖ'nün Kamu Diplomasisi ve Politikası Dairesi Başkanı olmuştur⁷⁰. Aralık 2020'de ise Aşravi FKÖ'nün Yürütme Komitesi üyeliğinden istifa etmiş ancak örgütün sözcüsü olmaya devam etmiştir.⁷¹ Aşravi'nin bu politik kariyeri onun neden ünlü diplomasisine bir örnek olarak da görülebileceğini göstermektedir. Aşravi bir Twitter kullanıcısıdır ve o sürece sadece politik kimliği ile entegre olmamakta, aynı zamanda Twitter'ı dijital diplomasi aracı olarak kullanmaktadır.

⁶⁷"Hanan Ashrawi," *Encyclopedia Britannica*, 2021, <https://www.britannica.com/biography/Hanan-Ashrawi>, erişim: 10.03.2021.

⁶⁸"Hanan Ashrawi."

⁶⁹Birzeit University, "Hanan Ashrawi," 2021, <https://www.birzeit.edu/en/biography/dr-hanan-ashrawi>, erişim: 02.03.2021.

⁷⁰The Palestine Liberation Organization Department of Public Diplomacy and Policy, "Head of the PLO-DPP: Dr. Hanan Ashrawi," 2021, <http://www.dci.plo.ps/en/article/5227/About-DCI>, erişim: 28.01.2021.

⁷¹Salam Abu Sharar, "Exclusive: Hanan Ashrawi Spells out Reasons for Stepping Down," Anadolu Ajansı, 2021, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/exclusive-hanan-ashrawi-spells-out-reasons-for-stepping-down/2103995>, erişim: 8.03.2021. Aaron Boxerman, "Longtime Palestinian Official Hanan Ashrawi Resigns," The Times of Israel, 2020, <https://www.timesofisrael.com/longtime-palestinian-official-hanan-ashrawi-resigns/>, erişim: 15.02.2021.

4. Aşravi'nin Twitter Üzerinden Yürüttüğü Kamu Diplomasisi Faaliyetleri

Hanan Aşravi 18 Eylül 2018'de Twitter'da "@DrHananAshrawi" kullanıcı adıyla bir hesap açmıştır ve kendisinin 10 Mart 2021 itibariyle 44.9bin takipçisi bulunmaktadır. Hesabın açıldığı 2018 yılından belirtilen tarihe kadar Aşravi toplamda 1780 tweet, günde ise ortalama olarak 1.96 tweet atmıştır.⁷² Aşravi'nin attığı tweetlerin retweet edilme yani diğer kullanıcılar tarafından paylaşılma sıklığı %65.92'dir.⁷³ Bu rakamsal veri de onun görüşlerinin diğer kişiler tarafından paylaşıldığını ve yürüttüğü faaliyetlerin bir etkisi olduğunu göstermektedir. Aşravi, bir sosyal medya kuruluşu olan Twitter'ı Filistin mücadelesini kitlelere anlatmada aracı bir kurum olarak görmüştür. Bu nedenle onun buradan yaptığı paylaşımların içeriğine bakmak anlamlı olmaktadır. Aşravi'nin yaptığı paylaşımlar genel tematik başlıklar olarak şu şekilde kategorize edilebilmektedir: Öncelikle Aşravi İsrail'in Filistin yerleşim birimlerine yaptığı müdahalelere itiraz etmekte ve İsrail'in Filistin halkı nezdinde işlediği suçlara dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bunun dışında Filistin ile ilgili güncel bir gelişme yaşandığında Aşravi görüşlerini beyan etmek için Twitter'ı kullanmaktadır. Örneğin ABD'nin UNWRA'ya (BM Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı-The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East) yaptığı yardımları keseceğini açıklaması, Başkan Trump'ın Yüzyılın Antlaşması olarak öne sürdüğü barış planı ve İsrail'in Gazze operasyonlarının Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (UCM) gündemine getirilerek, savaş suçu işlemekten soruşturulması için başvuru yapılması gibi. Onun dışında Aşravi, Filistin ile olan diplomatik temsilciliğini daha yüksek seviyeye taşıyan ülkelere de Twitter üzerinden teşekkür etmektedir. Aşağıda yer alan tablo Aşravi'nin Twitter'da sıklıkla kullandığı kelimeleri ve hangi konulara dikkat çekmeye çalıştığını sayısal olarak göstermektedir.⁷⁴

⁷² Bu bilgiler twitonomy adlı internet sitesinden 10 Mart 2021'de alınmıştır. Çalışmanın güncelliğini koruması için Aşravi'nin hesap açtığı 18 Eylül 2018'den 10 Mart 2021'e kadar olan tüm tweetleri çalışmaya dâhil edilmiştir.

⁷³ <https://www.twitonomy.com/profile.php?sn=DrHananAshrawi>, erişim: 24.04.2021.

⁷⁴ Çalışmada Aşravi'nin paylaşım yaptığı konular tematik başlıklar oluşturularak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu yazara özgü bir yorumlama biçimidir. Bir başka araştırmacı farklı başlıklar da oluşturabilir. Çalışmada tematik başlıklar o konunun paylaşım sıklığına bakılarak düzenlenmiştir. Bu tabloda yer alan kelimeler de Aşravi'nin paylaşımlarında en sık kullandığı kelimelerdir. Bu tabloda veri olarak en az Ayrılıkçı duvar kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime yine de tabloya konulmuştur çünkü Batı Şeria duvarını kastetmek için kullanılan kelimeler arasındadır.

Tablo 1: Aşravi'nin Tweetlerinde Sıklıkla Kullandığı Kelimeler

Kelimeler	Tekrarlanma Sayısı
Tanım (recognition)	11
Etnik temizlik (ethniccleansing)	23
Adaletsizlik (injustice)	24
İşgal (occupy)	14
Kasten insan öldürme (murder)	32
Masum (innocent)	11
Ahlaki (moral)	23
Çocuklar (children)	56
Özgürlük (freedom)	54
Dayanışma (solidarity)	41
Suç (crime)	170
Hedef (target)	22
Irkçılık (racism)	32
Direnme (resist)	15
Cesaret (Courage)	65
Cezasız kalma (impunity)	50
Yerleşimci terörizmi (settlerterrorism)	5
Terör-terörizm (terror-terrorism)	37
Ayrımcılık (discrimination)	10
Geri dönme (return)	11
Ayrılkçı duvar (apartheid Wall)	2
Ayrılkçılık (apartheid)	30
UNWRA	16
AIPAC-ABD'de bulunan Yahudi lobisi	15
Lobicilik (lobby)	11
BAE (UAE)	20

Tablo 1'de görüldüğü üzere Aşravi en çok olumsuz içeriğe sahip suç, terör, ayrılkçılık ve kasten insan öldürme gibi kelimeleri tweetlerinde kullanmaktadır. Ancak Aşravi bunların yanı sıra Filistinliler için umut verici ve olumlu içeriğe sahip özgürlük, dayanışma, direnme ve geri dönme gibi kelimelere de yer vermektedir. Aşravi özellikle Filistinli çocukların maruz kaldıkları şiddete dikkat çekmeye çabalamaktadır. Aşravi, İsrail'in karşıt yöndeki ithamlarına rağmen asıl suçlu tarafın İsrail olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Tablo 2: Aşravi'nin Tweetlerinde En Çok Yer Verdiği Liderler ve Bürokratlar

Kişiler	Görevleri	Tweetlerde Kullanılma Sayısı
Donald Trump	ABD Başkanı	88
Joe Biden	ABD Başkanı	13
Benjamin Netanyahu	İsrail Başbakanı	42
Mike Pompeo	ABD 70. Dışişleri Bakanı	25
AntonyBlinken	ABD 71. Dışişleri Bakanı	5
JaredKushner	Başkan Trump'ın Danışmanı ve damadı	16
David M. Friedman	ABD'nin İsrail Büyükelçisi	5
Lara Friedman	Ortadoğu Barış Vakfı Başkanı	31

Tablo 2’den anlaşıldığı üzere Aşravi tweetlerinde en çok Başkan Trump ve onun liderliği zamanında görev alan ABD’li bürokratları eleştirmektedir. Joe Biden Ocak 2021’de göreve geldiğinden, araştırma kapsamına alınan zaman aralığında çok az bir süreye dâhil olmuş ve onunla ilgili paylaşım sayısı nispeten az gibi gözükmiştir. Ancak Aşravi, Başkan Biden ve ekibinin de Filistin politikasını eleştirmektedir.

Tablo 3: Aşravi’nin En Çok Tweet Attığı Başlıklar/Etiketler

Başlıklar/Etiketler	Tweetlerde Kullanılma Sayısı
#IsraeliCrimes (İsrail suçları)	51
#IsraeliOccupation (İsrail işgali)	18
#WarCrime (Savaş suçu)	2
#FreePalestine (Filistin’i özgür bırakın)	71
#RecognisePalestine (Filistin’i tanıyın)	1
#CollectivePunishment (Toplu cezalandırma)	1
#Israel (İsrail)	8
#Jerusalem (Kudüs)	6
#PalestinianLivesMatter (Filistinlilerin hayatı önemlidir)	1
#accountability (hesap verebilirlik)	7

Tablo 3’de ortaya konulduğu üzere Aşravi Twitter’da açılan etiketlerde en çok Filistin’i özgür bırakın, İsrail suçları ve İsrail işgali ile ilgili olanlar konularda yorum yapmayı tercih etmektedir.

Tablo 4: Aşravi’nin Twitter’ı Daha Fazla Kullandığı Günler ve Nedenleri

Tarih	Atılan Tweet Sayısı	Neden	Tweetlerin İçeriği
20 Ocak 2019	9	İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu’nun Ulusal Güvenlik Konseyi’nin Kudüs’teki UNRWA varlığını sona erdirmeye planını onaylayan karar alması.	FKÖ Yürütme Komitesi Üyesi Aşravi bu konu hakkında bir açıklama yaparak Başkan Trump’ın İsrail’in destekçisi olduğunu söylemiş ve açıklamanın içeriği Twitter’da da paylaşılmıştır. ⁷⁵
8 Şubat 2019	8	Başkan Trump’ın “Kadınların Küresel Gelişimini ve Refahını Teşvik Etme Anlaşması” imzalaması.	Aşravi, Başkan Trump’ı aktif bir kadın düşmanı olmakla itham etmekte ve ABD’yi İsrail işgallerini desteklemeye son vermeye davet etmektedir.
23 Mart 2019	7	Başkan Trump’ın Golan Tepeleri’ni İsrail toprağı olarak tanıyacaklarını	Aşravi 21-23 Mart arası süreçte attığı tweetlerde bu

⁷⁵“January 20, 2019: Dr. Ashrawi: Trump Administration Is Israel’s Partner in Targeting UNRWA and Palestinian Refugees,” The Palestine Liberation Organization Department of Public Diplomacy&Policy, 2019, <http://www.dci.plo.ps/en/article/11525/January-20,-2019-Dr-Ashrawi-Trump-administration-is-Israel-s-partner-in-targeting-UNRWA-and-Palestinian-refugees->, erişim: 28.01.2021.

		açıklaması.	konuya olan itirazlarını dile getirmiştir.
13 Mayıs 2019	7	Aşravi'nin ABD vize başvurusunun reddedilmesi.	Aşravi bunun üzerine hem bugün hem de 18 Mayıs'ta kendisini tanıtmış ve gerekçe gösterilmeksizin yapılan bu duruma itirazlarını sıralamıştır.
31 Temmuz 2020	8	Hanan Aşravi'nin kendisi gibi Filistin haklarını savunan bir aktivist olan kızı Zeina Aşravi Hutchison'ın ABD'de yaşayan Filistinliler olarak Washington Post gazetesi ile röportaj yapması	Aşravi gün boyu attığı tweetlerde ABD ve İsrail'de yaşayan Filistinlilerin susturulmamaları gerektiğini yazmaktadır.
13 Ağustos 2020	13	İsrail ile BAE arasında yapılan normalleşme anlaşmasının imzalanması. Aynı gün BAE Silahlı Kuvvetleri Başkomutan Yardımcısı Mohamed bin Zayed Al Nahyan, resmi Twitter hesabından Başkan Trump ve Başbakan Netanyahu ile telefon görüşmesi yaptığını İsrail'in Filistin topraklarını ilhakı durduracağını açıkladığı bir tweet atmıştır.	Aşravi bu anlaşmaya olan itirazlarını dile getirmiştir. Aşravi, Mohamed bin Zayed Al Nahyan'a sert ifadeler ile karşı çıkmıştır.

Aşravi'nin Twitter hesabını en çok hangi durumlarda kullanma ihtiyacı duyduğunu Tablo 4 göstermektedir. Aşravi, Filistin'in haksızlığa uğradığını düşündüğü zamanlarda halkının haklılığını savunabilmek ve sesini duyurabilmek için Twitter'ı kullanmaktadır.

Aşravi'nin Twitter hesabı içerik açısından detaylı olarak incelenecek olursa, kullanıcı hesabını açtıktan sonra 19 Eylül'de attığı ilk tweette Aşravi şöyle demektedir: "Birkaç parlak umut: Poca, McGovern, Lee, McCollum, Grijalva ve Jayapal: Trump'ın Filistin halkına ve barışın koşullarına yönelik yaptığı yıkıcı ve cezalandırıcı önlemlere meydan okuyan mesajınız için teşekkür ederiz." Aynı gün attığı ikinci twitte ise Aşravi; "Trump'tan UNWRA'ya ve Filistinli mültecilere yönelik aldığı karalama kararını iptal etmesini isteyen Senatörlere teşekkür ederiz." demektedir. Öncelikle Başkan Trump ülkesinin UNWRA'ya sağladığı maddi yardımları azaltmış, 31 Ağustos 2018'de ise ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Heather Nauert yaptığı açıklamada bundan sonra bu kuruma yaptıkları mali yardımları tamamen durduracaklarını açıklamıştır.⁷⁶Bu karar Filistin ekonomisinin ağır darbe

⁷⁶"ABD, UNWRA'ya Mali Yardımları Tamamen Kesiyor," Anadolu Ajansı, 2018, <https://www.aa.com.tr/dunya/abd-unrwaya-mali-yardimlari-tamamen-kesiyor/1243693>, erişim: 08.02.2021.

alması anlamına geleceği için Aşravi, Twitter'dan ilk bu konuya dikkat çekmek istemiştir. Sonraki tweetlerinde de bu konuya değinmiştir.

3 Ekim 2018'de Aşravi, ABD'de 146 kongre üyesinin dönemin Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'ya bir mektup yazarak UNWRA'ya ilişkin alınan kararın yürürlükten kaldırılmasını istedikleri bilgisini paylaşmıştır. Aşravi'ye göre bu eylem ülkenin Yahudi lobisinin etkisinden sıyrılmak gibi çok önemli bir iştir ve bu yüzden Aşravi tweetin sonuna "Cesaret!" yazmıştır. Öte yandan AB üyesi ülkeler de ABD'nin bu kararına tamamen karşı çıkmaktadır. Örneğin 2 Ekim 2018'de yapılan Genel Kurul tartışmasında Avrupa Komiseri Johannes Hahn, AB'nin UNWRA'nın destekçisi olmaya devam edeceğini söylemiş ve hatta AB'nin ajans için ek fon tahsis edeceğine değinmiştir.⁷⁷

Aşravi, Twitter'da 25 Ekim 2018'de attığı bir tweette AB Parlamentosu'nun UNWRA için finansman arttırma kararı alması gibi olumlu bir karardan bahsetmektedir ancak dikkat çekmek istediği husus bu karar İsrail'in nasıl tepki verdiği'dir. İsrail tam da bu gelişmenin ardından Kıpti Hristiyan din adamlarına şiddet uygulamaya başlamış ve hatta bir papazı tutuklamıştır. Aşravi de bu bilgileri paylaşmaktadır. Aşravi tweetinde bir de ABD'nin İsrail Büyükelçisi David M. Friedman'ın şu sözlerine yer vermiştir: "Ben İsrail'i savunmaktan pişmanlık duymayan bir sağcıyım!". Aşravi, onun bu sözlerini paylaşarak ABD'nin İsrail'e ne boyutta destek olduğunu göstermek istemiştir. Büyükelçi Friedman Yahudi asıllıdır ve bu görüşünü Tel Aviv'de düzenlenen Kuzey Amerika Yahudi Federasyonu Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma esnasında dile getirmiştir.⁷⁸ Aşravi ABD'nin Filistin-İsrail sorununda tarafsız olmadığını göstermek ve her koşulda İsrail'i desteklediğini belirtmek için bu paylaşımı yapmıştır.

Aşravi Twitter'dan Filistin'in daha çok devlet tarafından tanınması için de faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin Aşravi 21 Eylül 2018'de bir tweet atarak; "Filistin halkı İspanya'nın Filistin Devleti'ni tanınmasını dört gözle bekliyor ve bu yüzden İspanya Dışişleri Bakanı Josep Borrell'e tanınma için yaptığı çabalardan ötürü minnettar." demiştir.

⁷⁷"Unrwa: MEPs Debate US Decision to Cut Funding for UN Agency for Palestinian Refugees," European Parliament News, 2018, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/world/20180927STO14536/unrwa-meps-debate-us-decision-to-cut-funding-for-un-agency>, erişim: 20.02.2021.

⁷⁸"US Ambassador: I'm an 'Unapologetic Right-Wing Defender of Israel,'" Middle East Monitor, 2018, <https://www.middleeastmonitor.com/20181025-us-ambassador-im-an-unapologetic-right-wing-defender-of-israel/>, erişim: 22.01.2021.

Aşravi Twitter'dan yerleşim yerleri sorununa da dikkat çekmek istemiştir. Örneğin, 5 Eylül 2018'e gelindiğinde İsrail Yüksek Mahkemesi, Batı Şeria'daki bir Filistin köyü olan Han el-Ahmar köyünün yıkılmasına ilişkin olarak yapılan itirazları reddetmiştir. Bu durumun sebebi olarak da köyün iki Yahudi yerleşim yeri arasında kalması gerekçe olarak gösterilmiştir. Yaklaşık 180 kişinin yaşadığı köyde İsrail Filistinlilerin izinsiz inşaat yaptıklarını belirtirken, Filistinliler İsrail makamlarının zaten kendilerine bu yönde bir izin vermemelerinin bu kargaşaya sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Dahası İsrail 1967 Savaşı ile işgal ettiği bu toprakları Filistinlilere ait bir yerleşim yeri olarak tanımadığı için bölgeye su ve elektrik hizmeti vermemektedir. BM Örgütü ise İsrail'in bu tür yıkımlar yapmasının yasa dışı olduğunu söylemektedir. Ancak İsrail, Yüksek Mahkemenin kararına istinaden köydeki yerleşim alanlarının yıkılacağını duyurmuştur.⁷⁹ 23 Eylül 2018'de Aşravi attığı tweette burada olanları "etnik temizlik" olarak nitelendirmiştir. Aşravi Filistin halkına bu köyde yaşanan haksızlığa karşı durmaları yönünde de bir çağrı yapmıştır.⁸⁰

Aşravi'nin dikkat çekmek istediği bir diğer konu Başkan Trump döneminde ABD'nin aldığı İsrail yanlısı kararlardır. Örneğin Başkan Trump 6 Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdıklarını açıklamış ve 14 Mayıs 2018'de ise büyükelçiliğin taşınma işlemi başlatılmıştır.⁸¹ 25 Eylül 2018'de BM Genel Kurulu 73. Toplantısında Başkan Trump bir konuşma yapmış ve ABD Büyükelçiliğinin İsrail'in başkentine, Kudüs'e taşındığı ifadesini kullanmıştır.⁸² Aşravi, Başkan Trump'ın bu konuşmasını Twitter'da şu şekilde eleştirmiştir: "BM'de Trump: tek taraflılığın, izolasyonculuğun ve basit zorbalığın yüzeysel savunması. Büyükelçiliğin yasadışı olarak Kudüs'e taşınması ve İnsan Hakları Konseyi'nden ayrılmasıyla övünen Trump,

⁷⁹"Khan Al-Ahmar: Israel Court Approves Demolition of Bedouin Village," BBC NEWS, 2018, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45420915>, erişim: 20.02.2021. Bu köy Doğu Kudüs'ü Batı Şeria'ya bağlayan alan olduğu için hem Filistinliler hem de İsrail için stratejik bir noktadır. Bu konu sonraki yıllarda da medya manşetlerine taşınmıştır. Bkz.: Ramona Wadi, "Israel Poised to Demolish the Palestinian Village of Khan Al-Ahmar," Inside Arabia, 2020, <https://insidearabia.com/israel-poised-to-demolish-the-palestinian-village-of-khan-al-ahmar/>, erişim: 22.01.2021.

⁸⁰Aşravi bu konu hakkında daha sonraki zamanlarda da tweet atmıştır. Örneğin: 30 Eylül 2018'de attığı tweette Aşravi İsrail'i ırkçı olmakla itham etmiş ve "Han Al-Ahmar diren!" demiştir.

⁸¹Mehmet Can Kömürcü, "ABD Büyükelçiliği Kudüs'e Yaşınıyor," *Milliyet Gazetesi*, 2018, <https://www.milliyet.com.tr/abd-buyukelciligi-kudus-e-tasiniyor-molatik-7955/>, erişim: 20.01.2021.

⁸²"September 25, 2018: Address at the 73rd Session of the United Nations General Assembly," Miller Center, 2018, <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-25-2018-address-73rd-session-united-nations-general>, erişim: 28.01.2021.

kürsüden küresel sisteme küstah bir saldırı başlattı! Küçümseyen cehalet: çifte kusur.” Aşravi aynı gün attığı bir başka tweette ise 36 diplomat ile BM Genel Kurulu’nda Filistin’in BM Örgütü’ndeki pozisyon değişikliğini, İsrail’in yarattığı gerginlikleri ve ABD’nin Filistin’e ve barışa yönelik yaptığı saldırıları görüştüklerini ifade etmiştir. Böylelikle Aşravi, Filistin halkının BM Örgütü’nde yalnız olmadığını, onu destekleyen diplomatlar olduğunu göstermek istemiştir.

26 Eylül 2018’de Aşravi attığı bir tweet ile İngiliz İşçi Partisi’ne İsrail’e silah satışını dondurma kararı alınmasına yönelik çabaları ve Filistin ile dayanışma içerisinde olmalarından dolayı teşekkür etmiştir. Aynı şekilde 25 Eylül 2019’da da Aşravi İngiliz İşçi Partisi’ne uluslararası insan hakları yasalarına uymadığı takdirde İngiltere’nin İsrail ile ticareti durdurabileceği yönündeki önerenin lehinde oy kullandıkları için teşekkür etmiştir. Aşravi, İngiltere ile ABD arasında güçlü bağlar olsa da İngiliz İşçi Partisi’nin Filistinlilerin yanında olduğunu duyurmak istemiştir.

Öte yandan Aşravi, Başkan Trump’ın “Yüzyılın Antlaşması” olarak nitelenen Filistin-İsrail barış planına ilişkin görüşlerini Twitter hesabından açıklamıştır. Aşravi 27 Eylül 2018’de attığı tweette hem ABD Başkanı’nın resmi Twitter hesabını yazısında etiketlemiş, hem de bu planın Filistinliler için kabul edilemezliğini şu sözleri ile beyan etmiştir; “Tek devletli/iki devletli/her neyse” politika değildir! Aşırılık yanlısı Siyonist evanjelikleri, bağışçıları (Adelson ve diğerleri gibi), lobicileri (AIPAC, vb.) ve Netanyahu’yu kötülüğe teşvik etmek tehlikeli bir politikadır! Filistinliler, Kudüs ve mültecilere karşı alınan yasadışı tek taraflı önlemler barışı yok ediyor.”

29 Eylül 2018’de ise Aşravi ABD’nin İsrail yanlısı kararlarına karşı Filistin’e destek açıklamaları yapan Kuveyt, AB, Almanya, Norveç, Fransa, Belçika ve İrlanda’ya Twitter hesabından teşekkür etmiş ve “Filistin’in gerçek dostları var.” demiştir. 22 Ocak 2020’de ise Aşravi; “Slovenya’nın Filistin’i tanıma vakti geldi.” şeklinde bir tweet atmıştır.

Aşravi, tweetlerinde İsrail Savunma Güçleri’nin (İSG) orantısız müdahale şekilleri nedeniyle hayatını kaybeden ya da yaralanan Filistinli genç ve çocuklara da dikkat çekmektedir. Örneğin Aşravi 29 Eylül 2018’de bir tweet atarak; “Dün yedi masum Filistinli çocuk ve gencin (12-24 yaş) İsrail askerleri tarafından öldürülmesinin yasını tutuyoruz. Ahlakî öfke veya devam eden bu tür korkunç suçların kınanması nerede? Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM), İsrail’in cezasızlığını sona erdirmek için acilen harekete geçmelidir.” diyerek, bu konuyu da gündeme getirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde Aşravi 9 Kasım 2018’de paylaştığı tweette İsrail askerlerinin bir

tehdit olarak gördükleri 8 yaşındaki Ömer Ebu Ayyaş'ı tutuklamaya çalışmalarına değinmiştir. "Cesur ve korkusuz ordu, çocuklarımıza galip geldi!" diyen Aşravi, silahlı ve tam teçhizat sahibi İsrail askerlerinin sıradan Filistinli çocuklardan duyduğu tehdit algısının ne boyutta olduğunu göstermek istemiştir.

20 Aralık 2018'de Aşravi İsrail'in 2 Filistinli çocuğu öldürdüğünü vurgulamış ve İsrail bu konuyu örtbas etmeden UCM'nin İsrail askerlerinin işlediği suçlarla ilgili soruşturma başlatması gerektiğine değinmiştir. Aşravi 5 Ocak 2019'da ise bu konuda bir durum tespiti yaptığı bir tweet paylaşmıştır. Aşravi, 2018 yılında İsrail'in eylemlere katıldıkları için 56 Filistinli çocuğu öldürdüğüne ilişkin bir bilgi paylaşmış ve "Acının dayanılmaz olduğu ve suçun ölçsüz olduğu yer burasıdır. İsrail, kurbanlarını salt varoluşlarından dolayı suçlarken, Filistin işgalini acımasız bir ölüm makinesine dönüştürdü." demiştir.⁸³

13 Ocak 2019'da Aşravi; "Yine cesur İsrail askerleri Filistinli çocuklara galip geldi!" şeklinde bir tweet atarken, 18 Ocak 2019'da "Hala devam ediyor, küçücük çocuklar acı çekiyor!" demektedir. 27 Ocak 2019'da ise Aşravi, İsrail askerleri tarafından öldürülen 16 yaşındaki Eymen Hamid'den söz etmiştir. 15 Mart 2019'da Aşravi Twitter'da şu şekilde bir yorum yapmıştır; "İsrail işgali, toplumumuzun en savunmasız kesimi olan Filistinli çocukları sürekli olarak travmatize etti ve korkuttu. Böylesine kasıtlı zulüm ve insanlık dışılık, uzun İsrail suçları listesinin değişmeyen bir özelliğidir." Aşravi bu paylaşımında bir de gözleri bağlanmış ve üzerinde sadece alt iç çamaşırı olan iki Filistinli çocuğun İsrail askerleri karşısında oturtulmuş resmini gösteren bir tweeti de paylaşmıştır. 21 Şubat 2020'de çocuklara yönelik İsrail askerlerinin müdahalesi ile ilgili paylaşım yapan Aşravi, bu defa 12 ve 14 yaşında iki Filistinli çocuğu tutuklayan İsrail askerlerine ilişkin haberi de tweetine etiketlemiştir.

Aşravi çocukların dışında İsrail askerlerinin Filistinli protestoculara yönelik müdahalede bulunurken yaptığı aşırılıklara da dikkat çekmeye

⁸³Aşravi bu konuya sonraki zamanlarda attığı tweetlerde de değinmiştir. Örneğin 5 Şubat 2021'de Aşravi, UCM ön duruşma kurulunun Mahkemenin Filistin topraklarında bölgesel yargı yetkisi olduğuna ilişkin aldığı karar için "nihayet" diyerek, tweetinde bu kararı paylaşmıştır. UCM'nin aldığı karar için bkz.: "Situation in The State of Palestine," International Criminal Court, 2021, https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2021_01165.PDF, erişim: 10.03.2021. Aşravi 17 Şubat 2021'de benzer şekilde attığı tweette; "İsrail suçlarını durdurma zamanı" diyerek, savaş suçu ve insanlık suçu işleyen İsrail'den hesap sorulması gerektiğini ifade etmiştir. 25-26 Şubat 2021'de ise Aşravi, ABD'li İsrail yanlısı senatörlerin UCM'nin İsrail'i haksız yere hedef aldığını ve bunun bölgesel barışı engelleyici bir yaklaşım olduğunu söylemeleri karşısında tweet atarak; "İsrail'in cezasız kalması nasıl düşünülebilir ve uluslararası hukuk ve yargı sistemleri nasıl hedef gösterilir?" demiş ve itirazlarını dile getirmiştir.

çalışmaktadır. Örneğin 26 Ocak 2019'da Aşravi attığı tweette; "Kederin ötesinde kalp kırıklığı. Nihai kayıp. İsrail Suçları durdurulmalıdır. Lütfen bu dehşete duyarsızlaşmayın ve Filistinli protestocuların İsrail işgaline karşı çıkmaya ve özgürlüklerini aramaya cesaret ettikleri için "rutin" cinayete uğramalarını normalleştirmeyin." demektedir. Aşravi Filistin halkının teröre maruz kaldığını vurgulamakta ve bunun normal bir durum gibi algılanmaması gerektiğinin altını çizmektedir.

1 Ekim 2018'de FKÖ Kamu Diplomasisi Departmanı tarafından, başta Başbakan Benjamin Netanyahu, Savunma Bakanı Avigdor Liberman, Eğitim ve Diaspora İşleri Bakanı Naftali Bennett ve Adalet Bakanı Ayelet Shaked olmak üzere, İsrail bürokratlarının Filistinlilere yönelik nefret ve şiddet içeren söylemlerinin bir araya getirildiği bir rapor hazırlanmıştır. Bu tür raporlar aslında aylık olarak yayınlanmakta ve İsrail tarafının Filistinlilere karşı negatif söylem geliştirdiği gösterilmek istenmektedir. Raporun yayınlandığı gün Aşravi, bu belgenin internet adresini paylaşarak, bu konuyu duyurmaya çalışmıştır.⁸⁴

Öte yandan Aşravi Twitter'dan sadece Başkan Trump'ın İsrail yanlısı politikalarına karşı çıkmamakta aynı zamanda dönemin Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun Ortadoğu politikasını da eleştirmektedir. Örneğin Aşravi 12 Ekim 2018'de bir tweet atarak şu şekilde bir eleştiri getirmiştir: "Pompeo, tüm Ortadoğu'nun İsrail gibi olmasını istiyor. Bize hangi ülkeleri işgal etmemizi istediğini, hangi dinin ayrıcalıklı olması gerektiğini, yıkılacak evlerin sayısını, öldürülecek silahsız sivillerin sayısını ve kaç kişinin hapsedileceğini söyler mi? Apartheid duvarı nereye gitmeli?" Aşravi bu tweeti ile sadece Ortadoğu'daki temel meselelere dikkat çekmemekte, aynı zamanda İsrail tarafından Batı Şeria'nın etrafına inşa edilen duvarı; "Apartheid-Ayrılcılık duvarı" olarak nitelendirerek tavrını ortaya koymaktadır.

Aşravi Batı Şeria duvarı ile ilgili olarak başka zamanlarda da paylaşımlar yapmıştır. Örneğin 10 Ocak 2019'da duvara ilişkin bir görsel paylaşmış ve "Apartheid, İsrail işgalinin oksijenidir. Yerleşimler, yol ve duvarların tamamı çalınan Filistin topraklarında inşa edilmiştir. Bu, bütün bir ulusun ortadan kaldırılması ve yerinden edilmesidir." diyerek, bir kez daha duvarın yarattığı hukuksuzluğa dikkat çekmeye çabalamıştır. 27 Şubat 2019'da ise

⁸⁴ Raporun içeriğine ulaşmak için bkz.: "October 1, 2018: Report: Appearance and Reality: Israeli Provocations and Violations in Their Own Words (September 2018 Edition)," The Palestine Liberation Organization Department of Public Diplomacy&Policy, [http://www.dci.plo.ps/en/article/10527/October-1,-2018--Report-Appearance-and-reality-Israeli-provocations-and-violations-in-their-own-words-\(September-2018-Edition\)](http://www.dci.plo.ps/en/article/10527/October-1,-2018--Report-Appearance-and-reality-Israeli-provocations-and-violations-in-their-own-words-(September-2018-Edition)), erişim: 04.02.2021.

Aşravi, fırtına sonrasında bir bölümü yıkılarak hasar alan duvar ile ilgili olarak bu defa şöyle bir tespit yapmıştır: “Duvarlar başarısız bir politikadır. Doğa; bütünlüğünü ve Filistin insan haklarını ihlal eden ırkçı Apartheid İsrail duvarlarından nefret ediyor.”

Öte yandan Aşravi İsrail askerlerinin Hamas ile yaptıkları ateşkese rağmen Gazze’ye operasyon yapmalarına ve sivil yaşama zarar vermelerine de dikkat çekmeye çalışmaktadır. Örneğin 12 Kasım 2018’de attığı tweette Aşravi İsrail’in yaptığı gizli operasyonda 7 Filistinlinin hayatını kaybettiği ve uydu, televizyon istasyonu ve diğer bazı binaların bombalandığı bilgisini paylaşmıştır. Aşravi; “İsrail yine kuşatılmış bir halka saldırdı” demektedir.

22 Kasım 2018’de yaptığı bir paylaşımda ise Aşravi, İsrail’in Filistin topraklarını hala işgal ettiğini, Filistinlilerin evlerini yıktığını, silahsız sivil protestocuları güvenlik gerekçeleri ile öldürdüğünü ama günün sonunda tüm bu yaptığı eylemlere karşılık herhangi bir ceza almadığını söylemektedir. Aşravi İsrail’i insan hakları ve uluslararası hukuka saygı göstermeye davet etmektedir.

Aşravi benzer şekilde 10-11 Aralık 2018’de İsrail’in Ramallah’da yaptığı operasyonu ve bu esnada verdiği zararları gündeme taşımaya çalışmıştır. Aşravi bu defa tweetlerinde İsrail askerlerinin ve araçlarının Ramallah sokaklarındaki görüntüsünü de paylaşmıştır.13 Aralık 2018’e gelindiğinde Aşravi İsrail askerlerinin bu defa Batı Şeria’ya yaptığı operasyona ve gözaltına aldığı kişilere dikkat çekmek istemiştir. Aşravi, bu durumu “terör hükümdarlığı” olarak nitelendirmiştir ve sonraki günlerde de bu konulara dikkat çeken tweetler atmıştır.

14 Aralık 2018’e gelindiğinde Aşravi, Avustralya Başbakanı Scott Morrison’a mektup yazarak, Avustralya’yı Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanımaktan kaçınmaya ve BM Örgütü kararlarına ve uluslararası hukuka saygı göstermeye davet etmiştir. Aşravi, bu bilgiyi Twitter hesabında duyurduğu gibi, FKÖ Kamu Diplomasisi ve Politikaları kuruluşu da bu hususu internet sitelerinde haber olarak paylaşmıştır.⁸⁵

Aşravi bu konuların dışında Filistin halkının önemli geçim kaynaklarından olan zeytin ağaçlarının sökülmesi meselesini de Twitter’da gündeme getirmeye çalışmıştır. Örneğin Aşravi 23 Aralık 2018’de bir tweet atarak hem İsrail işgallerine, hem de zeytin ağaçlarının sökülmesine karşı

⁸⁵“December 14, 2018: In a Letter to Australian Prime Minister Scott Morrison, Dr. Ashrawi Calls on the Australian Government to Respect Its International Obligations, Refrain from Changing Its Policy on Jerusalem,” The Palestine Liberation Organization Department of Public Diplomacy&Policy, 2018, <http://www.dci.plo.ps/en/article/11160/December-14,-2018-In-a-letter-to-Prime-Minister-Scott-Morrison,-Dr-Ashrawi-calls-on-the-Australian-government-to-respect-its-international-obligations-refrain-from-changing-its-policy-on-Jerusalem-erişim: 28.01.2021>.

direneceklerini söylemiştir. Bu konuya Aşravi 9 Eylöl 2020’de de değinerek; “1967 ve 2018 yılları arasında İsrail, işgal altındaki Filistin topraklarında 2,5 milyon verimli ağacı imha etti. 2001’den beri İsrail ordusu ve yerleşimciler 548.000’den fazla zeytin ağacını yok etti. 2020’nin ilk altı ayında İsraili yerleşimciler 4.000 zeytin ağacına zarar verdi veya yok etti.” demiş ve bu konuda yaşanılan kıyımı rakamlarla gözler önüne sermek istemiştir.

Aşravi tweetlerinde sadece Filistinlilere ilişkin sorunlara yer vermemektedir. O, aynı zamanda Filistin halkının her şeye rağmen kimliğıne tutunduğunu da göstermeye çalışmaktadır. Örneğın 28 Aralık 2018’de attığı bir tweette Aşravi Filistin’de bir grup gencin Kudüs’te yaptıkları geleneksel dabke dansına ilişkin bir videolu görüntüye yer vermiş ve “İsrail’in yasadışı işgali ve ilhakına rağmen, Trump’ın şehri İsrail’in "başkenti" olarak haksız ve yasadışı olarak tanınmasına rağmen, Kudüs geleneksel Filistin şarkıları söylüyor, folklorik dabke dansını yapıyor ve Filistinli çocuklar dayanıklılıklarını ve azimlerini kutluyor.” demiştir.

9 şubat 2019’da Aşravi bir başka tweette; “İsrail, Tel Aviv sokaklarında Eurovision şarkı yarışmasını kazanmalarını kutlarken, İsrail askeri güçleri Gazze’de protesto yapan 62 Filistinliyi öldürdü.” diyerek, İsrail askerlerinin suç işlediğini bir kez daha vurgulamak istemiştir. Öte yandan Aşravi, bitişik bölgede iki farklı hayatın nasıl da yaşanmakta olduğunu da göstermek istemiştir.

19 şubat 2019’a gelindiğinde Aşravi bu defa İsrail askerlerinin zorla Filistinlilere evlerini nasıl boşalttırdıklarını çekilen bir videoyu göstermiş ve “İsraili yerleşimciler, Ebu Assab ailesini üç nesildir yaşadıkları Kudüs’teki evinden kovdu.” demiştir. İsrail’in Yahudi yerleşimcilere alan açmak için Filistinlilerin evlerini yıkıp, arazilerini zorla ellerinden aldıklarını ispatlayabilmek için Aşravi, bu şekilde bir paylaşım yapmıştır.

21 şubat 2019’da ise Aşravi Alkhalil İlköğretim Okulu’nun saldırıya maruz kaldığını söyleyip; “Hiçbir çocuk böyle bir teröre maruz kalmamalıdır.” demiştir. Bu paylaşım da önemlidir zira İsrail de benzer şekilde Hamas’ın onların ilkokullarına saldırı yaptığını söylemektedir. Bu paylaşım ile Aşravi, asıl İsrail’in Filistinli çocuklara verdiğı zararları göstermeye çalışmıştır.

Öte yandan Aşravi sadece Başkan Trump’ın damadı ve danışmanı olan Jared Kushner’e de tweetlerinde yer vermektedir. 2 Mart 2019’da attığı tweette Aşravi, Jared Kushner, ABD ve İsrail Büyükelçiliğı’nin İsrail ile işbirliğı yaparak, Filistin halkının geleceğini şekillendirmeye çalışmakla suçlamaktadır ve hatta onları Siyonizm ile uyumlu olarak tarihi yeniden

yazmaya çalışmakla itham etmektedir. Hatta Aşravi bu paylaşımında İsrail devletinden “ırkçı” diye söz etmektedir.

4 Mart 2019’da Aşravi Twitter hesabından bir başka konuya dikkat çekmek istemiş ve attığı tweette; Ramallah’ın batısındaki Kafr Nimeh köyünden işe gitmek üzere yola çıkmış olan iki Filistinli işçi Amir Darraj ve Yusuf Anqawi’nin bir İsrail operasyonunda hayatlarını kaybetmelerden ve bu yetmezmiş gibi bir de Başbakan Netanyahu’nun onların ailelerini evlerini yıkmakla tehdit ettiğinden bahsetmektedir. Aşravi; “Cinayet, toplu ceza ve kanıtlanmış suç yok.” diyerek, somut örnek üzerinden olaya dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Filistin’in karşı karşıya olduğu sorunlar yetmezmiş gibi 21 Mart 2019’da Başkan Trump, ABD’nin Golan Tepeleri’ni İsrail’in toprakları olarak tanıyacaklarını açıklamıştır.⁸⁶ Bunun üzerine Aşravi Twitter’da şu şekilde bir paylaşımında bulunmuştur: “@realDonaldTrump İsrail’in Kudüs hırsızlığını tanıdığına ve Filistin ile barış şansını yok ettiğine göre, İsrail’in Golan Tepeleri’ni çalmasına ve Suriye ile de barış şansını yok etmesine olanak tanıyor. Bu, İsrail’in güvenliğine ve bölgesel istikrarına tam olarak nasıl hizmet ediyor?” Aşravi gün boyu attığı tweetlerde sadece ABD’yi değil, aynı zamanda ABD’nin aldığı bu karara katılan ülkeleri de eleştirmiştir. Başkan Trump 25 Mart’ta Golan Tepeleri’ne ilişkin başkanlık kararnamesini imzalamıştır.⁸⁷ Bunun üzerine Aşravi 26 Mart’ta Twitter’da Batı Şeria duvarı üzerine çizilmiş olan ve Başbakan Netanyahu ile Başkan Trump’ı samimi bir poz içerisinde gösteren karikatürü paylaşmış ve “Trump-Netanyahu aşk festivali: Trump: Benim olmasalar da size Kudüs’ü, Filistinli mülteci haklarını verdim. 1967 sınırlarını ve şimdi de Suriye’nin Golan Tepeleri’ni ortadan kaldırdım. Seçimleri kazanmanızı ve İsrail lobisinin mutlu olmasını sağlamak için yapabileceğim başka bir şey var mı?” şeklinde bir yazı yazarak, Başkan Trump’ın siyasal açıdan zor günler geçiren Başbakan Netanyahu’yu destekleyebilmek için bu tür adımlar attığı şeklinde bir yorum yapmıştır.

İsrail’de 8 Nisan 2019’da genel seçimler yapıldığında ise Aşravi, İsrail demokrasisi ile ilgili sert açıklamalar yapmıştır. İsrail kendisini Ortadoğu’da yer alan tek demokratik devlet olarak görmektedir. Aşravi bu nedenle 8 Nisan’da attığı tweette İsrail için şu şekilde bir yorum yapmaktadır:

⁸⁶Julian Borger, “Trump Says US Will Recognize Israel’s Sovereignty over Golan Heights,” *The Guardian*, 2019, <https://www.theguardian.com/us-news/2019/mar/21/trump-us-golan-heights-israel-sovereignty>.

⁸⁷Vanessa Romo, “Trump Formally Recognizes Israeli Sovereignty Over Golan Heights,” *NPR*, 2019, <https://www.npr.org/2019/03/25/706588932/trump-formally-recognizes-israeli-sovereignty-over-golan-heights>, erişim: 03.02.2021.

“Demokrasiler başkalarının topraklarını işgal etmez ve çalmaz; bütün bir ulusu esir tutmazlar, insan haklarını sistematik olarak ihlal etmezler ve hayatlarını değersizleştirmezler; ülkelerindeki insanların neredeyse yarısını haklarından mahrum bırakmazlar. Selektif seçimlerin yapılması demokrasi olduğu anlamına gelmez.” Aynı gün attığı bir başka tweette ise Aşravi, Başkan Trump’ın Kudüs ve Golan Tepeleri kartını Netanyahu’nun seçimleri kazanması için oynadığını ve ABD’nin en ırkçı adayı desteklediğini ifade etmektedir. 30 Ocak 2020’de de Aşravi bu konu ile ilgili olarak attığı bir tweette; “Trump ona Filistin’i verdi, Putin ona uyuşturucu kaçakçısı hediye etti. Netanyahu’nun seçim kampanyasına başka kimler katıldı?” demektedir.

19 Mayıs 2019’da ABD’nin Haziran ayında Bahreyn’de Filistin topraklarına yatırımı teşvik etmek amacıyla bir ekonomik çalıştay düzenleyeceği açıklanmıştır.⁸⁸ Bunun üzerine Aşravi 20 Mayıs’ta bir kaç tweet atarak bu oluşuma olan itirazlarını dile getirmiştir. Aşravi; “Filistin’deki acımasız işgalini sürdürürken İsrail’i Arap dünyasına entegre etmek hayaldir.” demiş ve “Filistinliler kendi topraklarını, kaynaklarını ve yaşam alanlarını kontrol ettiğinde yaşayan bir ekonomi yaratabilecektir.” diyerek, diğer Arap devletlerinin maddi yardımlarına değil, kendi özgürlüklerine ihtiyaç duyduklarını ifade etmeye çalışmıştır. Aşravi bu konuya başka zamanlarda da değinmiştir. Örneğin 22 Haziran 2019’da Aşravi; “Gazze kuşatması kalkarsa, İsrail Filistinlilere ait toprakları ve kaynakları almazsa, Filistin kendi karasularını ve hava sahasını kullanabilirse yani özgür olabilirse, toplumun başarılı bir ekonomisi olacaktır.” şeklinde yorum yaptığı bir tweet daha atmıştır.

BM Bağımsız Raportörü Michael Lynk 11 Temmuz 2019’da Al-Jazeera’ya bir röportaj vermiş ve AB başta olmak üzere uluslararası siyasette etkili ve güçlü olan yapıların Filistin halkının bir devlet haline gelme çabalarını desteklemeleri için İsrail ile olan ekonomik, siyasi ve hatta kültürel bağları kesmeleri gerektiğini söylemiştir.⁸⁹ Bunun üzerine Aşravi Twitter’dan Michael Lynk’i cesareti ve açık sözlülüğü nedeniyle tebrik etmiş ve “İsrail tarafından karalama kampanyasına maruz kalacak olmasına rağmen kendisine iyi dileklerimizi sunuyoruz.” demiştir.

⁸⁸“US to Hold Bahrain Economic Conference to Launch Middle East Peace Plan,” *The Guardian*, 2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/may/19/us-bahrain-economic-conference-middle-east-peace-plan>, erişim: 4.01.2021.

⁸⁹James Reinl, “UN Official Devises Blueprint for Israeli Accountability,” *Al Jazeera*, 2019, <https://www.aljazeera.com/news/2019/7/11/un-official-devises-blueprint-for-israeli-accountability>, erişim: 27.01.2021.

11 Kasım 2019'da Aşravi bu defa El Halil'de 22 yaşında hayatını kaybeden Ömer Bedevi'ye ilişkin bir paylaşımda bulunmuştur. Aşravi, Bedevi'nin öldürülmesi ile ilgili olarak; "İsrail suçları, masum Filistinli sivillerin herhangi bir sorumluluk veya engel olmaksızın soğukkanlı bir şekilde öldürülmesini içerir." şeklinde yorum yaparak bu olayı kınamıştır.

14 Kasım 2019'da Aşravi bir kez daha İsrail'in Gazze operasyonlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Aşravi, Gazze'de evlerinde uyuyan ailelerin İsrail hava saldırılarına maruz kaldığına ve hatta evlerinin havaya uçurulduğuna ancak İsrail Hasbara⁹⁰ kurumunun bu operasyonları yaparken kendilerini savunduklarını söylemelerine değinmektedir.

17 Kasım 2019'da Aşravi, 15 Kasım'da El Halil'de İsrail askerleri tarafından gözünden vurularak öldürülen Filistinli fotoğraf muhabiri Muath Amarneh'dan söz ettiği bir tweet atmış ve aynı zamanda kendisinin bir gözünü kapatarak çektiği fotoğrafını da paylaşmıştır. Aşravi, İsrail'in Filistinli gazetecileri de hedef aldığını göstermek istemiştir.

Aşravi 1 Şubat 2020'de Twitter'da Arap Ligi Bakanlar Kurulu'nun Yüzyılın Anlaşması planı ile ilgili olarak Filistin'e verdiği desteğe değinmiştir. Aşravi; "Arap Ligi'nin Bakanlar Kurulu açıklaması Trump, Kushner ve Netanyahu'ya açık bir mesaj gönderdi: Tüm Arap devletleri sorumsuz, adaletsiz ve yasadışı "barış planınızı" reddediyor ve Filistin haklarına destek veriyor. Arapça [planınızı] ıslatıp, suyunu içebileceğinizi söylüyoruz!" diyerek, Arapların plana karşı yan yana gelerek karşı çıktıkları şeklinde bir yorum yapmıştır. Aşravi bu konuya 16 Haziran 2020'de de değinmiş ve "Trump'ın planı yasadışı ve aslında bir savaş suçu." demiştir.

Mart 2020'ye gelindiğinde ise tüm dünyada korona virüs kaynaklı pandemi süreci yaşanmaya başlamıştır ve Aşravi 14 Mart'ta attığı bir tweette bu salgın sürecini başarılı bir şekilde yürüten yerel yönetimlere, sağlık, güvenlik ve ticaret alanında kamu hizmetlerinde çalışanlara teşekkür etmiştir. Bunun dışında Aşravi bu defa korona virüs salgını yüzünden mağdur olan Filistinlilere dikkat çeken tweetler de atmaya başlamıştır. Örneğin 1 Nisan 2020'de Aşravi İsrail'de ya da Batı Şeria'da çalışan Filistinli işçilerin virüse karşı savunmasız oluşlarına dikkat çekmek istemiştir. Aynı gün attığı bir başka tweette ise Aşravi Filistinli mahkûmlar için de endişe ettiklerini dile getirmiştir. 3 Nisan 2020'de ise Aşravi attığı tweette 13 yıldır abluka altında tutulan Gazze'ye İsrail'in tıbbi yardım ve destek

⁹⁰ İsrail'de uzun yıllar kamu diplomasisi faaliyetleri yürüten kurumun adı. İsrail kasten Kamu Diplomasisi Kurumu, Departmanı ya da Koordinatörlüğü gibi ifadeler kullanmak yerine İbranice bir kelime tercih etmiştir. Hasbra kelimesi İbranicede "aydınlatma, açıklama" anlamlarına gelmektedir.

göndermemesini gündeme getirmeye çalışmıştır. 14 Nisan 2020’de Aşravi, Filistinliler arasında görülen korona virüs vakalarının %76’sının doğrudan ya da dolaylı olarak İsrail’de çalışıp ailelerine geri dönen Filistinli işçilerden kaynaklandığını söylemekte ve İsrail’in sağlık sistemini sorgulamaktadır.

2 Temmuz 2020’de Aşravi attığı tweette bir başka hesapta yayınlanan bir video görüntüsü paylaşarak, İsrail tarafından yapılan kamu diplomasisi faaliyetlerine cevap üretmeye çalışmıştır. Ne zaman Filistinli eylemciler ve İSG yan yana gelse, çıkan olaylarda iki taraf da birbirini suçlamaktadır. Bu nedenle iki taraf da kendi savlarını kanıtlayabilmek için olayları kamera ile kayıt altına almaya çalışmaktadır. 17 Haziran 2020’de Filistinlilere ait bir Twitter hesabından bir video yayınlanmış ve bir grup İsrailli yerleşimcinin Nablus’ta zeytin ve badem ağaçlarını ateşe verdikten sonra inşaat halindeki evlere taş atmaları görüntülenmiştir. Aşravi 2 Temmuz’da paylaştığı tweette bu videonun bulunduğu hesabı etiketleyerek şu şekilde bir yorum yapmıştır: “Günlük İsrailli yerleşimci terörizmi. İyi ki Yesh Din bu sefer oradaydı. Genellikle, Filistinli kurbanlar ve İsrail ordusu (yerleşimci haydutları koruyan ve onlara yardım eden) tek tanıktır. Covid-19 ve ilhak tehditlerinde göze çarpan artış!” Aşravi taraflar arasında sıklıkla bu türden olayların yaşanmasına dikkat çekmeye çalıştığı gibi, bir yandan da taş atıp saldırgan olan tarafın İsrail’in iddia ettiği gibi Filistinliler olmadığını, İsrailli yerleşimcilerin Filistinlilere aşırı hareketlerde bulunduğunu göstermek istemiştir.

Aşravi İsrail tarafından yapılan bilgi kirliliğine başka tweetlerinde de dikkat çekmeye çalışmıştır. Örneğin Aşravi 15 Temmuz 2020’de yaptığı paylaşımda; “İtiraf etmeliyim ki İsrail’in Filistinlilerin evlerini yıkması, topraklarına el koyması, tutuklamalar yapması ve gözaltına alması, cinayetler, yerleşimci terörizmi, kontrol noktaları ve pek çok bunun gibi suçlarla ilgili amansız zehirli haber bolluğu ile baş edemediğim günler oldu.” diyerek, İsrail’in bu konularda öne sürdüğü iddialarla uğraşmaktan yorulduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

4 Ağustos 2020’de ise Aşravi, bu defa Lübnan limanında yaşanan patlama ile ilgili olarak görüşlerini Twitter’da paylaşmıştır. Aşravi; “Beyrut için kalbim acıyor.” dedikten sonra Filistin’in Lübnan halkı ile dayanışma içinde olduğunu ve iki halkın pek çok trajediyi birlikte yaşadıklarını söylemiştir.

13 Ağustos 2020’ye gelindiğinde Başkan Trump’ın arabuluculuğu ile İsrail ile BAE arasında normalleşmeyi sağlayacak bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşma uyarınca İsrail, Batı Şeria ilhakını askıya almayı kabul ettiğini

açıklamıştır.⁹¹Aşravi, aynı gün bu konu hakkında bir tweet atmış ve BAE'ye; "Lütfen bize iyilik yapma. Biz kimsenin incir yaprağı değiliz!" diyerek, imzalanan anlaşmaya olan itirazlarını dile getirmiştir.Aşravi aynı gün BAE Silahlı Kuvvetleri Başkomutan Yardımcısı Mohamed bin Zayed Al Nahyan'a da Twitter'dan şu şekilde cevap vermiştir: "İnşallah hiçbir zaman ülkenizin çalınmasının ıstırabını yaşamazsınız; işgal altında yaşamamanın acısını asla hissetmezsiniz; evinizin yıkılmasına ya da sevdiklerinizin öldürülmesine asla şahit olmazsınız. İnşallah hiçbir zaman "Arkadaşlarınız" tarafından satılmazsınız." Aşravi, BAE'nin imzaladığı anlaşmayı "Filistin davasının satılması" olarak görmektedir.

26 Eylül 2020'de bu defa bir başka konuya, Başbakan Netanyahu'nun Batı Şeria'da yeni yerleşim birimleri inşaatı emri vermesine dikkat çeken Aşravi, bunun yerine aslında BAE veya Bahreyn'de yerleşim yerleri yapılmasını önererek, İsrail ile normalleşmeye çalışan ülkelere olan tepkisini göstermeye devam etmiştir. 4 Ekim 2020'de Aşravi BAE'ye ilişkin kinayeli bir tweet daha atmış ve "İlhakı durdurdukları için minnettar olmalıyız. Gözlüğünüzü çıkarın ve yeni yatak arkadaşınızın suçlu doğasını görün! Suç ortaklığı da suçtur!" diyerek, hem tavrını sürdürmüş, hem de İsrail'in yeni yerleşim birimleri açmaya ilişkin tepkisini tekrar dile getirmiştir.

Aşravi bu konuya 15 Ağustos 2020'de de değinmiştir. Middle East Eye 5 Şubat 2020'de Başkan Trump'ın Yüzyılın Anlaşması projesi ile ilgili olarak ABD'de yaşayan 3 Yahudi aktivist ile görüşmüş ve yaptıkları mülakata ilişkin bir video hazırlayarak Youtube kanalından yayınlamıştır.⁹² Videoda Yahudi gençler bu planı "saçmalık" olarak nitelendirmekte ve aslında plana sadece Arap dünyasının değil, Yahudi gençlerin de itirazı olduğu öne sürülmektedir. Aşravi bu videoya atıf yaparak attığı tweette; "Körfez'de Netanyahu ve Trump'a satış yapan "liderlerin" adaletsizliğe ve suiistimale meydan okuyacak cesaret, dürüstlük ve haysiyete sahip bu genç ABD'li Yahudi aktivistlerden öğrenecekleri çok şey var! Irkçı, faşist İslamofoblar (Meri Regev, Netanyahu) Yahudi referansınız olmamalı!" demiştir. Benzer şekilde 7 Ocak 2021'de Aşravi bu defa;"Bazı Arap devletleri İsrail ile normalleşirken, İsrailli gençler İsrail işgaline karşı çıkıyor." diyerek, İsrail'de hükümetin politikalarını desteklemeyen Yahudilerin olduğuna dikkat

⁹¹Noa Landau, "Israel Suspends West Bank Annexation in Deal to Normalize Relations With the UAE," *Haaretz*, 2020, <https://www.haaretz.com/israel-news/with-trump-s-help-israel-and-the-uae-reach-historic-deal-to-normalize-relations-1.9070687>.

⁹²"How Young US Jewish Activists Feel about Trump's Israel-Palestine Plan," Middle East Eye, 2020, <https://www.Youtube.com/watch?v=-wVprlisSy4>, erişim: 20.02.2021.

çekmeye çalışmıştır. Aşravi'nin Twitter paylaşımına göre 60 İsraili genç İsrail ordusuna hizmet etmeyi reddettiklerini açıklamıştır.

16 Eylül 2020'de yani Sabra ve Şatilla katliamının otuz sekizinci yıl dönümünde Aşravi burada yaşananlar ile ilgili olarak bir tweet atmış, Filistinli mültecilerin geri dönmelerine izin verin demiş ve "Filistin halkı sürgünde ya da atalarının vatanlarında varlığını sürdürecektir ve hüküm sürecek. Suçluluğu, kanunsuzluğu, zulmü ve insanlık dışılığı asla normalleştirmeyin." şeklinde bir mesaj vermek istemiştir.

19 Kasım 2020'ye gelindiğinde ABD Dışişleri Bakanı Pompeo Batı Şeria'da yasa dışı bir yerleşim yerini ziyaret etmiştir.⁹³ Aşravi aynı gün Twitter'da bu konuyla ilgili olarak şu şekilde bir tweet atmıştır: "'Pompeo Doktrini', kanunsuzluk, suçluluk ve yolsuzluk dolu hayali bir başkanlık için gösterişli, köktendinci ve narsist bir sahte rehberdir. İsrail'in yerleşimci-kolonyal rejiminin önünde eğilmek, Beyaz Saray'a giden bir yol haritası değildir. Sadece Trump'a sorun!" Dışişleri Bakanı Pompeo'nun bu ziyareti BM Örgütü'nün daha önce aldığı kararlara da tamamen aykırıdır. Bu nedenle Aşravi tepkisini oldukça sert sözler ile ortaya koymuştur. Öte yandan Aşravi sadece Başkan Trump yönetimine karşı çıkmamış, 28 Ocak 2021'de paylaştığı tweette aynı şekilde ABD'nin 46. Başkanı olan Joe Biden'ın da Filistin ile dost olmayacağını düşündüğünü yazmıştır. Aşravi bu düşüncesini 9 Şubat 2021'de de tekrarlamış ve Başkan Biden'ın da "Kudüs'ün ilhakını kutsadığını" ve ABD'nin İsrail'e bağlılık sözü verdiğini söylemiştir.

Aşravi Twitter'dan İsrail'in sıklıkla yaptığı hedefe yönelik nokta atışı operasyonlarını da eleştirmektedir. 29 Kasım 2020'de Aşravi bunların birer suikast politikası olduklarını ve amaçlarının öldürüp, yok etmek olduğunu ifade etmiştir.

23 Şubat 2021'e gelindiğinde Aşravi İngiliz The Guardian gazetesinde çıkan; "Rapora göre Filistinlinin İsrail kontrol noktasında öldürülmesi bir infazdır" başlıklı habere atıf yaparak, Twitter hesabında şu şekilde bir yorum yapmıştır: "Mutlu tetikçi İsrail askerleri kurbanları suçlar ve onlara iftira atarken, Filistinliler öldürüldü." Burada konu edilen husus Haziran 2020'de kontrol noktasında arabası İsrail sınır muhafızına çarparak, görevlileri hafif şekilde yaralayan Ahmed Erekat'ın, olaydan birkaç saniye sonra vurulup, öldürülmesidir. İngiliz araştırma kuruluşu olan Forensic Architecture'ın bu

⁹³"No: 298, 19 November 2020, Press Release Regarding the US Secretary of State Pompeo's Visit to an Illegal Settlement Unit in the West Bank," T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020, http://www.mfa.gov.tr/no_-298_-abd-disisleri-bakani-pompeo-nun-bati-seria-daki-yasadisi-bir-yerlesim-birimini-ziyareti-hk.en.mfa, erişim: 08.03.2021.

konu ile ilgili olarak hazırladığı rapora göre Ahmed Erekat terörist olarak görülerek infaz edilmiştir. İsrail polisi bunu araçlı saldırı olarak rapor etmiştir. Oysa Forensic Architecture kuruluşu bunun bir kaza olduğunu iddia etmiştir.⁹⁴ Aşravi Twitter hesabında bu konuya yer vererek, İsrail kolluk kuvvetlerinin aslında kendilerini meşru gösterebilmek için karşı tarafa hep terörist yakıştırmaları yapmalarına ve hep Filistinlileri suçlamalarına dikkat çekmek istemiştir.

28 Şubat 2021'de Aşravi bu defa Avrupalı parlamenterlerin İsrail'in Filistin ilhakını protesto etmelerine dikkat çekerek, "Neden Avrupa hükümetleri Filistin hakları ve İsrail ihlalleri söz konusu olduğunda parlamentolarını nadiren dinliyorlar?" şeklinde bir tweet atarak, itirazlarını dile getirmiştir. Aşravi bu konuda haklıdır zira 450 Avrupalı parlamenter, Avrupa'daki Dışişleri Bakanlarına gönderilen bir mektuba imza atmış ve hazır ABD'de yönetim değişmiş iken, onları Batı Şeria'da yaşanan İsrail ilhakını durdurabilmek için İsrail'e baskı yapmaya davet etmiştir.⁹⁵ Aşravi de Twitter hesabından Filistin için çok önemli olan bu gelişmeyi duyurmuştur.

Son olarak Filistinliler için ABD'de yaşanan Başkanlık değişiminin Mart 2021 itibarıyla olumlu bir etkisi olmamıştır. Avrupalı Parlamenterlerin aksine, ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken resmi Twitter hesabından 4 Mart 2021'de bir tweet atarak, ABD'nin UCM'nin Filistin soruşturmasına karşı çıktığını belirtmiş ve "İsrail'i haksız yere hedef almaya çalışan eylemlere karşı çıkmak da dâhil olmak üzere, İsrail'e ve onun güvenliğine olan güçlü bağlılığımızı sürdürmeye devam edeceğiz." diyerek, İsrail'e verdikleri desteği ortaya koymuştur. Aynı gün Aşravi, Dışişleri Bakanı Blinken'e cevap olarak kendi Twitter hesabından şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "Utanç verici @SecBlinken. BM Örgütü UCM'nin yaptığı gibi (işgal altında olsa da) Filistin'i bir devlet olarak tanıdı." Aşravi, ABD'nin İsrail desteğine güçlü biçimde itiraz etmeye devam etmiştir.

⁹⁴ Oliver Holmes, "Israeli Checkpoint Killing of Palestinian Was an Execution, Report Claims," *The Guardian*, 2021, https://www.theguardian.com/world/2021/feb/23/israeli-checkpoint-killing-of-palestinian-was-an-execution-report-claims?CMP=share_btn_tw, erişim: 8.03.2021.

⁹⁵ Judy Maltz, "Hundreds of European Parliamentarians Protest Israel's 'De Facto Annexation,'" *Haaretz*, 2021, <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-hundreds-of-european-parliamentarians-protest-israel-s-de-facto-annexation-1.9576910>, erişim: 11.03.2021.

Sonuç

11 Eylöl terör saldırılarının ardından daha da önem kazanmaya başlayan kamu diplomasisinin zamanla farklı araçları ve türleri olmuştur. Dijital diplomasi de bunlardan birisidir. Dijital diplomasiinin yaygın uygulama alanlarından bir tanesi sosyal paylaşım sitesi olan Twitter'dır.

İsrail'in dezenformasyon yüklü kamu diplomasisi uygulamaları ile yıllardır mücadele eden Filistinliler, Filistin Ulusal Otoritesi'nin diplomatik temsilcilik kabiliyeti kısıtlı olduğundan farklı paydaşlar ile kamu diplomasisi uygular olmuştur. Hatta Filistin'de gittikçe ünlenen ve birer ikona dönüşen bireyler kamu diplomasisi sürecinin bir parçası haline gelmiştir.

İntifada hareketleri esnasında olayları Filistinlilerin gözünden uluslararası basına anlatmaya çalışmasıyla bir anda dikkatleri üzerine çeken ve Madrid Görüşmelerinde yer alması ile Filistinli bir siyasal ikona dönüşen Hanan Aşravi, Filistin'de ünlü diplomasisi yürüten bireylerden birisidir. Bu nedenle Aşravi'nin Twitter paylaşımları Filistin halkı için yapılan bir dijital diplomasiye dönüşmektedir. Aşravi 2018'den beri bu sitenin kullanıcısıdır ve daha ilk attığı tweet ile birlikte o, bu platformu kamu diplomasisi amacıyla kullanmaya başlamıştır.

Aşravi, Twitter hesabından açıklamalar yaparak, Filistin halkının uluslararası hukuk ilkelerinden doğan haklarını uluslararası kamuoyuna anlatmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Aşravi Başkan Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak görmesine, büyükelçiliği buraya taşımasına ve ABD'nin UNWRA'ya yaptığı yardımları kesmesine ilişkin Filistinlilerin görüşlerine ve uğradıkları zararlara dikkat çekmiştir. Aşravi, "Yüzyılın Anlaşması" olarak nitelendirilen Filistin-İsrail barış planına hangi sebeplerle karşı çıktıklarını belirten tweetler atmıştır.

Aşravi bu konuların dışında başta BAE ve Bahreyn olmak üzere Ortadoğu ülkelerinin İsrail ile normalleşme anlaşmaları imzalamalarına da itirazlarını Twitter üzerinden dile getirmiştir. Öte yandan Aşravi 2014 yılında İsrail'in Gazze'ye gerçekleştirdiği "Koruyucu Hat Operasyonu" esnasında yaptıklarının birer savaş suçu kapsamında soruşturulması için Filistinlilerin UCM nezdinde yaptıkları şikâyet süreci ile de yakından ilgilenmiştir. ABD'nin UCM'nin kararlarına karşı gelerek, bu konuda da İsrail'i desteklemesi, Aşravi için Başkan Biden'ın da Başkan Trump gibi İsrail'in arkasında olduğunu gösteren bir eylem olmuştur.

Aşravi için önemli olan bir diğer husus, İsrail'in karşı kamu diplomasisi faaliyetlerine rağmen, uluslararası topluma asıl Filistinlilerin mağdur taraf

olduğunu gösterebilmektir. Bu nedenle Aşravi, Twitter'da özellikle İsrail askerlerinin Filistinli gençlere ve çocuklara yaptığı orantısız askeri müdahaleleri de göstermeye çalışmıştır. Aşravi, İsrail'in dezenformasyon yaparak Filistinli genç ve çocukları terörist olarak gösterdiğini de tweetlerinde vurgulamaya çalışmaktadır. Aşravi, Filistinli siyasal ikon imajı ile Filistin halkının sesini duyurmaya çalışmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- "Filistin'in Cesur Kızı Ahed Tamimi Kimdir?" *Hürriyet Gazetesi*, 2018. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ahed-tamimi-kimdir-40911853>, Erişim: 15.02.2021.
- "Hanan Ashrawi." In *Encyclopedia Britannica*, 2021. <https://www.britannica.com/biography/Hanan-Ashrawi>, Erişim: 10.03.2021.
- "Palestinian Poet Fadwa Tuqan Dies." *Aljazeera*, 2003. <https://www.aljazeera.com/news/2003/12/13/palestinian-poet-fadwa-tuqan-dies#:~:text=Born in 1917 to one,the renowned poet Ibrahim Tuqan>, Erişim: 5.01.2021.
- "US to Hold Bahrain Economic Conference to Launch Middle East Peace Plan." *The Guardian*, 2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/may/19/us-bahrain-economic-conference-middle-east-peace-plan>, Erişim: 4.01.2021.
- Adesina, Olubukola S. "Foreign Policy in an Era of Digital Diplomacy", *Cogent Social Sciences* 3/1, (2017): 1-13.
- Anadolu Ajansı. "ABD, UNWRA'ya Mali Yardımları Tamamen Kesiyor," 2018. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-unrwaya-mali-yardimlari-tamamen-kesiyor/1243693>, Erişim: 08.02.2021.
- Araj, Bader. "Intifada", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/intifadah>, Erişim: 27.04.2021.
- Awad, Samir. "Public Diplomacy and the Question of Palestine." *International Humanities Studies* 2/3, (2015): 21-40.
- Barghouti, Mariam. "Be Courageous, Be Daring in the Pursuit of Right," 2020. <https://ps.boell.org/en/2020/10/20/be-courageous-be-daring-pursuit-right>, Erişim: 17.01.2021.
- Bargouti, Husain Jameel. "Jeep versus Bare Feet: The Villages in the Intifada." In *Intifada: Palestine at the Crossroads*, (ed.) Roger Heacock Jamal R Nassar, 101-18. New York: Praeger Publishers, 1990.
- BBC NEWS. "Khan Al-Ahmar: Israel Court Approves Demolition of Bedouin Village," 2018. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45420915>, Erişim: 20.02.2021.
- BBC World Service. "Women In Power: Hanan Ashrawi," 1998. https://www.bbc.co.uk/worldservice/people/features/wiwp/statcon/ashrawi_pro14.shtml, Erişim: 9.02.2021.
- Bernstein, Richard. "Edward W. Said, Literary Critic and Advocate for Palestinian Independence, Dies at 67." *The New York Times*, 2003. <https://www.nytimes.com/2003/09/26/arts/edward-w-said-literary-critic-advocate-for-palestinian-independence-dies-67.html>, Erişim: 10.01.2021.
- Birzeit University. "Hanan Ashrawi," 2021. <https://www.birzeit.edu/en/biography/dr-hanan-ashrawi>, Erişim: 02.03.2021.
- Bjola, Corneliu, Cassidy, Jennifer A. ve Manor, Ilan. "Digital Public Diplomacy: Business as Usual or a Paradigm Shift?", *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (ed.) Nancy Snow ve Nicholas J. Cull, Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2. Baskı, (2020), 405-412.
- Bjola, Cornelia "Making Sense of Digital Diplomacy", *Digital Diplomacy Theory and Practice*, (ed.) Cornelia Bjola ve Marcus Holmes, Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2015, 1. Baskı, 1-9.

- Bookmiller, Kirsten Nakjavani ve Bookmiller, Robert J.. "Palestinian Radio and the Intifada." *Journal of Palestine Studies* 19, Sayı. 4 (1990): 96–105.
- Borger, Julian. "Trump Says US Will Recognize Israel's Sovereignty over Golan Heights." *The Guardian*, 2019. <https://www.theguardian.com/us-news/2019/mar/21/trump-us-golan-heights-israel-sovereignty>, Erişim: 5.02.2021.
- Boxerman, Aaron. "Longtime Palestinian Official Hanan Ashrawi Resigns." *The Times of Israel*, 2020. <https://www.timesofisrael.com/longtime-palestinian-official-hanan-ashrawi-resigns/>, Erişim: 15.02.2021.
- Bröning, Michael. "Fatah: From Resistance Movement to Party of State." *Political Parties in Palestine*, New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Christison, Kathleen M. "Myths About Palestinians". *Foreign Policy* 66, (1987): 109-127.
- Cull, Nicholas J. "The Public Diplomacy Before Gullion: The Evolution of a Phrase", *University of Southern California Center on Public Diplomacy*, (2006), <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase>, Erişim: 25.04.2021.
- Cull, Nicholas J. "Public Diplomacy: Taxonomies and Histories", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 616, (2008): 31-54.
- Cull, Nicholas J. "The Long Road to Public Diplomacy 2.0: The Internet in US Public Diplomacy", *USC Annenberg School for Communication*, <https://ash.harvard.edu/files/cull.pdf>, Erişim: 22.04.2021.
- Dizard, Wilson. *Digital Diplomacy U.S. Foreign Policy in the Information Age*. London: Praeger Publishers, 2001.
- Ecker-Ehrhardt, Matthias. "IO Public Communication Going Digital? Understanding Social Media Adoption and Use in Times of Politicization", *Digital Diplomacy and International Organisations, Autonomy, Legitimacy and Contestation*, (ed.) Corneliu Bjola ve Ruben Zaiotti, Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2021, 21-51.
- El Zein, Hatem ve Abusalem, Ali. "The Use of Media by Militant Organisations in the Middle East: From Paper to Cyber." In *22nd AMIC (The Asian Media Information and Communication Centre)*. Indonesia, 2013, 1-13.
- European Parliament News. "Unrwa: MEPs Debate US Decision to Cut Funding for UN Agency for Palestinian Refugees," 2018. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/world/20180927STO14536/unrwa-meps-debate-us-decision-to-cut-funding-for-un-agency>, Erişim: 20.02.2021.
- Fazlıoğlu, Şükran. "Mahmud Derviş", *DİA*, Ek 2, (2019): 177-178.
- George, Alan. "Making The Desert Bloom A Myth Examined", *Journal of Palestine Studies* 8/2, (1979): 88-100.
- Gulf Business. "Top 100 Most Powerful Arabs 2019," 2020. <https://gulfbusiness.com/lists/top-100-powerful-arabs-2019/>, Erişim: 03.03.2021.
- Gurgu Elena, Aristide, Dumitru Cociuban. "The Role of Public Diplomacy in International Relations in Full Process of Globalization." *Annals of Spiru Haret University* 2, (2016): 125–41.
- Hamad, Marwa. "Mohammad Assaf Axes Show Due to Gaza Conflict." *Gulf News*, 2014. <https://gulfbusiness.com/entertainment/pinoy-celebs/mohammad-assaf-axes-show-due-to-gaza-conflict-1.1371451>, Erişim: 12.02.2021.
- Holmes, Oliver. "Israeli Checkpoint Killing of Palestinian Was an Execution, Report Claims." *The Guardian*, 2021. https://www.theguardian.com/world/2021/feb/23/israeli-checkpoint-killing-of-palestinian-was-an-execution-report-claims?CMP=share_btn_tw, Erişim: 8.03.2021.
- <http://visitpalestine.ps/festivals-cultural-events/#61a51c1f01c136585>, Erişim: 21.04.2021.

- <https://diplomacy.state.gov/diplomacy/how-do-celebrities-contribute-to-diplomacy/>, Erişim: 26.04.2021.
- <https://www.scribd.com/document/159522308/PalFest-2010-Report#download>, Erişim: 21.04.2021.
- <https://www.twitonomy.com/profile.php?sn=DrHananAshrawi>, Erişim: 24.04.2021.
- International Criminal Court. "Situation in the State of Palestine," 2021. https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2021_01165.PDF, Erişim: 10.03.2021.
- Jewish Virtual Library. "Golda Meir Quotes on Israel&Judaism", <https://www.jewishvirtuallibrary.org/golda-meir-quotes-on-israel-and-judaism>, Erişim: 20.04.2021.
- Jones, Marc Owen. "Nation Branding and Celebrity Diplomacy in Bahrain", *Celebrity Studies* 8/2, (2017): 324-330.
- Kaya, Metin. "Eğitim Diplomasisi: Kavramsal Bir Çerçeve", *Türkiye Eğitim Dergisi* 4/1,(2019): 1-12.
- Kayani,Saima Ashraf ve Rehman, Muhammad Saif ur. "Public Diplomacy: A New Foreign Policy Paradigm." *Margalla Papers*, 2015, 45–66.
- Kayıran, Yücel. "Bir Direniş Edebiyatı: Gassan Kanafani'nin Filistin'i." *Hürriyet Gazetesi*, 2020. <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/bir-direnis-edebiyati-gassan-kanafaninin-filistinini-41667687>, Erişim: 28.01.2021.
- Kömürücü, Mehmet Can. "ABD Büyükelçiliği Kudüs'e Yaşınıyor." *Milliyet Gazetesi*, 2018. <https://www.milliyet.com.tr/abd-buyukelciligi-kudus-e-tasiniyor-molatik-7955/>, Erişim: 20.01.2021.
- Landau, Noa. "Israel Suspends West Bank Annexation in Deal to Normalize Relations With the UAE." *Haaretz*, 2020. <https://www.haaretz.com/israel-news/with-trump-s-help-israel-and-the-uae-reach-historic-deal-to-normalize-relations-1.9070687>, Erişim: 4.02.2021.
- Leonard, Mark, Stead, Catherine ve Smewing, Conrad. *Public Diplomacy*, London: The Foreign Policy Center, 2002.
- Leonard, Mark. "Diplomacy By Other Means", *Foreign Policy* 132, (2002): 48-56.
- Maltz, Judy. "Hundreds of European Parliamentarians Protest Israel's 'De Facto Annexation'". *Haaretz*, 2021. <https://www.haaretz.com/israel-news/premium-hundreds-of-european-parliamentarians-protest-israel-s-de-facto-annexation-1.9576910>, Erişim: 11.03.2021.
- Matar, Dina. "PLO Cultural Activism: Mediating Liberation Aestheticsin Revolutionary Contexts." *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 38/2, (2018): 354–64.
- Melissen, Jan. "The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice" In *The New Public Diplomacy Soft Power in International Relations*, (ed.) Jan Melissen, 1st ed., 3–27. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Middle East Eye. "How Young US Jewish Activists Feel about Trump's Israel-Palestine Plan," 2020. <https://www.Youtube.com/watch?v=wVprlisSy4>, Erişim: 20.02.2021.
- Middle East Monitor. "US Ambassador: I'm an 'Unapologetic Right-Wing Defender of Israel,'" 2018. <https://www.middleeastmonit6or.com/20181025-us-ambassador-im-an-unapologetic-right-wing-defender-of-israel/>, Erişim: 22.01.2021.
- Miller Center. "September 25, 2018: Address at the 73rd Session of the United Nations General Assembly," 2018. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-25-2018-address-73rd-session-united-nations-general>, Erişim: 28.01.2021.
- Muslih, Muhammad Y.. "Moderates and Rejectionists within the Palestine Liberation Organization." *Middle East Journal* 30/2, (1976): 127–40.
- Nye, Joseph S. *Yumuşak Güç*. 2nd ed. Ankara: BB101 Yay., 2017.
- Nye, Joseph S.. "Soft Power." *Foreign Policy* 80, (1990): 153–71.

- Ovalı, Ali Şevket. "Türkiye-ABD İlişkilerinde Twitter Diplomasisi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 65, (2020): 23-45.
- Palestinian Journeys. "Fadwa Tuqan," 2003. <https://www.paljourneys.org/en/biography/6580/fadwa-tuqan>, Erişim: 26.02.2021.
- Reinl, James. "UN Official Devises Blueprint for Israeli Accountability." *Al Jazeera*, 2019. <https://www.aljazeera.com/news/2019/7/11/un-official-devises-blueprint-for-israeli-accountability>, Erişim: 27.01.2021.
- Romo, Vanessa. "Trump Formally Recognizes Israeli Sovereignty Over Golan Heights." *NPR*, 2019. <https://www.npr.org/2019/03/25/706588932/trump-formally-recognizes-israeli-sovereignty-over-golan-heights>, Erişim: 03.02.2021.
- Sayigh, Yezid. "Reconstructing the Paradox: The Arab Nationalist Movement, Armed Struggle and Palestine 1951-1966." *Middle East Journal* 45/4, (1991): 608-29.
- Sevin, Efe. "Pathways of Connection: An Analytical Approach to the Impacts of Public Diplomacy." *Public Relations Review* 41, (2015): 562-68.
- Sharar, Salam Abu. "Exclusive: Hanan Ashrawi Spells out Reasons for Stepping Down." *Anadolu Ajansı*, 2021. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/exclusive-hanan-ashrawi-spells-out-reasons-for-stepping-down/2103995>, Erişim: 8.03.2021.
- Shemesh, Moshe, "The Palestinian Society in the Wake of the 1948 War: From Social Fragmentation to Consolidation." *Israel Studies* 9/1, (2021): 86-100. <http://www.jstor.org/stable/30245745>.
- Tabbara, Mohy Dean. "Celebrities: An Evolving Class of Diplomats", *NATO Association of Canada*, (2015), <https://natoassociation.ca/celebrities-an-evolving-class-of-diplomats/>, Erişim: 26.04.2021.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. "No: 298, 19 November 2020, Press Release Regarding the US Secretary of State Pompeo's Visit to an Illegal Settlement Unit in the West Bank," 2020. <http://www.mfa.gov.tr/no-298-abd-disisleri-bakani-pompeo-nun-bati-seria-daki-yasadisi-bir-yerlesim-birimini-ziyareti-hk.en.mfa>, Erişim: 08.03.2021.
- The National Museum of American Diplomacy, "How Do Celebrities Contribute to Diplomacy?", <https://diplomacy.state.gov/diplomacy/how-do-celebrities-contribute-to-diplomacy/>, Erişim: 27.04.2021.
- The Palestine Liberation Organization Department of Public Diplomacy&Policy. "December 14, 2018: In a Letter to Australian Prime Minister Scott Morrison, Dr. Ashrawi Calls on the Australian Government to Respect Its International Obligations, Refrain from Changing Its Policy on Jerusalem," 2018. <http://www.dci.plo.ps/en/article/11160/December-14,-2018-In-a-letter-to-Prime-Minister-Scott-Morrison,-Dr-Ashrawi-calls-on-the-Australian-government-to-respect-its-international-obligations-refrain-from-changing-its-policy-on-Jerusalem->, Erişim: 28.01.2021.
- The Palestine Liberation Organization Department of Public Diplomacy&Policy. "January 20, 2019: Dr. Ashrawi: Trump Administration Is Israel's Partner in Targeting UNRWA and Palestinian Refugees," 2019. <http://www.dci.plo.ps/en/article/11525/January-20,-2019-Dr-Ashrawi-Trump-administration-is-Israel's-partner-in-targeting-UNRWA-and-Palestinian-refugees->, Erişim: 01.02.2021.
- The Palestine Liberation Organization Department of Public Diplomacy&Policy. "October 1, 2018: Report: Appearance and Reality: Israeli Provocations and Violations in Their Own Words (September 2018 Edition)," 2018. [http://www.dci.plo.ps/en/article/10527/October-1,-2018-Report-Appearance-and-reality-Israeli-provocations-and-violations-in-their-own-words-\(September-2018-Edition\)](http://www.dci.plo.ps/en/article/10527/October-1,-2018-Report-Appearance-and-reality-Israeli-provocations-and-violations-in-their-own-words-(September-2018-Edition)), Erişim: 04.02.2021.

- The Palestine Liberation Organization Department of Public Policy, Diplomacy and. "Head of the PLO-DPPD: Dr. Hanan Ashrawi," 2021. <http://www.dci.plo.ps/en/article/5227/About-DCI>, Erişim: 7.03.2021.
- UNESCO. "Suleiman Mansour (Palestine) and Silvia Alice Antibas (Brazil)," 2019. <https://en.unesco.org/prizes/sharjah/laureates?fbclid=IwAR0T3nsCtOhVzV6pEgFOaqnjuSQcgGk-tPHz-I1eMYlwUF6pUhUw6sieN0#SHARJAH2019>, Erişim: 21.01.2021.
- United Nations Economic and Social Council. "Question of the Violation of Human Rights in the Occupied Arab Territories, Including Palestine," 1988. <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/5ba47a5c6cef541b802563e000493b8c/ebf372f7bac27c6b8525736f004c770b?OpenDocument>, Erişim: 01.03.2021.
- Wadi, Ramona. "Israel Poised to Demolish the Palestinian Village of Khan Al-Ahmar." Inside Arabia, 2020. <https://insidearabia.com/israel-poised-to-demolish-the-palestinian-village-of-khan-al-ahmar/>, Erişim: 22.01.2021.
- White, Candace L. "Corporate Diplomacy", *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, (ed.) Nancy Snow ve Nicholas J. Cull, Londra: Routledge Taylor and Francis Group, 2. Baskı, (2020), 413-421.
- Vatanartıran, Ömer. "Celebrity Social Medya Accounts As A Public Diplomacy Tools", *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi* 3/1, (2020): 142-156.
- Yağmurlu, Aslı "Dijital Diplomasi: Kamu Diplomasisi Çerçevesinden Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ve Türkiye Dışışleri Bakanlıkları İnternet Uygulamaları", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 7/2, (2019): 1267-1295.

Kitap Tanıtımı/Book Review: James Barr, Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi, Çev. Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016. 5+472s, ISBN:978-605-343-921-9

Yazarlar/ Authors
Özgür Şahan

ORCID ID
0000-0002-9494-4429

Makale Türü / Type of Article: Kitap Tanıtımı/Book Review

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 25.04.2021

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28.06.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2021

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

SCIENTIFIC INDEXING

CEEOL

DRJI

İSAM

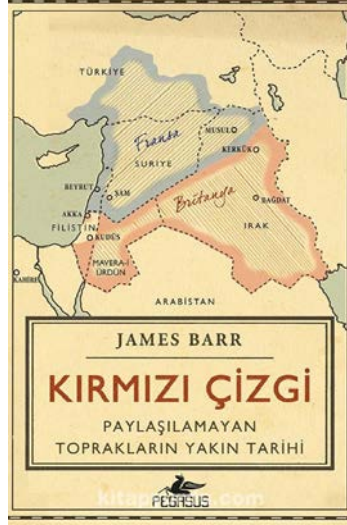
Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Özgür Şahan *

Kitap Tanıtımı: James Barr, Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi, Çev. Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016. 5+472s, ISBN:978-605-343-921-9

Orta Doğu, tarih boyunca ülkeler ve toplumlar arasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel çatışma ve anlaşmazlıkların yoğun yaşandığı bir bölge haline gelmiştir. Orta Doğu'da tarihsel süreç içerisinde gelişen olaylar neticesinde günümüzde de bölgede sorunlar devam etmektedir. Orta Doğu'nun en güncel ve önemli sorunları arasında yer alan "Arap-Yahudi" veya diğer adıyla "Filistin" meselesi, ülkeler ve toplumlar arası gerilimi tırmandırmaya günümüzde de devam etmektedir. İşte bu sorunun nedenlerini James Barr, 2011 yılında İngilizce yayımlanan "A Line in the Sand: Britain, France and the Struggle that Shaped the Middle East" ve daha sonra 2016 yılında Türkçe'ye "Kırmızı Çizgi: Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi" adıyla çevirisi yapılan kitabında, Orta Doğu'nun yakın tarihini araştırarak, cevap bulmaya çalışmıştır. Yazar, tarihsel süreçte Orta Doğu'nun idaresi için İngiltere ve Fransa arasındaki gizli mücadeleleri ve bu iki ülke arasındaki rekabetin bugünkü Arap-Yahudi çatışmasını nasıl körüklediğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Doktora Programı, ozgursahan1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9494-4429.

James Barr'ın çalışması, Giriş ve sonuç bölümü olarak adlandırdığı “Son Söz: Hesaplaşma” başlıkları haricinde 4 ana bölüm ve bu bölümlerin alt başlıklarından oluşmaktadır. Çalışmanın, titizlikle ve ayrıntılı bir kaynak araştırmasının neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Yazar, teknik olarak İngiliz ve Fransız arşivlerindeki belgeler, gazete nüshaları ve hatıratları esas kaynak olarak ele almıştır. Barr'ın eserinde, İngiliz ve Fransız hükümetleri tarafından gizliliği yeni kaldırılmış belgelere yer vermesi, Ortadoğu'da iki büyük güç arasındaki mücadelede bilinmeyenleri ortaya çıkarması açısından dikkat çekicidir. Barr, başta Londra'da bulunan The National Archives, Imperial War Museum Archive, British Library, Hindistan Ofisi Kayıtları, Liddell Hart Askerî Arşivler Merkezi, Parlamento Arşivi, The Times Arşivi, Cambridge'de bulunan Churchill Arşivi, Pembroke College Arşivi, Oxford'da St. Antony's College'de yer alan Middle East Centre Arşivi ve New Castle'da yer alan Gertrude Bell Arşivi'nden yararlanmıştır. Ayrıca Barr, Fransa'da Centre des Archives Diplomatiques de Nantes ve Service Historique de l'Armée de Terre Arşivi'nden yararlanmıştır. Bunlar haricinde Barr, birincil kaynak olarak, Fransa Dışişleri Bakanlığı, Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkiler ve İsrail Devleti'ne ait basılı birincil kaynaklardan da istifade etmiştir. Derinlemesine ve titizlikle yapılan arşiv araştırmasının yanı sıra Barr, Suriye ve Lübnan'a yaptığı araştırma gezileri ile Ortadoğu hakkında yeni bulguları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Yazar, çalışmanın içeriğinde yer verdiği konuları desteklemesi açısından görsel materyallerden de yeterli düzeyde faydalanmıştır. Her ne kadar derin ve titiz bir akademik araştırmanın ürünü olsa da çalışmada yer verilen görsel materyallerle konu hakkında yeteri düzeyde bilgi sahibi olmayan okuyucunun zihninde tarihsel olayları somutlaştırmasını ve olay örgüsünü rahatlıkla kavrayabilmesini sağlamıştır.

Çalışmanın içeriğine bakıldığında kısa bir giriş bölümü oluşturan yazar, I. Dünya Savaşı'ndan 1950 yılına kadar İngiltere ve Fransa'nın çıkarları doğrultusunda Orta Doğu politikalarına ve bölgede giriştikleri mücadelenin kısa bir özetini sunmaktadır. Yazar, bu süreç içerisinde iki ülkenin Orta Doğu'da hâkimiyetlerini güçlendirmek adına Arap ve Yahudi toplumlar üzerinde uyguladığı siyaseti ve bu siyasetin başarısızlığı sonucunda toplumlar arası çatışmayı nasıl körüklediğini açıklamaktadır. Son olarak yazar, çalışmanın amacından bahsederek, bugünkü Arap-İsrail çatışmasının tarihsel süreç içerisinde arka planda yaşananları gün yüzüne çıkarmaya çalışacağını ifade etmiştir.

Çalışmanın, “Paylaşım: 1915-1918” adlı birinci bölümünde I. Dünya Savaşı'nda iki müttefikin Orta Doğu siyasetine odaklanmaktadır. I. Dünya

Savaşı öncesi İngiltere ve Fransa'nın emperyalist yayılmacı fikirleri doğrultusunda Osmanlı Devleti üzerinde değişen politikalarını açıklamaktadır. Çalışmada, savaş öncesi iki ülke arasında oluşan suni birlikteliği ortaya koyan yazar, savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti'ne ait Orta Doğu toprakları üzerinde iki ülke arasında artan şüphe ve anlaşmazlıkları açıklamaktadır. Bu bağlamda yazarın, müttefiklerce uygulamasından vazgeçilen İskenderun Harekâtı'nın arka planında iki ülke arasında artan güvensizlik ortamının etkili olduğunu ifade etmesi hayli ilgi çekicidir. Eserin bu bölümünde Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'da bulunan topraklarının iki ülke tarafından çıkarları doğrultusunda nasıl paylaştıklarını ve imzalanan Sykes-Picot Anlaşması hakkında açıklamalarda bulunmuştur. İngiliz ve Fransız politikacıların ülkelerinin Orta Doğu bölgesinde hâkimiyetini kuvvetlendirmek adına ve Osmanlı Devleti'ne karşı Arap isyanını teşvik etmek adına yaptıkları görüşmeler ve belgelere yer veren yazar, bu hususta İngilizlere ayrı bir yer ayırmıştır. Yazar, Henry McMahon ve Şerif Hüseyin arasındaki görüşmeler hakkında detaylı bilgiler vererek, İngilizlerin Osmanlılara karşı Arapları nasıl isyana teşvik ettiği, isyanın ilerleyişi ve bu hususta yapılan pazarlıkları belgeler ışığında açıklamaktadır. Ayrıca çalışmada, İngilizlerin Orta Doğu'daki konumunu güvence altına almak için Filistin'de bir Yahudi devleti kurma planının nasıl ortaya çıktığı ve Balfour Deklarasyonu'na giden süreçteki gelişmelere yer verilmiştir. Yazar, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve barış görüşmelerinin gerçekleştiği sırada iki ülke arasında yaşanan pazarlıklara ve özellikle İngilizler için önemi artan Musul bölgesi adına yapılan görüşmelere çalışmada ayrı bir parantez açılmıştır. Yazarın çalışmanın bu bölümünde, iki ülkenin uyguladığı politikalar hakkında detaylara yer vermesine rağmen Osmanlı Devleti'nin bu bölgede uyguladığı politika ve Arap toplumuyla olan ilişkilerine dair bilgi vermemesi, eserin eksikliği bakımından eleştirilebilecek noktaları arasında yer almaktadır.

Eserin ikinci bölümü "İki Savaş Arası Gerginlik:1920-1939" başlığından da anlaşılacağı üzere iki ülke arasında I. Dünya Savaşı'nda kurulan zoraki birlikteliğin son bularak, II. Dünya Savaşı'na kadar ki olan süreçte Orta Doğu'da yaşanan gelişmeleri içermektedir. Çalışmada, iki savaş arası dönemde İngiliz ve Fransızların Orta Doğu'da yönetimi altındaki topraklarda hâkimiyetlerini güçlendirme adına uyguladıkları politikaları konu edinmektedir. İki büyük gücün uyguladığı politikalar neticesinde Arap milliyetçilerinin artan öfkesi ve bunun sonucunda çıkan isyan hareketleri, buna karşı alınan önlemler çalışmanın içeriğinde anlatılmaktadır. Yazar, Fransız yönetimi altındaki Suriye ve İngiliz yönetimi

altındaki Filistin’de çıkan isyanlarda iki ülkenin hâkimiyetlerini zayıflatmak adına gizlice destek verdiğine dair birbirlerine karşı duydukları şüpheli yaklaşımı ustaca anlatmıştır. Yazarın, Filistin’de giderek tırmanan Yahudi-Arap çatışmasının nedenlerini ortaya koyduğu bölümler, çalışmanın dikkat çeken konuları arasında kendini göstermektedir. Çalışmanın bu bölümünde, Büyük Suriye fikri, Şerif Hüseyin’in oğulları Faysal ve Abdullah’ın Irak ve Maverai-i Ürdün’ün yönetiminin başına geçiş süreçleri, Fransız ve İngilizlerin Orta Doğu siyasetleri çerçevesinde incelenmektedir. Ayrıca Orta Doğu’nun önemli petrol rezervlerine sahip Irak’ın petrol yatakları üzerinde İngiltere, Fransa ve Amerika’nın giriştiği güç mücadelesine de çalışmada değinilmektedir.

“Gizli Savaş: 1940-1945” adlı üçüncü bölümde, II. Dünya Savaşı döneminde, Nazi Almanya’sına karşı İngiliz ve Fransızların zorunlu birlikteliğine ve Suriye ve Lübnan’ın bağımsızlık sorunu ele alınmaktadır. Yazar, İngilizlerin, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’ne karşı Arap milliyetçilerini destekleme politikasında olduğu gibi bu kez Orta Doğu’da Mihver güçlerine karşı aynı stratejiyi uyguladığını akıcı biçimde açıklamaktadır. Bu bağlamda süreç içerisinde gerçekleşen Suriye işgali, işgal sonrası Suriye yönetimi üzerinde Fransız-İngiliz çekişmeleri ve Suriye’de başkanlık seçimlerine çalışmada değinilmiştir. Bölüm içeriğinde, Lübnan’daki başkanlık seçimlerinde İngiliz ve Fransızların çıkarlarını korumak adına nasıl müdahil oldukları, seçim sonrası Fransa’nın fiili müdahalesine ve buna karşı İngilizlerin tepkileri de yer alan konular arasındadır. Yazar, İngilizlerin uyguladığı göç politikası sonucu Yahudilerin artan öfkelerini, Yahudi terör örgütlerinin eylemleri ve bu eylemlerin arka planında Fransız desteğini akıcı bir şekilde anlatmaktadır. İngilizlerin Orta Doğu’daki çıkarlarını gerçekleştirmek adına destekledikleri Siyonizm hareketinin, başarısızlıkla sonuçlandığını ve artık hareketin İngilizleri hedef aldığını başarılı bir biçimde aktaran Barr, İngilizlerin Orta Doğu üzerinde değişen siyaseti hakkında da bilgiler sunmaktadır.

Barr, “Çıkış: 1945-49” adını verdiği son bölümde, İngiliz ve Fransızların Orta Doğu politikalarının başarısızlığı sonucu bölgeden ayrılışlarını konu ediniyor. Bu süreçte iki ülkenin emperyalist politikadan vazgeçemediğini ve bölgede çıkarlarını korumak adına giriştikleri mücadele ve stratejileri anlaşılır bir sadelikte aktarmıştır. Bölümün dikkat çeken bir konusu da Filistin sorunudur. Çalışmada, Birleşmiş Milletler’in Filistin’in taksim sürecinde Yahudi Diasporası’nın Amerika ve Fransa’daki faaliyetlerine, terör eylemlerine ve bu süreçte büyük güçlerin stratejilerine değinilmektedir. BM kararı sonrası Arap-Yahudi çatışmaları ve İngilizlerin

ayrılma süreci de çalışmada yer verilen konular arasındadır. Son bölümde olaylar, ağırlıklı olarak büyük güçler ve Yahudi toplumu çerçevesinde incelenmiştir. Filistin sorunun diğer bir ayağı olan Arap toplumunun bu süreç içerisindeki fikir ve faaliyetleri hakkında pek bilgi verilmemektedir. Yazar, bu süreç içerisinde yalnızca Filistin'in bölünmesi hakkında Kral Abdullah ve Yahudi Teşkilatı temsilcileriyle gerçekleşen görüşmelere değinmiştir.

James Barr, Orta Doğu'nun yakın tarihi üzerinde gerçekleşen karmaşık tarihsel olayları ustalıkla anlatarak, okuyucu için anlaşılır bir hale getirmiştir. Bu bağlamda çalışmanın bütününde Barr, konuya dair aktarımlarına geçmeden önce söz konusu olayla bağlantılı olan ve önemli rolde yer alan kişilerin kişisel özelliklerine dair önemli noktalardan bahsetmiştir. Bu değinilen kişisel noktalar, söz konusu olayların gelişim süreçlerinde aldıkları rollere dair önem teşkil etmiştir. Yazar özenle belirtmeyi seçtiği bu kişisel özelliklerin, toplumu ya da toplumları etkileyen süreçlerde ya da aldıkları görevlerde ne şekilde etki ettiklerini aktarmaktadır. Bu düşünceye iten nokta yazarın söz konusu kişilere dair tüm hayatını paylaşmak yerine yalnızca konuyla bağlantı kurulabilecek özelliklerden bahsetmiş olmasıdır. Bu sayede yazar, çalışmada konu hakkında ipuçları vererek, karmaşık tarihsel olayları okuyucu tarafından anlaşılır bir hale getirmiştir. Ayrıca Barr, detaylı bir araştırma ürünü sonucunda meydana getirdiği eserinde, konuların anlatımını akademik dilden uzaklaştırarak tarihsel olayları hikâyeleştirmesi, betimleme ve söz sanatlarını başarılı şekilde kullanması, okuyucuya tarihi bir roman okuduğu hissiyatına kapılmasını sağlamaktadır. Bu anlamda Türkçe çevirinin oldukça başarılı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Çalışmaya yönelik en temel eleştiri, Türkçe kaynak ve arşiv verilerinin kullanılmamış olmasıdır. Osmanlı Eyaletleri olan Suriye ve Irak'ın Osmanlı Devleti ile yol ayrımını ve sonrası sürece odaklanan çalışmada Türkçe basılı eserlerin en azından görülmesi beklenirdi.

Sonuç olarak modern Orta Doğu'nun şekillenmesinde ve bugün bölgede yaşanan sorunların anlaşılmasında James Barr'ın eseri önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Eser, Osmanlı Devleti topraklarının büyük güçler tarafından paylaşımı ve günümüzde Arap-Yahudi sorunu üzerine çalışma ve inceleme yapacak araştırmacılar için akademik anlamda veri sağlamaktadır.